

SAYI 63 2002

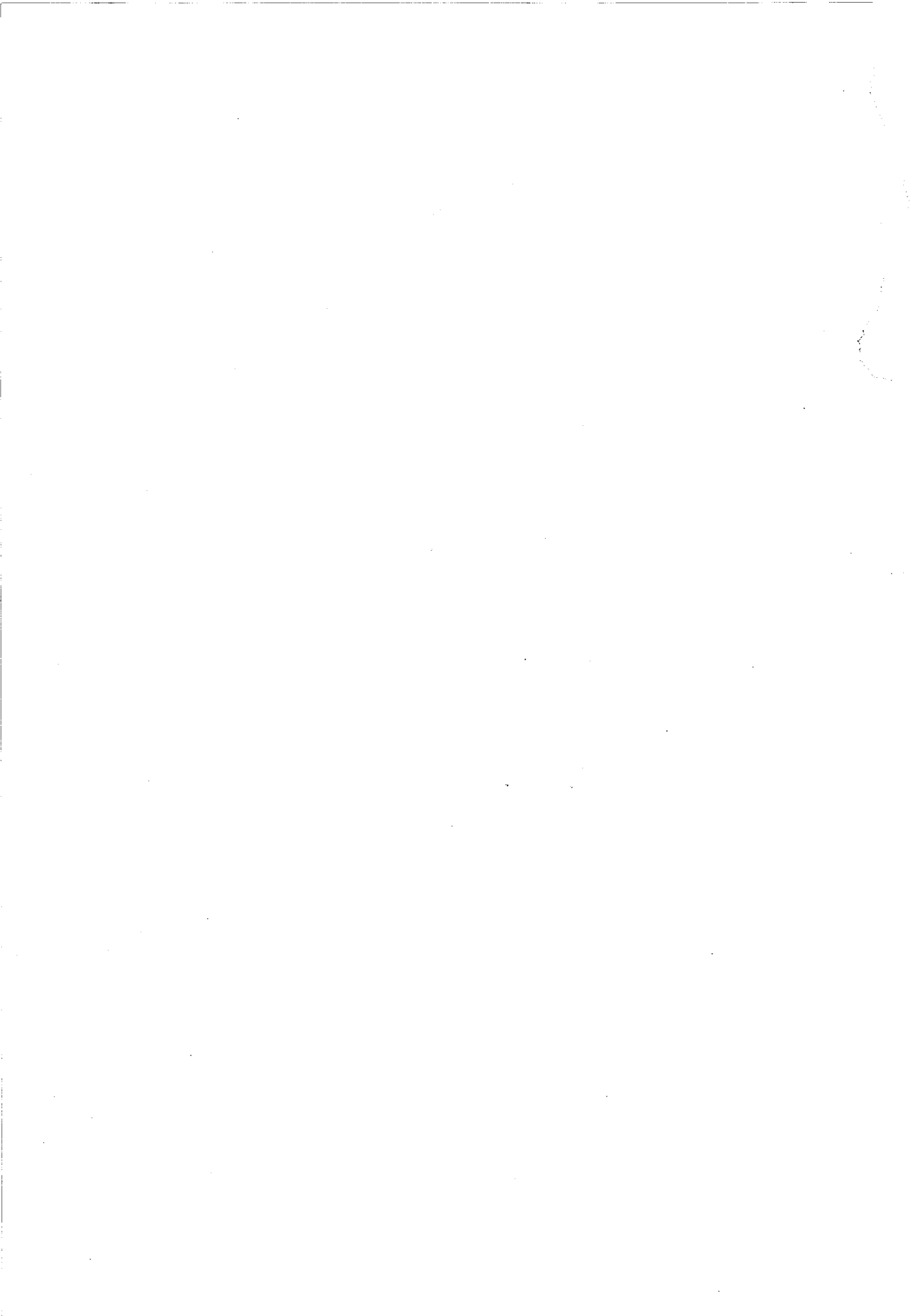
TARIM VE MÜHENDİSLİK

TMMOB ZİRAAT MÜHENDİSLERİ ODASI YAYIN ORGANI

38. DÖNEM GENEL KURUL

"KÜRESELLEŞME VE TÜRKİYE TARIMI"
SEMPOZYUMU

TARIM ve MÜHENDİSLİK

TMMOB ZİRAAT MÜHENDİSLERİ ODASI
YAYIN ORGANI

ÜÇ AYDA BİR YAYIMLANIR

TMMOB ZİRAAT MÜHENDİSLERİ ODASI ADINA

Sahibi

Prof.Dr. Gürol ERGİN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Doç.Dr. Cemil ERTUĞRUL

Yayın Kurulu

Doç.Dr. Cemil ERTUĞRUL

Gülay SUBAŞI

Baki Remzi SUIÇMEZ

Bilim Kurulu

Prof.Dr. Gülcan ERAKTAN

Prof.Dr. Muammer KAYAHAN

Prof.Dr. Ekrem KÜN

Prof.Dr. Mustafa Özcan ULTANIR

Prof.Dr. İlhami ÜNVER

Doç.Dr. Orhan DOĞAN

Doç.Dr. Aydın ÖZTAN

Yönetim Yeri

Ziraat Mühendisleri Odası

Karanfil Sokak 28/12 Kızılay - ANKARA

Tel: 425 05 55 - 418 55 97 • Fax: 418 51 98

YAZI YAYIN KOŞULLARI

Gönderilen yazılar yayımlansın ya da yayımlanmasın yazarına geri verilmez. Özgün ve derleme yazılarda fikir ve görüşler yazarına, çeviriden doğacak sorumluluklar ise çevirene aittir; Ziraat Mühendisleri Odası ve Tarım ve Mühendislik Dergisi yazılardan hiçbir şekilde sorumlu değildir. Yayın Kurulu gönderilen yazılar üzerinde gerekli gördüğü düzeltmeyi yapmaya yetkilidir. Dergide yayımlanmış yazılar kaynak gösterilmek koşuluyla başka yayın organlarında yayımlanabilir ya da aktarılabilir.

Yapım

KOZAN OFSET

Mat. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Tel: (0 312) 384 20 03

e-mail: kozan@kozanoftset.com.tr

6000 Adet Basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

- ✓ **Sunuş**
Prof.Dr. Gürol Ergin 2/5
- ✓ **"Küreselleşme ve Türkiye Tarımı" Sempozyumu Gerçekleştirildi 6/11**
- ✓ **38. Dönem (2000-2003) Genel Kurulu Yapıldı 12**
- ✓ **Dünya'da Tarım Politikaları Alanında Gelişmeler ve Türkiye**
Doç.Dr. Cemil ERTUĞRUL 13/24
- ✓ **Türkiye Tarım Politikasında Yenilikler**
Dr. Hülya GÖRSÜN ATAK 25/30
- ✓ **Tarımda İşletme Büyüklüğü Üzerine Bir Değerlendirme**
Prof.Dr. Erkan REHBER 31/35
- ✓ **İrtifak Kamulaştırması ve Kamulaştırmada Pazar Değeri Net Gelir Tartışması**
Dr. Gülşen KESKİN 36/41
- ✓ **Su Kaynaklarının Yönetimi Üzerine II**
E. Argun BARAN 42/44
- ✓ **Toprak ve Su Kaynaklarının Geliştirilmesinde Katılımcılık ve Finansman Modeli**
Dr. M. Necat ŞENGÜN 45/48
- ✓ **Yapraktan Uygulanan Değişik Çeşit ve Dozlardaki Çinkolu Gübrelerin Buğdayda (*Tricum aestivum L.*) Verim ve Verim Öğeleri Üzerine Etkisi**
Ferhat Reşat SELEN ve Mehmet ÜLKER 49/54
- ✓ **Yitirdiklerimiz 55/56**

Merhaba Sevgili Meslektaşlarım,

Yeni dönemin ilk Sunuş yazısıyla sizlerle yeniden birlikteyiz. Bildiğiniz gibi, **38. Dönem Olağan Genel Kurulu**, 9-10 Şubat 2002 tarihlerinde gerçekleştirildi. Genel Kurul'da, Türk tarımına verdiği desteklerden dolayı CHP Genel Başkanı Sayın Deniz BAYKAL'a "Tarım Dostu" Ödül Plaketi, Türk tarımına ve meslek toplumuza verdiği desteklerden dolayı DSP Milletvekili ve TBMM Plan Bütçe Komisyonu Başkanı Meslektaşımız Sayın **Doç.Dr. Metin ŞAHİN**'e "Onur" Plaketi sunuldu. Türkiye tarımının yıkıma sürüklenmeye çalışıldığı bir süreçte ve meslektaşlarımızın sorunlarının artarak büyüdüğü bir ortamda, dayanışmanın en üst düzeye çıktığı Genel Kurul'da, Yönetim, Denetleme ve Onur Kurulları şu isimlerden oluştu:

Yönetim Kurulu: Prof.Dr. Gürol ERGİN, Özkan GÖKSEL, Gökhan GÜNAYDIN, Dr. Turhan TUNCER, Doç.Dr. Cemil ERTUĞRUL, Gülay SUBAŞI, Bakı Remzi SULÇMEZ. **Denetleme Kurulu:** Erol KASNAKLI, Enver ÇETİN, Ahmet AKIN. **Onur Kurulu:** Prof. Dr. Ali Vahap KATKAT, Prof. Dr. Serdar ÖZTEKİN, Nuri ARI, Medar KALKAN, İbrahim ÖZYILMAZ.

Değerli Meslektaşlarım, bildiğiniz gibi Oda Yönetim Kurulumuz aldığı bir kararla 2001 yılını "GAP YILI" ilan etmişti. Bu çerçevede 8-9 Ocak 2001 tarihinde Ankara'da Tarım Haftası 2001 etkinliği olarak **"Her Yönüyle GAP – neler yapıldı, neler yapılamadı, neler yapılmalı"**, 12 Mayıs 2001 tarihinde Diyarbakır'da **"Dünden Bugüne GAP ve Diyarbakır"**, 17 Eylül 2001 tarihinde Mardin'de **"Dünden Bugüne GAP ve Mardin"** konulu Sempozyumları gerçekleştirdik. ODA'mız ve GAP BKİ işbirliği ile yayımlanan **"Her Yönüyle GAP" Sempozyum Kitabı** Genel Merkezimizden sağlanabilir. Ayrıca, GAP İdaresi Başkanı Sayın Dr. İ. H. Olcay ÜNVER tarafından 16 Mart 2001 tarihinde İzmir'de ve 5 Ekim 2001 tarihinde Antalya'da birer Konferans verildi. GAP İdaresi tarafından düzenlenen ve ODA'mız ile TARGEV Vakfı tarafından yürütülen **"Tarımsal Yayım ve Danışmanlık Hizmetleri için Alternatif Modeller Projesi"** tamamlanarak GAP İdaresine teslim edildi. Yıl içerisinde sürdürdüğümüz etkinliklerde biz-

lerle içten bir işbirliği içinde olan GAP yönetimine ve çalışanlarına şükranlarımızı sunuyorum.

Sevgili Meslektaşlarım, ODA Yönetim Kurulumuz 2002 yılını ise, **"Küreselleşme ve Türkiye Tarımı Yılı"** ilan etti. Bu çerçevede Tarım Haftası' 2002 Etkinliği olarak, 07-08 Ocak 2002 tarihlerinde Ankara'da **"Küreselleşme ve Türkiye Tarımı"** konulu iki gün süren bir Sempozyum gerçekleştirdik. Büyük bir katılımı gerçekleştiren sempozyumda, izleyicilerin katkılarıyla anlamlı tartışmalar yaşandı. Sempozyuma katılarak açış konuşmaları yapan, seçkin bildirilerini sunan ve izleyen herkese şükranlarımızı sunuyorum. 18 Nisan 2002 tarihinde Ankara'da **"Küreselleşme Sürecinin Türkiye Tütün Sektörüne Etkileri"** Panelini de gerçekleştirdik. Küreselleşme sürecinin Türkiye Tarımını sürüklediği yıkımı, yıl boyunca değişik illerimizde düzenleyeceğimiz etkinliklerle anlatmaya ve Türk Ulusunu uyarmaya devam edeceğiz.

ODA'mızın 2001 yılı Bilim, Hizmet ve Teşvik Ödülleri 2002 Tarım Haftası'nda sahiplerini buldu. Bu yılın ödülleri **Bilim dalında Prof.Dr. Nurettin KAŞKA, Prof.Dr. İbrahim GENÇ ve Doç.Dr. Ayhan ATLI, Hizmet Dalında ODA'mız geçmiş dönem Başkanlarından Cemil KALELİ, Dr. Çoşkun SAYDAM ve M. Yüksel DİZDAR** aldı. Teşvik ödülü ise verilemedi. Ayrıca, **"Tarım Sektörüne Katkıda Bulunan Yazılı ve Görsel Basın Emekçileri"** Ödülleri Cumhuriyet Gazetesi yazarları Sayın **İşık KANSU** ve Sayın **Necati DOĞRU** ile FLASH TV Ankara Koordinatörü Sayın **Ferhan ŞAYLIMAN**'a verildi. 13 meslektaşımıza **"Meslekte 50. Yılına Dolduran Meslektaşlarımız"** Ödülleri; Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü görevinden emekliye ayrılan Sayın **M. Güner SAYGILI**'ya Türk Tarımı ve Ziraat Mühendisliği mesleğine yaptığı üstün hizmetler ve Ziraat Mühendisleri Odası'nın faaliyetlerindeki üstün katkıları nedeniyle Yönetim Kurulu tarafından oy birliği ile verilmesi kararlaştırılan Ziraat Mühendisleri Odası **"Oda Özel Ödülü"** sunuldu. Ödül alan tüm meslektaşlarımızı ve basın emekçilerini kutluyorum.

Değerli Meslektaşlarım, kamu dışı çalışma olanaklarımızın genişlemesi nedeniyle bu alanı düzenlemek üzere iki önemli yönetmelik hazırladık. Genel Merkez ve Şubelerin katkıla-

rıyla hazırlanan **"Ziraat Mühendislerinin Özel Hizmet Alanlarındaki Çalışmalarıyla İlgili Mesleki Denetim Uygulamaları Yönetmeliği"** 38. Genel Kurul'da kabul edilerek yürürlüğe girdi. ODA'mız katkılarıyla TARGEV Vakfı'nın hazırladığı **"Ziraat Mühendislerinin Kamu Dışı Hizmetleriyle İlgili Görev ve Yetkileri Hakkında Yönetmelik"** Taslağı, yayımlanmak üzere Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'na sunuldu.

"Kuluçkahane ve Damızlık İşletmeleri Yönetmeliği"nde meslektaşlarımız lehine gerekli yönetmelik değişikliğini sağladık. "Kanatlı Hayvan Eti ve Et Ürünleri Tesislerinin Kuruluş, Açılış, Çalışma ve Denetleme Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik" içerisinde meslektaşlarımız aleyhine olan düzenlemelerin düzeltilmesi amacıyla girişimlerimiz devam ediyor. "Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Personeli Görevde Yükselme Yönetmeliği"nde, meslektaşlarımızın çıkarlarına aykırı maddelerin düzeltilmesi istemiyle girişimlerde bulunduk. Zirai mücadele ilaçları bayiliği yapan üyelerimizin üzerine fazladan bir yük getiren depo defteri tutma zorunluluğunun kaldırılması için Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'na yazılı başvuruda bulunmamıza karşın, olumlu sonuç alamadık.

560 Sayılı Gıdaların Üretimi Tüketimi ve Denetlenmesi Hakkındaki KHK ile üyelerimize önemli bir iş alanı açılması üzerine, gerekli bilgi ve bilinç eksikliklerini gidermek üzere düzenlediğimiz **"Sorumlu Yöneticilik Eğitim Seminerleri"**, son bir yıl içinde İstanbul, Gaziantep, Diyarbakır, Denizli ve İstanbul'da düzenlendi. Son derece yararlı olan seminerleri isteme bağlı olarak diğer illerimizde de sürdüreceğiz.

Ülkemizde uygulanan Arazi Toplulaştırma projelerinde çalışacak Ziraat Mühendislerinin Ziraat Mühendisleri Odası'na kayıtlı olması yanında, ODA tarafından düzenlenecek Arazi Toplulaştırma Kurslarından sertifika alması ve projelerin yürütülmesinde bu sertifikanın aranması ve denetlenmesi konularında Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü ile ODA'mız arasında bir Protokol imzalandı ve 26 Ocak-1 Şubat 2002 tarihleri arasında Bursa'da ortaklaşa düzenlenen **"Bilgisayar Destekli Arazi Toplulaştırma Projelemesi Kursu"**na katılan 20 meslektaşımız sertifikalarını aldılar. Meslek toplumu

adına çok yararlı olan bu çalışmada emeği geçen ve işbirliği yapan tüm kişiler ile Uludağ Üni. Ziraat Fakültesi Dekanlığı, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve Bursa Şubemize Yönetim Kurulu olarak şükranlarımı sunuyorum.

Sevgili Meslektaşlarım, Ziraat Mühendisliği eğitiminin geliştirilmesi, Ziraat Mühendisliği öğrencilerinin bilimsel ve kültürel çalışmalar yapabilmesi için uygun koşulların yaratılması, Ziraat Mühendisliği öğrencilerinin sorunlarının ve ülke sorunlarının çözümüne yönelik kamuoyu oluşturulması, öğrencilerin sosyal, kültürel, sınıfsal gereksinimlerinin karşılanmasına katkı sağlanması amacıyla gelecek yıllarda üyelerimiz arasına katılacak öğrencilerimizin ODA'yı tanımalarına ve sağlıklı iletişim kurulmasına yönelik önemli çalışmalar gerçekleştirdik. Genel Merkez tarafından hazırlanan ve Danışma Kurullarında görüşülen **"TMMOB Ziraat Mühendisliği Öğrencileri Kolu Yönergesi"**, Genel Merkez Yönetim Kurulu Kararı ile yürürlüğe konuldu ve bir çok fakültemizde TMMOB ZMO Öğrenci Temsilciliği kuruldu. Genel Merkez tarafından hazırlanan ve Danışma Kurullarında görüşülen **"TMMOB Ziraat Mühendisliği Öğrencileri Burs Yönetmeliği"** Genel Merkez Yönetim Kurulu Kararı ile yayımlandı ve 38. Genel Kurul'da onaylanarak yürürlüğe konuldu. AÜZF'de okuyan ve başvuru yapanlar arasında, Yönetmelik kapsamında belirlenen 6 öğrencimize 2001-2002 Öğretim Yılı için Burs vermeye başladık. Bu hizmetin daha etkin ve yaygın sağlanabilmesi amacıyla, ODA'mızın maddi olanaklarının artırılması ve yararlanacak öğrencilerimizin ülke düzeyinde sayısının çoğaltılmasına yönelik tüm üyelerimizin olanakları ölçüsünde katkıda bulunacağına inanıyorum.

Ziraat Fakültelerinde okutulan Eğitim Programlarına **"Mesleki Deontoloji"** dersi konulması amacıyla sürdürdüğümüz çalışmalar kapsamında ise, ODA'mız Mesleki Deontoloji Komisyonu tarafından hazırlanan Taslak Program Ziraat Fakültelerine gönderildi.

Değerli Meslektaşlarım, ODA'mız yayın çalışmalarında bir atılım sürecine girdi. Değerli meslektaşlarımız **M. Yılmaz AKIN** tarafından hazırlanan **"Kamulaştırmada Bilirkişilik – II. Ba-**

si", A. Yılmaz IŞIK tarafından hazırlanan **"Tarımsal Yapılar Etüd-Proje Teknik Formülleri"**, Anıl İsmet TORTOPOĞLU tarafından hazırlanan **"Kamu Şeker Fabrikaları Özelleştirilmeli mi ?"**, Yönetim Kurulu Üyemiz Gökhan GÜNAYDIN tarafından hazırlanan **"Türkiye Kırsal Yerleşme Düzenine Yönelik Planlama Yaklaşımları"**, **"Türkiye Şeker Sektörü Analizi"** ve **"Küreselleşme ve Türkiye Tarımı"** adlı yapıtlar ODA'mız tarafından yayımlandı ve Genel Merkezimizden sağlanılabilir. Sayın Prof.Dr. Anıl ÇEÇEN ve Prof.Dr. Sinan SÖNMEZ'le birlikte katıldığım ve FLASH TV'de yayınlanan Flash Gündem Programı **"Kuşatılmışlar Ülkesi Türkiye"** adıyla kitaplaştırıldı ve kısa sürede 4. Baskımını gerçekleştirdi.

Sevgili Meslektaşlarım, kamuda çalışan meslektaşlarımızın özlük haklarında özellikle son yıllarda ortaya çıkan kabul edilemez olumsuz koşulları iyileştirmek amacıyla ülke düzeyinde başlattığımız **"İmza Kampanyası"** kapsamında toplanan 2906 adet dilekçeyi 21 Şubat 2001 tarihinde TBMM Başkanlığı'na, örnek dilekçe ve imza sayısını da içeren mektupları aynı gün Bakanlar Kurulu Üyelerine ve tüm Milletvekillerine gönderdik. Yetki Yasası kapsamında Hükümet tarafından yapılan son düzenlemelerden, mühendis meslektaşlarımızın yararlanamaması üzerine, **"Ücret Dengesizliği Ayrımcılık Yapılarak Giderilemez"** başlıklı bir Basın Açıklaması yaptık. Aynı gün, Sayın Cumhurbaşkanımızın düzenlemeyi iade etmesi istemimizi içeren bir mektubu Çankaya Köşküne gönderdik. Ancak, tüm girişimlerimize karşın uygulamaya sokulan düzenlemenin iptali ve gelecek en kısa dönemde yapılacak dü-

zenlemeden mühendis meslektaşlarımızın da yararlanması için konunun takipçisi olmayı sürdüreceğiz.

KEK'e bağlı Tarım Orkam-Sen, Yapı Yol-Sen ve ESM Sendikalarının 2-3 Mart 2002 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirdikleri Genel Kurullarına katılarak örgütlü mücadeleyi destekledik, desteklemeye devam edeceğiz.

Değerli Meslektaşlarım, ODA'mız ayrıca Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı ve AÜ Ev Ekonomisi Yüksekokulu ile birlikte Dünya Çiftçi Kadınlar Günü nedeniyle 15 Ekim 2001 tarihinde Ankara'da **"Kırsal Kesimde Kadın ve Bilgi Çağır" Paneli**'ni; AÜZ.F Dekanlığı ve ZMO AÜZF Öğrenci Kolu Temsilciliği ile birlikte 14 Kasım 2001 tarihinde **"Ziraat Mühendislerinin Kamu Dışı Çalışma Olanakları" Paneli**'ni ve **"Öğrenci Kolu"** Şenliklerini gerçekleştirdi.

IMF'nin vereceği yeni kredi dilimi için Hazine Müsteşarlığı ve Maliye Bakanlığı tarafından gündeme getirilen ve kamu harcamalarında 7.1 katrilyon lira daraltma yaratacağı iddia edilen **"gider azaltıcı ve gelir artırıcı tedbirler paketi"** nde yer alan **"doğrudan gelir ödemelerinin de dondurulması sonucu tarımsal üretim yapılmamasını"** ve **"Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün kapatılarak İl Özel İdarelerine devri sonucu hizmet alanlarının özelleştirilmesi ve yerleştirilmesi ile belli kesimlere yeni çıkar alanları açılmasını"** sağlayıcı düzenlemeleri 10 Kasım 2001 tarihinde düzenlediğimiz **"Yeni Önlemler Paketi Ulusal Varlıklarımızı Yok Edecek Yeni Bir Yıkım Programıdır"** başlıklı Basın Toplantısını; Ülkemizde enerji piyasasının özelleştirilmesi sürecinde, olası enerji darbo-

ğazını aşmak için gündeme getirilen ve Bartın, Muğla, Adana ve Samsun'da kurulmak istenen "mobil santraller" in olumsuz etkilerine dikkat çekmek amacıyla **"Mobil (Termik) Santraller Doğal Kaynaklarımızı Yok Etmemelidir"** başlıklı Basın Açıklamasını; Ülkemizin **"Küreselleşme"** masalı altında hangi konuma nasıl düştüğünü gösteren ve küresel ekonominin tüm isteklerini koşulsuz yerine getirmenin Ulusal çıkarlara aykırılığını açıkça gözler önüne seren bir ibret belgesi olan **"Endüstri Bölgeleri Hakkında Kanun Tasarısı"** hakkında **"Endüstri Bölgeleri Hakkında Kanun Tasarısı Yasalaşır-sa, Tarihimize En Ağır Kapitülasyon Olarak Geçecektir"** konulu Basın Açıklamasını yaptık. **"Tarım Alanlarının Tarım Dışı Gaye İle Kullanılmasına Dair Yönetmelik"** değişiklerine karşı ODA'mızın açmış olduğu iptal davası sonuçlanması ve Danıştay'ın yönetmeliğin iptaline karar vermesi üzerine **"Tarım Topraklarını Koruma Mücadelemizde Yeni Bir Hukuk Zaferi"** konulu Basın Açıklamasını yaptık ve ilgili Bakanlıklar ve AÜZF ile birlikte yeni yönetmelik hazırlanması sürecine katıldık.

ODA olarak büyük çiftçi mitinglerine katıldık, tütün, şeker pancarı, çeltik üreticilerini uyurma toplantıları yaptık, üreticilerimizle konuştuk, tüm milletvekillerine uyarıcı mektuplar yazdık, ulusal düzeyde TV Programlarına, canlı yayınlara, açık oturumlara katıldık. Ülke gündemindeki yer nedeniyle özellikle Tütün ve Şeker sektöründe yaşanan olumsuz gelişmeleri durdurmak, ülkemiz çıkarlarına aykırı Endüstri Bölgeleri Hakkında Yasa Tasarısını engellemek üzere çeşitli Platform'larda yer alarak haklı istemlerimizi sürekli gündemde tuttuk, ne yazık ki istediğimiz sonuçları alamadık. Çünkü, karar vericiler duymak istemedi. Yine de, uyarılarımıza karşın dış dayatmaları koşulsuz uygulamanın yarattığı zararların toplumun tüm kesimlerince hissedilmeye başlaması, meslektaşlarımızın yanında diğer kesimlerin de ODA'mıza yoğun ilgi göstermesini sağladı. Önümüzdeki günlerde çay ve fındık sektörünü de mercek altına yatıracağız.

Değerli Meslektaşlarım, bahsedilen çalışmalar yanında, Rize, Bursa ve Aydın Şubelerimizin mülkiyeti ODA'mıza ait Hizmet Binaları

törenle açıldı. Hatay ve Manisa Şubemiz ile Çanakkale ve Kırşehir İl Temsilciliklerimizin hizmet binaları da üyelerimizin kullanımına açılmak üzere. Örgüt içinde **elektronik ortamda iletişimini sağlamak** üzere, çalışma bürosu bulunan ve bilgisayarı olmayan Şubelere ve İl Temsilciliklerine bilgisayar alındı. Bu önemli hizmetlerin başarılmasına katkıda bulunan herkesi kutluyor ve teşekkür ediyorum.

Sevgili Meslektaşlarım, Tüm Ziraatçılar Dayanışma Derneği tarafından 26-28 Ekim 2001 tarihlerinde **"Meslek İçi ve Meslek Dışı Hayatta Başarılı Olmuş Bulunanlar"** için Onurlandırılan Meslektaşlarımız arasında ODA Başkanı olarak bendenize ve İzmir Şube Başkanımız **Alaettin HACİMÜZZİN'**e birer Plaket verildi. Ayrıca, Eskişehir Atatürkçü Düşünce Derneği tarafından bendenize **"Atatürkçülük"** Ödülü verildi. Ödüllerini başarının ortak kazanıldığı bilinciyle ve inancıyla başta Yönetim Kurulu Üyesi arkadaşlarım, Şube Yöneticileri ve İl temsilcileri olmak üzere tüm üyelerimiz adına aldım, onur duydum ve bana bu ödüllerini layık gören Tüm Ziraatçılar Dayanışma Derneği ve Eskişehir Atatürkçü Düşünce Derneği yöneticilerine şükranlarımı sunuyorum.

Değerli Meslektaşlarım, hepinizi sevgi ve saygıyla selamlıyorum. Güçlü, onurlu, demokratik, laik bir hukuk devletinde yaşayabilmek için çalışmalarımızı birlikte sürdürmek ve daha güzel bir Dünya'da, daha güzel bir Türkiye'de yaşamak dileğiyle.

Prof. Dr. Gürol ERGİN
Başkan

TARIM HAFTASI' 2002 ETKİNLİĞİ OLARAK "KÜRESELLEŞME VE TÜRKİYE TARIMI" SEMPOZYUMUNU GERÇEKLEŞTİRDİK

ODA'mız TARIM HAFTASI' 2002 Etkinliği olarak, 07-08 Ocak 2002 tarihlerinde Ankara'da Çankaya Belediyesi Çağdaş Sanatlar Merkezi'nde, "KÜRESELLEŞME VE TÜRKİYE TARIMI" konulu iki gün süren bir SEMPOZYUM gerçekleştirdi.

Sempozyumun ilk günü yapılan AÇILIŞ OTURUMU'nda ODA Başkanımız Prof.Dr. Gürol ERGİN, Tarım ve Köyişleri Bakanı Prof.Dr. H. Yusuf GÖKALP, TMMOB Başkanı Kaya GÜVENÇ, Açılış Konuşmaları yaptılar. Daha sonra yapılan Plaket Töreni'nde "Tarım Sektörüne Katkıda Bulunan Yazılı ve Görsel Basın Emekçileri" Ödülleri Cumhuriyet Gazetesi yazarları Sayın Işık KANSU ve Sayın Necati DOĞRU ile FLASH TV Ankara Koordinatörü Sayın Ferhan ŞAYLIMAN'a verildi. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası "ODA ÖZEL ÖDÜLÜ" ise M. Güner SAYGILI'ya verildi. "Meslekte 50. Yılıni Dolduran Meslektaşlarımız" Ödülleri 13 meslektaşımıza verildi. "2001 Yılı ZMO Bilim, Hizmet ve Teşvik Ödülleri" Bilim dalında Prof.Dr. Nurettin KAŞKA, Prof. Dr. İbrahim GENÇ ve Doç.Dr. Ayhan ATLI'ya; Hizmet Dalında ODA'mız geçmiş dönem Başkanlarından Cemil KALELİ, Dr. Coşkun SAYDAM ve M. Yüksel DİZDAR'a verildi. Jüri değerlendirmesi sonucu, Teşvik Ödülü verilmedi.

A.Ü.Z.F. Dekanı Prof.Dr. Yetkin GÜNGÖR tarafından yönetilen "Türkiye Tarım Ekonomisinin Cumhuriyet Boyunca Gelişimi" konu başlıklı BİRİNCİ OTURUM'da A.Ü.S.B.F. Öğretim Üyesi Prof.Dr. Bilsay KURUÇ "1923-1946 Dönemi", Araştırmacı-Yazar Tevfik ÇAVDAR "1946-1980 Dönemi" ve E.Ü.Z.F. Öğretim Üyesi Prof.Dr. Tayfun ÖZKAYA "1980-2002 Dönemi" konulu bildirimlerini sundular.

A. Ü. Z. F. Öğretim Üyesi Prof.Dr. Gülcan ERAKTAN tarafından yönetilen "İstikrar Programları ve Türkiye" konu başlıklı İKİNCİ OTURUM'da; ODA'mız Yönetim Kurulu Üyesi Gökhan GÜNAYDIN "IMF'ye Verilen Niyet Mektupları", ODTÜ Öğretim Üyesi Prof.Dr. Cem SOMEL ile Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi Yrd.Doç.Dr. Aziz KONUKMAN "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı", TODAİE Öğretim Üyesi Doç.Dr. Birgül AYMAN GÜLER "Dünya Bankası Proje Anlaşmaları" konulu bildirimlerini sundular.

Türk İş Genel Sek./Tek Gıda İş Sen. Genel Başkanı Hüseyin KARAKOÇ tarafından yönetilen "Küreselleşme Sürecinin Alt Sektörel Etkileri" konu başlıklı ÜÇÜNCÜ OTURUM'da; ODA'mız Yönetim Kurulu Üyesi Bakı Remzi SULÇMEZ "Tarım Alanındaki Özelleştirmeler", A.Ü.Z.F. Öğretim Üyesi

Prof.Dr. Gülcan ERAKTAN "*Destekleme Sisteminde Değişim*", Ziraat Yük. Müh. Anıl İsmet TORTOPOĞLU "*Şeker Sektöründe Değişim*", ZMO İzmir Şube Başkanı Alaettin HACİMÜZZİN "*Tütün Sektöründe Değişim*", A.Ü.S.B.F. Öğretim Üyesi Prof.Dr. Oğuz OYAN "*Kooperatifçilik Sektöründe Değişim*" konulu bildirimlerini sundular.

Sempozyum'un ikinci günü Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Sayın Deniz BAYKAL'ın konuşması ile başladı. Prof.Dr. Ziya Gökalp MÜLAYİM tarafından yönetilen "*Küresel Sürecin Yürütücülerinin Siyasa Değişim Dinamikleri*" konu başlıklı DÖRDÜNCÜ OTURUM'da A.Ü.S.B.F. Öğretim Üyesi Prof.Dr. Sinan SÖNMEZ "*IMF'nin ve Dünya Bankası'nın Dönüşümü*", Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof.Dr. Ahmet ŞAHİNÖZ "*Dünya Ticaret Örgütü'nün Dönüşümü*", ODA'mız Yönetim Kurulu Üyesi Doç.Dr. Cemil ERTUĞRUL "*AB'nin Dönüşümü ve Gümrük Birliği*", A.Ü.S.B.F. Öğretim Üyesi Dr. A. Haşim KÖSE ile Sabancı Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Ahmet ÖNCÜ "*Küreselleşme, Kriz ve Ulus Devlet'in Rolü*" konulu bildirimlerini sundular.

DİSK Genel Başkan Yardımcısı Enver ÖKTEM tarafından yönetilen "*Küreselleşme Sürecinin Tarımsal Yapılar Üzerine Etkileri*" konu başlıklı BEŞİNCİ OTURUM'da; A.Ü.Z.F. Öğretim Üyesi Prof.Dr. Nurettin YILDIRAK ile Yrd.Doç.Dr. Bülent GÜLÇUBUK "*Küreselleşme Sürecinin Emek Piyasaları Üzerine Etkileri*", KÖY-KOOP Genel Başkanı Cevdet KOCAMAN "*Küreselleşme Sürecinin Ta-*

rım Örgütüllüğü Üzerine Etkileri", Bilkent Üni. Öğretim Üyesi Gürcan KAÇAN "*Küreselleşme Sürecinde Tarımda Aydın Rolü ve Aktif Katılım*", ODA'mız Yönetim Kurulu Üyesi Gökhan GÜNAYDIN "*Küreselleşme Sürecinin Kamu Yönetimi Üzerine Etkileri ve ZMO'nun Duruşu*", A.Ü.S.B.F. Öğretim Üyesi Dr. A. Haşim KÖSE ile Sabancı Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Ahmet ÖNCÜ "*Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Ziraat Mühendislerinin Emek Piyasalarında Konumlanışı*" konulu bildirimlerini sundular.

ODA Başkanımız Prof.Dr. Gürol ERGİN tarafından yönetilen "*Türkiye Tarımı ve Sempozyum Üzerine Genel Değerlendirme*" konu başlıklı ALTINCI ve Son OTURUM'da; A. Ü. S. B. F. Öğretim Üyesi Prof.Dr. Korkut BORATAV, TZOB Genel Başkanı Faruk YÜCEL, E.Ü.Z.F. Öğretim Üyesi ve Tarım Ekonomisi Derneği Başkanı Prof.Dr. Tayfun ÖZKAYA ve Kırsal Çevre ve Ormanlık Sorunlarını Araştırma Derneği Başkanı Doç.Dr. Yücel ÇAĞLAR Sempozyum'un genel değerlendirmesini yaparak Küreselleşme ve Türkiye Tarımı konusunda görüşlerini açıkladılar.

Geniş bir katılımı ile gerçekleştirilen ve yoğun ilgi gören Sempozyum'da, Oturumlarda sunulan Bildiriler sonrası anlamlı tartışmalar yapıldı. Birinci günün akşamı ODA Genel Merkezi Sosyal Tesisleri'nde bir Kokteyl verildi. Sempozyum Bildirileri önümüzdeki aylarda Kitap olarak yayımlanacaktır.

2001 YILI BİLİM HİZMET VE TEŞVİK ÖDÜLLERİ SAHİPLERİNİ BULDU

BİLİM ÖDÜLÜ

Prof.Dr. Nurettin KAŞKA

Meyvecilik dalında Ülkemiz Üniversitelerinde en kıdemli Profesör olan Sayın KAŞKA faal çalışma döneminde 25 Ziraat Mühendisine doktora, 100 den fazla meslektaşımıza Yüksek lisans çalışması yaptırmıştır. 300 den fazla araştırma makalesi, ulusal ve uluslararası Kongre, Sempozyum ve toplantılarda bildiri, ders kitabı v.b. bilimsel yayın yapmıştır. 1997 yılında emekli olduktan sonra 2 yıl K.S.Ü. Ziraat Fakültesinde Bahçe Bitkileri Bölüm Başkanlığı Çukurova Üniversitesinde 3 yıl Rektör yardımcılığı 24 yıl Bahçe Bitkileri Bölüm Başkanlığını yürüten Sayın KAŞKA, çeşitli süreler Senato ve Fakülte kurul üyeliklerini yürütmüştür.

Prof.Dr. Nurettin KASKA özellikle Çukurova Üniversitesinde görev yaptığı 24 yıl içinde Çukurova, İçel, Antalya, Aydın, Hatay, Şanlıurfa, Nevşehir, Bursa, Giresun v.b. illerimizde değişik meyvelerin

yetiştiricilikleri, muhafazaları konularında 100 ün üzerinde halk konferansı vermiş, seminer ve açık oturumlar düzenlemiştir.

FAO Meyvecilik Danışmanı olarak Pakistan'da yaptığı görevi esnasında Pakistan meyveciliğine katkıda bulunmuştur. Sayın KAŞKA, Uluslararası çilek çalışma grubu başkanlığını yürütmüş, Ülke içinde de Ulusal Kiraz-Vişne çalışma grubu başkanlığını yürütmüştür.

GEREKÇE: Ülkemiz meyveciliğinin gelişmesinde, modernleşmesindeki yüksek katkıları, ulusal ve uluslararası organizasyonlarda ülkemizi başarı ile temsil ederek yaptığı katkılar, 45 yıllık Üniversite yaşamında yetiştirdiği bilim adamları ile uygulama alanında yürüttüğü başarılı çalışmalar sonucu 300'ü aşkın bilimsel çalışmalarını ile Sayın Prof.Dr. Nurettin KAŞKA hiç şüphesiz TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bilim Ödülü yanında hizmet ödülüne de layık bir meslektaşımızdır.

Yukarıda kısaca açıklanan gerekçeler doğrultusunda Sayın Prof. Dr. Nurettin KAŞKA'nın Türk Tarımı ve Ziraat Mühendisliği mesleğine yaptığı üstün hizmet ve bilimsel katkılar nedeniyle TMMOB ZMO 2001 yılı Bilim Ödülü ile onurlandırılması Jüri tarafından oy birliği ile kararlaştırılmıştır..

Prof.Dr. İbrahim GENÇ

1939 yılında Gümüşhacıköy'de dünyaya gelen Sayın GENÇ, 1960 yılında A.Ü. Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü'nden mezun oldu.

1971 yılında Doktor ünvanını alan Sayın GENÇ, 1972 yılında Doçent, 1978 yılında Profesör oldu.

Aralık 1981 yılında Çukurova Üniversitesi Rektör Yardımcılığı görevine atanarak, bu görevi 18 yıl 8 ay devam etti.

1973 den beri Çukurova Bölgesi'nde buğday tarımının sorunlarına çözüm getirecek araştırmalar sürdüren Sayın GENÇ, bu bağlamda Balçalı-85 makarnalık buğday çeşidi, Genç-99 ekmeçlik buğday çeşidi, Tacettin bey Triticale. çeşidi ve Balçalı-2000 makarnalık buğday çeşidi ile Bal atilla ekmeçlik buğday çeşitlerini tescil ettirdi. Tescil edilen bu çeşitlerden özellikle Genç-99 çeşidi bölgede hızla yayılmakta olup, 10 bin ha. alanda ekimi yapılmaktadır.

Bölüm Başkanlığı, Rektör Yardımcılığı, Çukurova Üniversitesi Senato Üyesiği, ÖSYM Adana İli Sınav Yöneticiliği ve Üniversiteler Arası Kurul Başkanlığı gibi idari görevler yürüten Sayın GENÇ'in yurt içi ve yurt dışı çok sayıda yayımlanmış eserleri yanında lisans, lisans üstü ve doktora eğitim düzeyinde birçok bilim adamının yetişmesinde katkıları bulunmaktadır.

GEREKÇE: Çukurova Bölgesi'nde buğday tarımının sorunlarına çözüm getirecek araştırmalar sürdürerek buğün yoğun olarak ekimi yapılan bir-

çok buğday çeşidinin uygulamaya aktarılması yönündeki bilimsel çalışmaları yanı sıra, lisans, lisans üstü ve doktora eğitim düzeyinde yetiştirdiği meslektaşlarımız ile Türk Tarımı ve Ziraat Mühendisliğine yaptığı bilimsel katkıları nedeni ile Sayın Prof.Dr.İbrahim GENÇ'in "TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bilim Ödülü" ile ödüllendirilmesi jüri tarafından oybirliği ile kararlaştırılmıştır

Doç.Dr. Ayhan ATLI

1951 yılında Niğde'de doğan Sayın ATLI 1973 yılında A.Ü.Ziraat Fakültesi Gıda Bilimi ve Teknolojisi Bölümünden mezun oldu. 1973 yılında Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığına bağlı Orta Anadolu Bölge Zirai Araştırma Enstitüsü Hububat Teknolojisi Laboratuvarında göreve başladı. 1977 yılında "Buğday, Un ve Ekmek Mikrobiyolojisi" üzerine ihtisas diplomasını alan Sayın ATLI, 1985 yılında A.Ü.Ziraat Fakültesi Gıda Bilimi ve Teknolojisi Ana Bilim Dalında "Ekmeçlik Buğday Kalitesi" üzerine Doktora çalışmasını tamamladı.

Yurt dışında çeşitli organizasyonlarda Ülkemiz Temsilcisi olarak görev alan Sayın Atli ayrıca yurt içi ve yurt dışı çeşitli ulusal ve uluslar arası Konferans, Sempozyum ve toplantılara ülkemizi temsilen katıldı. 1993 yılında Hububat İşleme Mühendisliği Bilim Kolunda Doçentlik ünvanı alan Sayın ATLI yurt içi ve yurt dışında çeşitli projelerin liderliğini yürüttü. Konusunda çok sayıda yayını bulunan Sayın ATLI halen Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Tahıl Teknolojisi Laboratuvarında Bölüm Başkanlığını yürütmektedir.

GEREKÇE: Akademik kariyeri çerçevesinde ülkemizde Hububat ve Yemeklik Baklagiller üzerinde yaptığı çeşitli araştırmalar ve bu konuda yaptığı çeşitli yayınlar, yurt içi ve yurt dışında uluslar arası Organizasyonlarda Ülkemizi başarı ile temsil etmesi, bu konularda çeşitli projelerdeki koordinatörlük

görevleri ile Türkiye Tarımı ve Ziraat Mühendisliği Mesleğine yaptığı bilimsel üstün hizmetleri nedeniyle Sayın Doç. Dr. Ayhan ATLI'nın TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası 2001 yılı Bilim Ödülü ile onurlandırılması Jüri tarafından oy birliği ile kararlaştırılmıştır.

HİZMET ÖDÜLÜ

Cemil KALELİ

1928 yılında Zile'de dünyaya gelen Sayın KALELİ 1951 yılında A.Ü.Ziraat Fakültesinden mezun oldu. 1953 yılında Askerlik görevini tamamlayan Sayın KALELİ Tarım Bakanlığı'nın Sulama Şubesine bağlı değişik birimlerinde görev aldı. Toprak Muhafaza konusunda A.B.D gönderilen ilk eleman olan Sayın Cemil KALELİ, yurda dönüşünde sırasıyla Topraksu, D.P.T. Teşkilatında çok başarılı görevler yaptı. Bu arada yurt dışında ülkemizi değişik platformlarda temsil etti. 1965 yılında kamudan ayrılan Sayın KALELİ ülkemizde ilk defa Ziraat Mühendislerinin Kamu dışı çalışma olanaklarını ortaya koyan, Tarımsal Mühendislik ve Müşavirlik Bürosu, İthalat, İhracat, Dış Yatırım ve Müşavirlik, Ekonomik, Sosyal ve Fizik araştırmaları gibi özel girişimciliğin örneklerini verdi. Yurt içi ve yurt dışı çalışmalarında birçok meslektaşımızın bu alanda çalışmalarına olanak sağladı.

Oda'mızın ilk "Genel Sekreterlik" organının kurulmasında öncü olan Sayın KALELİ 1969 – 1971 yılları arasında ODA'mızın Genel Başkanlığını yürüttü.

Çeşitli Kongrelerde Oda'mız görüşlerini ortaya koyan Sayın KALELİ aynı zamanda değişik sosyal konularda yönetim kademesinde yer aldı.

GEREKÇE: Ülkemizde Tarıma dayalı Mühendislik ve Müşavirlik, Araştırma, İthalat ve İhracat hizmetlerinde özel girişimciliğe dayalı olanakları ilk defa ortaya koyması ve bu bağlamda birçok meslektaşımızın bu alanda çalışmasını ve yetişmesini sağlayarak bir ilke imza atması, Ayrıca Ziraat mühendisleri Odası faaliyetlerinde gösterdiği üstün çalışmaları ile Sayın Cemil KALELİ'nin TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Hizmet Ödülü ile ödüllendirilmesi Jüri tarafından oybirliği ile kararlaştırıldı.

Dr. Coşkun SAYDAM

1939 tarihinde Torbalı'da dünyaya gelen Sayın Dr. SAYDAM 1963 yılında Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bitki Salığı bölümünden mezun olmuştur. 1963- 1964 yılları arasında Bölge Ziraat Mücadele ve Karantina Reisliğinde Ziraat Mühendisi olarak görev yapan Sayın Dr. SAYDAM, 1996 tarihinde çok uzun yıllar araştırmacı ve yönetici olarak görev yaptığı Bornova Ziraat Mücadele ve Karantina Müdürlüğünde fitopatoloji alanlarında çalışmalara başlamıştır. Aynı kurumda sırasıyla asistan, baş asistan, laboratuvar şefi gibi görevlerde çalışan Sayın Dr. SAYDAM 1976 yılında Fitopatoloji Bilim Doktoru ünvanı almış ve 1985 yılında Enstitü Müdürlüğü görevine atanarak 13 yıl bu görevi yürütmüştür.

Dünyada ve Ülkemizde başta pamuk olmak üzere birçok sebze ve meyve türlerinde çok önemli ürün kayıplarına neden olan solgun hastalığı üzerinde yaygın ve detaylı çalışmalar yürüterek, hastalığın neden olduğu ekonomik kaybın azaltılmasına yönelik çalışmalara temel oluşturacak bilimsel verileri kullanıma sunmuştur.

Dr. Coşkun SAYDAM görevi sırasında Tarım Bakanlığına bağlı uygulama kuruluşları ile işbirliği içinde çalışmaya özen göstermiş ve uygulamada karşılaşılan sorunların giderilmesine yönelik araştırmalar ve eğitim çalışmalarına öncelik verilmesini sağlamıştır.

FAO ve EPPO gibi uluslar arası tarımsal organizasyonların toplantılarına Türk Delegasyonu olarak katılarak ülkemizi en iyi şekilde temsil etmiştir. Ulusal ve uluslar arası bilimsel dergilerde 50 dolayında yayınlamış araştırması bulunan Sayın Dr. SAYDAM 1998 yılında emekliye ayrılmış, bu adaylık başvurusundan sonra 23.10.2001 tarihinde aramızdan ayrılmıştır. Merhum meslektaşımıza tanrıdan rahmet dileriz.

GEREKÇE: Yönetici olarak görev yaptığı kurumda Türk Tarımına hizmet eden genç meslektaşlarımızın yetişmesi için olanak sağlaması, görev aldığı kurum., organizasyon, bilimsel ve sosyal derneklerin kurumsallaştırılmasına katkı sayılan çalışmalar yürütmesi, fitopatoloji alanında yürüttüğü araştırmaların sonuçlarını başarılı bir şekilde uygulamaya aktararak ülke tarımı, ekonomisi ve Ziraat Mühendisliği mesleğine yaptığı üstün hizmet nedeniyle Dr. Coşkun SAYDAM'ın TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası 2001 yılı Hizmet Ödülü ile onurlandırılması Jüri tarafından oybirliği ile kararlaştırılmıştır.

Mustafa Yüksel DİZDAR

1941 yılında Bandırma'da dünyaya gelen Sayın DİZDAR 1964 yılında A.Ü.Ziraat Fakültesinden mezun oldu. Toprak Etütleri ve Yorumlanması, Toprak Muhafaza ve Kullanımı Uzmanı olarak geniş tecrübeye sahip olan Sayın DİZDAR, Toprak Su Teşkilatında göreve başlamıştır. Konusunda yayınlanmış birçok kitap, makale, bildiri, çeviri notları bulunmaktadır. Genel olarak sınıflandırma, drenaj, toprak muhafaza, arazi toplulaştırma ve mühendislik kullanımları amaçlı toprak etütlerinin yanı sıra, toprak reformu, iskan merkezi köyler projesi, sanayi bölgeleri, için etütler yapmıştır. Bunların yanı sıra, hizmet içi eğitimlerde uzun yıllar ders vermiştir. Bir sulama mühendisi olarak sulama yatırımlarının

planlama ve projelendirilmesini yaptığı gibi, kontrol mühendisi olarak hizmet vermiştir. Lisans üstü işletmecilik nosyonuna sahip olan Sayın DİZDAR çeşitli ulusal ve uluslar arası Sempozyum, Akademik Eğitim, Seminer ve toplantıda ülkemizi başarı ile temsil etmiştir. 1991-1996 yılları arası Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı A.P.K. kurulu uzmanlığı görevini yürüten Sayın DİZDAR 1996 da emekliye ayrılarak, faaliyetlerine özel sektörde devam etmektedir.

GEREKÇE: Toprak Etütleri ve Yorumlanması, Toprak Muhafaza ve Kullanımı konularında, özellikle uygulama alanında yaptığı üstün çalışmalar, yurt içi ve yurt dışı sempozyum, akademik eğitim, seminer ve toplantılarda ülkemizi başarı ile temsil etmesi, bu alanda bir çok meslektaşımızın yetişmesi ile Türk Tarımı ve Ziraat Mühendisliği mesleğine yaptığı üstün katkılar nedeniyle Sayın Mustafa Yüksel DİZDAR'ın 2001 yılı TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Hizmet Ödülü ile onurlandırılması Jüri tarafından oy birliği ile kararlaştırılmıştır.

TMMOB ZİRAAT MÜHENDİSLERİ ODASI "ODA ÖZÜL ÖDÜLÜ" M. GÜNER SAYGILI'YA VERİLDİ

Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü döneminde Türk Tarımı ve Ziraat Mühendisliği mesleğine yaptığı üstün hizmetler ve Ziraat Mühendisleri Odası'nın faaliyetlerindeki üstün katkıları nedeniyle Sayın **M. Güner SAYGILI**'nin Ziraat Mühendisleri Odası "ODA ÖZEL ÖDÜLÜ" ile onurlandırılması Ziraat Mühendisleri Odası Yönetim Kurulu tarafından oy birliği ile kararlaştırıldı ve Sayın SAYGILI'nın ödülü, 7 Ocak 2002 tarihinde yapılan Küreselleşme ve Türkiye Tarımı Sempozyumu Açılış Oturumu'nda Köy Hizmetleri Genel Müdürü Sayın Hüseyin ALIOĞLU tarafından verildi.

38. DÖNEM (2002-2003) GENEL KURULU YAPILDI

ODA'mız 38. Dönem Olağan Genel Kurulu, 9-10 Şubat 2002 tarihlerinde, doğal ve seçilmiş delegelerin katılımı ile gerçekleştirildi.

Genel Kurula, CHP Genel Başkanı **Deniz BAYKAL**, DSP Milletvekili ve TBMM Plan Bütçe Komisyonu Başkanı **Doç.Dr. Metin ŞAHİN**, MHP Genel Başkan Yardımcısı **Şevket Bülent YAHNİCİ**, TMMOB Genel Başkanı **Kaya GÜVENÇ**, KÖYKÖP Genel Başkanı **Cevdet KOCAMAN**, Türkiye Sulama Kooperatifleri Merkez Birliği Başkanı **A. Halis UYSAL** gibi seçkin konuklar yanında çok sayıda meslektaşımız da katıldı.

Genel Kurula katılmayan birçok Siyasi Parti Genel Başkanı ve meslektaş Milletvekillerimiz, Genel Kurulumuza tebrik ve başarı dileklerini ileten telgraflar gönderdi.

Birinci gün DSİ Genel Müdürlüğü Konferans Salonu'nda yapılan Genel Kurul Toplantısında, Genel Kurul Başkanlık Divanı seçiminden sonra açılış konuşması ve konuk konuşmaları yapıldı.

Başkanlık Divanı; **Ümit TUNÇDEMİR**, **Kamil Nabi ÇİZMECİ**, **Tahir AKIL**, **Havva YURDUNUSEVEN**, **Aydan GÜVEN**, **Ebru KAÇIN** ve **Nazım AYDÖNER**'den oluştu.

ODA Başkanımız **Prof.Dr. Gürol ERGİN** açılış konuşmasında, Ülkemiz üzerinde oynanan oyunlara dikkat çekerek, özellikle tarım sektöründe yaşanmakta olan yıkım politikalarını eleştirdi ve ulusal çıkarları savunan politikaların yürürlüğe sokulması gerektiğini belirtti. Ulusal yazılı ve görsel medya temsilcilerinin büyük bir ilgi gösterdiği Genel Kurulda; CHP Genel Başkanı **Deniz BAYKAL**, DSP Milletvekili ve TBMM Plan Bütçe Komisyonu Başkanı **Doç.Dr. Metin ŞAHİN**, MHP Milletvekili ve Genel Başkan Yardımcısı **Şevket Bülent YAHNİCİ**, TMMOB Genel Başkanı **Kaya GÜVENÇ** ve KÖYKÖP Genel Başkanı **Cevdet KOCAMAN** birer konuşma yaptılar. Açılış konuşmalarının ardından ODA Başkanımız **Prof.Dr. Gürol ERGİN**, Türk tarımına verdiği desteklerden dolayı CHP Genel Başkanı **Deniz BAYKAL**'a **"Tarım Dostu" Ödül Plaketi**; Türk tarımına ve meslek toplumumuza verdiği desteklerden dolayı DSP Milletvekili ve TBMM Bütçe Plan Komisyonu Başkanı **Meslektaşımız Doç.Dr. Metin ŞAHİN**'e **"Onur" Plaketi** verdi.

Birinci gün gündemi çerçevesinde, Çalışma Raporu ve Denetleme Raporu görüşülerek, 37. Dönem Yönetim Kurulu oybirliği ile aklandı. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tüzük değişikliği önerisi ile **"Ziraat Mühendislerinin Özel hizmet Alanlarında Çalışmalarıyla İlgili Mesleki Denetim Uygulamaları Hakkında Yönetmelik"** görüşülerek oybirliği ile kabul edildi. Yeni dönemde üyelik ödentisi ve diğer ücretlerin saptanması konusunda yeni Yönetim Kurulu'na yetki verildi. Yeni dönem Bütçesi görüşülerek kabul edildi.

Doç.Dr. Kamil Okyay SINDIR, **Murat AKAR**, **Aykut Sami ÜNAL** ve **Timur TURAN**'dan oluşan Bildiri Komisyonu'nun hazırladığı TMMOB ZMO 38. Dönem Genel Kurul Sonuç Bildirgesi, **Murat AKAR** tarafından okundu.

İkinci gün ODA Genel Merkezi'nde, ODA Yönetim, Denetleme ve Onur Kurulları, TMMOB Yönetim, Denetleme ve Onur Kurulu adayları ve TMMOB delegasyon seçimi yapıldı. Seçimlere, "Çağdaş Ziraat Mühendisleri" grubu tek liste olarak girdi.

Genel Kurul tarafından yapılan seçimler sonucunda belirlenen 38. Dönem TMMOB ZMO Genel Merkez Yönetim Kurulu Üyeleri aşağıdaki görev bölümünü yapmışlardır.

BAŞKAN : **Prof.Dr. Gürol ERGİN**,
II. BAŞKAN : **Özkan GÖKSEL**,
YAZMAN : **Gökhan GÜNAYDIN**,
SAYMAN : **Dr. Turhan TUNCER**,
ÜYE : **Doç.Dr. Cemil ERTUĞRUL**,
ÜYE : **Gülşay SUBAŞI**,
ÜYE : **Baki Remzi SUIÇMEZ**.

Genel Kurulumuzun büyük bir olgunluk ve dayanışma içerisinde tamamlanmış olması, meslektaşlarımız arasında memnunlukla karşılandı. Pek çok meslektaşımız, bizzat ya da yazılı olarak tebrik ve başarı dileklerini ilettiler.

Türkiye tarımının yıkıma sürüklenmeye çalışıldığı bir süreçte ve meslektaşlarımızın sorunlarının artarak büyüdüğü bir ortamda, dayanışmanın en üst düzeye çıktığı Genel Kurula katılan tüm delegelerimize, üyelerimize ve konuklara, Genel Merkez Yönetim Kurulu olarak, meslek toplumumuz adına şükranlarımızı sunuyoruz.

DÜNYA'DA TARIM POLİTİKALARI ALANINDA GELİŞMELER VE TÜRKİYE

Doç.Dr. Cemil ERTUĞRUL*

1. GİRİŞ

Diğer sektörlerde sağlanan daha yüksek üretim artışına bağlı olarak, tarım sektörünün ulusal ekonomilerdeki ve dünya ekonomisindeki payı her geçen gün küçülmekte, tarımsal nüfus sürekli olarak azalmaktadır. Tarım sektörünün gelir ve istihdamdaki payının küçülmesine rağmen, tarım sektörü bütün ülkeler için, **temel** ve **vazgeçilmez** öneme sahip bir sektördür.

Tarım ürünlerinin üretim, işleme ve pazarlanma tekniklerinde ve tarım işletmelerinin yapılarında ortaya çıkan gelişmeler, tarım sektörünün temel özelliklerine yeni boyutlar eklemektedir. Özellikle teknoloji kullanımında ortaya çıkan gelişmelerle, üretim, verimlilik, ürün çeşitliliği ve ürün kalitesi artmakta, sermaye işgücünün yerini almakta ve çoğu tarımsal faaliyet kolunda büyük tarım işletmeleri tarımsal üretime hakim olmaktadır. Tarım sektörünün özelliklerindeki değişiklikler, tarım politikaları yanında, ülke ekonomisi ve uluslararası ilişkilerde de köklü değişikliklere neden olmakta, ulusal ve uluslararası pazarlarda serbest rekabet, diğer sektörlerde olduğu gibi tarım sektöründe de önem kazanmaktadır.

Tarımsal üretim etkinliklerinin, sanayi sektörüne benzer nitelikler kazanması ve kırsal yaşam ile şehirselleşmenin ekonomik ve sosyal yönleri ile birbirine yaklaşması nedeniyle, tarım sektörüne yönelik politikalarda, **sosyal** amaçlar yanında, **teknik** ve **ekonomik** amaçlar da önem kazanmaktadır. Ayrıca, kırsal ve tarımsal kesime yönelik tarım politikası araçları ile sosyal politika araçları birbirinden ayrılmaktadır. Örneğin, destekleme fiyat ve pazar politikası gibi, hem ekonomik, hem sosyal amaçlı politika araçlarından uzaklaşmakta, sosyal politika aracı olarak doğrudan yardım, erken emeklilik gibi araçlar yaygın olarak kullanılmaktadır.

Dünya tarımında ortaya çıkan ekonomik, sosyal, teknik ve politik gelişmeler, büyük ölçüde, sanayileşmiş ülkeler arasındaki ilişkilerle belirlenmektedir. Günümüzde, küreselleşmenin bir boyutu olarak ekonomik bütünleşmeler artan bir önem kazanmakta ve tarım sektörü, sorunlu ve sınırlı gelişmelerin kaydedildiği bir sektör olmakla beraber, ekonomik birleşmelerde de ortak politikalara konu olmaktadır.

Tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesi konusu uzun yıllar, **Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)** disiplininden uzak bir şekilde, serbest ticaretin değil, yurtiçinde **destekleyici** - (sınırlarda) **koruyucu fiyat ve pazar politikalarının** yaygın olarak uygulandığı bir alan olarak kalmıştır.

Destekleyici-koruyucu politikaların, **ticaret saptırıcı** bir etki yaratarak, ulusal ve uluslararası refahta kayıplara yol açması, elden çıkartılmayan **üretim stokları** yaratması ve vergi mükellefleri ve tüketiciler bakımından **haksızlıklara** neden olması, bu politikalarından vazgeçilmesi ve tarım ürünleri ticaretinde de serbest rekabetin hakim olması yönündeki eğilimleri güçlendirmektedir. Ancak, bütün ülkelerin aynı anda tarım sektörüne yönelik, yurtiçi destekleme politikalarını değiştirmeden, dış ticaretteki koruyucu önlemlerin ve ihracat sübvansiyonlarının kaldırılmasının ve tarım ürünlerinde de serbest piyasa uygulamalarına geçilmesinin imkansızlığı bilinmektedir.

Tarım sektöründe faaliyette bulunan üreticiler, işleyiciler (tarıma dayalı ürün sanayicileri), pazarlamacılar, finansörler, tarım teknolojisi üreticileri, diğer sektörlerde faaliyetlerde bulunanlar, devletler ve uluslararası kuruluşlar, küreselleşme çerçevesinde, çeşitli derecelerde sürekli bir karşılıklı etkileşim ve bağımlılık içerisindeyler. Bu ilişkilerin yo-

*TMMOB ZMO Yön. Kur. Üyesi.

ğunluk ve kapsamı giderek artmaktadır. Tarımsal üretimin önemli bir bölümü, giderek daha çok uluslararası piyasaya yönelik olarak gerçekleştirilmektedir.

Uluslararası mal, hizmet, sermaye ve bilgi akımlarının yoğunlukları ve Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve DTÖ gibi uluslararası kurumların dünya ekonomisini yönlendirmedeki ağırlıkları arttıkça ulusal ekonomi politika ve araçlarının bağımsızlığından söz etmek artık mümkün değildir. Küreselleşme kendi politika ve araçlarını oluşturmaktadır. Nitekim, dış ticaret giderek uluslararası kurallara bağlanmakta ve uygulamalar DTÖ tarafından denetlenmektedir. Bu uygulamalardan, özellikle DTÖ/Uruguay Turunda (UT) ortaya çıkan gelişmelerden tarım sektörü de payını almış ve tarım ürünleri ticareti de kısmen DTÖ disiplini altına girmiştir. Uzun dönemde daha büyük ölçüde DTÖ disiplini altına girmesi kaçınılmazdır.

Gerek tarım sektörü, gerek diğer sektörler ile ilgili faaliyetlerin yürütülmesinde, **çevrenin korunması ve geliştirilmesi ve sürdürülebilir tarım** kavramları giderek artan bir önem kazanmaktadır. Tarım sektörü doğa ile olan yakın ilişkisi nedeniyle, çevre konularına en duyarlı sektörler içerisinde yer almaktadır. Bazı tarımsal faaliyetler (gübreleme, ilaçlama, sulama gibi) çevreyi olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Bunun sonucu olarak, çevreye zarar veren tarımsal girdilerin kullanılmamasını (organik tarım) veya bu girdilerin çevreye zarar vermeyecek şekilde veya ölçüde kullanımı içeren çevreci tarım uygulamaları önem kazanmaktadır.

21'inci yüzyılın teknolojisi olarak kabul edilen modern biyoteknoloji ile canlıların genetik yapısında geleneksel ıslah yöntemleriyle ve doğal üreme-çoğalma süreçleriyle elde edilemeyen değişiklikler yapılması, bir canlı türüne başka bir canlı türünden gen aktarılması veya mevcut genetik yapıya müdahale edilmesi yoluyla yeni genetik özellikler kazandırılması mümkün olmaktadır.

Modern Biyoteknoloji en geniş kullanım alanını tarımda bulmuştur. Modern biyoteknoloji, tarımsal verimliliğin artırılmasında büyük imkanlar sunmaktadır. Yüksek miktarda ve kalitede ürün almak amacıyla geleneksel kültür çeşitlerinin veya bunların yabani akrabalarının genetik yapıları değiştirilmektedir. Ancak, modern biyoteknoloji gerek yapısı ve gerekse kullandığı materyal itibarıyla bir takım riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu risklerin varlığından dolayıdır ki "Biyogüvenlik" modern biyoteknoloji ile birlikte gelişen bir bilim dalı olma yolundadır.

Olumlu yönleriyle kullanıldığında insanlığa büyük faydalar sağlayacağı muhakkaktır. Ancak, olumsuz kullanıma açık olması yanında, yenilikler ile birlikte gelen bilinmeyenlerin ortaya koyduğu risklerde ihmal edilemeyecek durumdadır. Modern biyoteknolojinin en büyük olumsuzluğu kullandığı materyalin doğrudan "canlı" varlıklar olmasından kaynaklanmaktadır. Modern Biyoteknoloji üzerinde yapılan tartışmaların, teknolojinin kendisine değil, bu teknoloji kullanılarak üretilen son ürünlere yönlendirilmesi varılacak sonuçların doğruluğu açısından önemlidir. Bu nedenle üzerinde durulması gereken husus Modern Biyoteknolojinin kullanılıp kullanılmayacağı değil, nasıl kullanılacağıdır.

Yeni bir sektörün bu teknoloji ile birlikte oluşması, yeni ticari imkanları ve kavgaları da birlikte getirecektir. Bu kavgaların metası ise her türlü canlı organizma olacaktır. Gelecek yıllarda oluşacak olan gen pazarı şimdiden her türlü canlı organizmanın bir kazanç kaynağı olarak görülmesine yol açmaktadır.

Bütün bu gelişmeler **tarım sektöründe de yeni bir çağın habercisi** olmaktadır.

2. KÜRESELLEŞME VE TARIM POLİTİKALARI¹

Tarım sektörü, ulusal ve uluslararası düzeyde, ekonomik, sosyal, teknik ve politik yönleriyle, sadece tarım sektörü ile değil, diğer sektörlerle de yakından bağlantılı ve etkileşim içerisinde yer almaktadır.

¹ Ayrıntılı bilgi için bak: ZIETZ, Joachim, VALDES, Alberto, Agriculture in the GATT, Washington DC., 1988, ERTUĞRUL, Cemil, Dünya Tarım Politikalarında Ortaya Çıkan Gelişmeler Karşısında Türk Tarımı, Ankara, 1997.

Günümüzde, tarım ürünleri ticaretinde, gerek ulusal, gerek uluslararası düzeyde, serbest rekabet tam olarak sağlanamamıştır. Ülkelerin çoğunluğunda, tüm tarım politikası reform gayretlerine rağmen, destekleyici-koruyucu tarım politikası araçları varlığını sürdürmektedir. Ancak bu araçlar etkisini geçmiş yıllara göre kaybetmiştir (örneğin, destekleme fiyat sistemi varlığını çoğu ülkelerde korumaktadır, ancak, destekleme fiyat düzeylerinin düşürülmesi sonucunda sistem etkisini büyük ölçüde kaybetmiştir).

Bilindiği üzere, pek çok ülkede, tarım lobisi hükümetler nezdinde güçlü durumdadır ve destekleyici-koruyucu bir tarım politikasının uygulanmasını sağlamaktadır. Tarım ürünleri ticaretinde bir reform yapılması, tarım lobbisine başka alanlarda çıkar sağlanarak ikna edilmesi veya diğer lobilerin (diğer sektörler, vergi mükellefleri ve tüketiciler), kendi aleyhlerine olan politikalar karşısında tarım lobbisinin gücünü dengeleyecek bir tavır koymasıyla mümkündür. Yurtiçi politikalarda liberalleşmenin sağlanmadığı durumda, uluslararası ticarete liberalleşmeyi sağlamak mümkün değildir. Ülkeler, koruyucu-destekleyici tarım politikalarından olumsuz şekilde etkilenmiş olsalar bile, tarım lobilerinin gücü karşısında, tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesi yönünde bir reform gerçekleştirilememekte ve bunun yansımaları olarak uluslararası ticarete ciddi ticaret anlaşmazlıkları ortaya çıkmaktadır.

ABD, kendi tarım lobbisinden gelen yoğun baskılar ve bu alanda kurmuş olduğu hakimiyetin devamını sağlamak amacıyla, GATT'ın kuruluş aşamasında, tarım ürünlerinin anlaşma kapsamı dışında kalmasını sağlamıştır. O yıllarda, AB'yi oluşturacak ülkelerin büyük bir bölümü dahil olmak üzere, çoğu ülkenin karşı çıkmasına rağmen, ABD, GATT'ın

varlığını bu koşula bağlama pahasına, bu sonucu elde etmiştir.

AB, kendi oluşum sürecinden kaynaklanan ihtiyaçlar ve ABD'nin bu alandaki politikasına bir tepki olarak AB Ortak Tarım Politikasını (OTP) gerçekleştirmiştir. OTP uygulamaları ile AB'nin giderek çoğu tarım ürününde kendine yeterli duruma gelmesi, hatta dünyanın en büyük tarım ürünleri ihracatçısı olması ABD'nin, AB'ye ve diğer ülkelere olan tarım ürünleri ihracatında daralmalara neden olmuştur. Bu gelişme ABD'yi, tarım ürünleri ticaretinin de, GATT kapsamına alınmasını istemeye yöneltmiştir. Ancak, bu kez AB, tarım ürünleri ticaretinin GATT kapsamına alınmasına karşı çıkmıştır.

GATT görüşmelerinin baş aktörleri¹ olan AB ile ABD arasındaki bu anlaşmazlık, OTP'nin gelişmesine paralel olarak artmış ve giderek tarım sektörünü, GATT görüşmelerinin odak noktası şekline dönüştürmüştür².

GATT görüşmelerinde, tarım ürünleri ticareti ile ilgili anlaşmazlıklar, ekonomi politikası bakımından, dünya ticaretinde tarımdan daha sorunlu bir konu bulunmadığını kanıtlayacak derecede, önemli sorunlara neden olmuştur³.

İlk dört GATT turunda, tarım konusu anlaşma kapsamı dışında kalmıştır. Tarım ürünleri ticaretinin GATT kapsamına alınması konusu Dillon Turu ile GATT gündemine girmiştir. Kennedy Turu'nda, Tokyo Turu'nda ve özellikle UT'de tarım konusu, müzakerelerin en ağırlıklı yönünü oluşturmasına rağmen, belirli ölçüde GATT kapsamı dışında kalmış ve ticaretin serbestleştirilmesi konusunda en az ilerlemenin kaydedildiği alan olmuştur. Bu nedenle, bazı gözlemciler tarım sektörünü GATT'ın en başarısız alanı olarak değerlendirmektedir. Ancak,

¹ ABD ve AB başta olmak üzere, Japonya, Cairns Grubu Ülkeler Güney Kore ve Kuzey Avrupa Ülkeleri (Norveç, İsveç, Finlandiya ve İzlanda) GATT görüşmelerinde tarım konusunda en önemli yere sahip olan ülkelerdir.

² Ayrıntılı bilgi için bak: ANANIA, Giovanni, CARTER, Colin A., McCALLA, Alex F., *Agricultural Trade Conflicts and GATT*, Boulder, 1994.

³ AVERY(1993) s. 1.

tarım ürünleri ticaretinde, UT sonrasında sağlanan sınırlı gelişmeler bile bazı gözlemcilerce, önemli bir gelişme olarak görülmektedir. Böyle bir sonuca ulaşılmasında, gelişmiş ülkelerin, özellikle, bütçe yükü şeklindeki yurtiçinden kaynaklanan sorunlarının önemli olduğu ileri sürülmektedir¹.

UT'de, tarım politikaları ve tarım ürünleri ticareti ile ilgili görüşmeler, büyük ölçüde, ABD ile AB arasındaki görüşmeler şeklinde geçmiştir. ABD ve AB'nin ekonomik büyüklüklerinin belirleyici rolü ve tarım konusuna verdikleri önem göz önüne alındığında, iki taraf arasındaki yaklaşım farklılıkları giderilmeden bu alanda hiç bir ciddi gelişmenin sağlanamayacağı bilinmekteydi.

UT'de ulaşılan anlaşma ile uluslararası tarım ürünleri ticaretinde yeni bir kurallar sistemine geçilmiş ve ülkeler ticaret saptırıcı uygulamaların azaltılması yönünde yeni bir takım taahhütler altına girmişlerdir. Bu görüşmede tarım ürünlerinin sınırlı ölçüde de olsa GATT kapsamına alınmış olması görüşmelerin hemen hemen en önemli yönünü oluşturmuştur.

UT'de tarım ile ilgili olarak sağlanan anlaşma sonucunda, ülkeler, **pazara giriş, ihracat sübvansiyonları, yurtiçi destekler** ve **sağlık ve bitki sağlığı kuralları** olmak üzere dört ana konuda taahhüt altına girmişlerdir. Bitki ve hayvan sağlığı dışındaki bütün önlemler birbiri ile yakından bağlantılıdır. Ayrıca bu politikaların birbiri ile uyumlu olması gerekmektedir. UT ayrıca, **tarifeleştirme** (tarife dışı engellerin eşdeğer gümrük tarifelerine dönüştürülmesi) yolu ile, değişken vergi, ithalat yasakları, gönüllü ihracat kısıtlamaları ve miktar kısıtlamaları gibi tarife dışı engelleri tamamen ortadan kaldırmış ve bunların yerine tarifeye dayalı engellerin konulmasını sağlamıştır.

3. KÜRESELLEŞME KOŞULLARINDA TÜRK TARIMI²

Tarım sektörü ekonomik, sosyal ve politik yönleri ile Türkiye için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Yıllara göre belirli değişiklikler göstermekle beraber, GSYİH'nın yaklaşık altıda birini, sivil istihdamın yarısına yakın kısmını tarım sektörü kapsamaktadır.

Türkiye'de, Cumhuriyet dönemi boyunca uygulanan politikalarla tarım alanında önemli gelişmeler sağlanmıştır, ancak bu gelişmeler, Türkiye'nin sahip olduğu zengin tarımsal kaynaklar ve gelişmiş ülkelerin ulaştığı düzey ile kıyaslandığında yeterli görülemez.

1963 yılında başlayan Planlı dönem ile birlikte, Türkiye ekonomisi ve tarım politikalarında, yeni bir uygulamaya geçilmiştir. Planlı dönemde devletin tarım sektörüne müdahalesinin destekleyici ve yol gösterici nitelikte olması öngörülmüştür. Ancak, Türk tarım politikasının uygulanmasında, Plandan çok, günlük populist baskılar öne çıktığından, sürekli ve istikrarlı uygulamalar gerçekleştirilememiştir. Kaynak kullanımı ve verimlilik politikaları gözardı edilerek, bazı ürünlerin, her ne şekilde olursa olsun üretimlerinin artırılması amaçlanmıştır. Ürün fiyatlarının tespiti sırasında pariteye dikkat edilmemesi, bazı ürünlerde (tütün, fındık, çay gibi) aşırı ürün stoklarının oluşmasına, bazı ürünlerde de (hayvansal ürünler, yağlı tohumlar gibi), ürünün yurtiçi üretimle karşılanması imkanının olmasına rağmen, yurtiçi üretimde yetersizliğe neden olmuştur.

Planlı dönemin başlarında, üretim ve verimliliği artırmak amacıyla, tarımsal girdi kullanımını özendirici politikalara ağırlık verilirken, daha sonraki yıllarda kısa dönemde etkili sonuç veren ve seçim ekonomisi tercihlerine de uygun düşen, tarımsal ürün destekleme fiyat politikalarına ağırlık verilmiştir. Destekleme fiyat politikası yoluyla yurtiçi fiyatla-

¹ GUYAMORD, Harvé, MAHE, Louis P., ROE, Terry L., TARDITI, Secondo, "The CAP Reform and ECUS Relations: The GATT as a Cap on the CAP" ANANIA- Giovanni, CARTER, Colin A., McCALLA, Alex F., Agricultural Trade Conflicts and GATT, içinde makale, Boulder, 1994 s. 163.

² Ayrıntılı bilgi için bak: ERTUĞRUL (1997).

rin dünya fiyatlarının üzerinde belirlenmesi, ithalatta korumacı, ihracatta sübvansiyona dayalı uygulamaları zorunlu kılmıştır. İhracat imkanı bulunmayan bazı ürünlerde (tütün, çay gibi), yakarak ürünü elden çıkartma uygulamaları olağan şekle dönüşmüştür. Yapısal politikalar büyük ölçüde ihmal edilmiş, optimal işletmelerden uzak, küçük ve çok parçalı verimsiz tarım işletmeleri Türk tarımına hakim olmuştur.

Yapısal dönüşümün (tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişin) henüz gerçekleştirilemediği Türkiye'de, kırsal alandaki yoğun nüfus nedeniyle, toprak-insan dengesi bozulmuştur. Tarım işletmeleri giderek daha küçük ve çok parçalı işletmeler durumuna gelmekte, optimal işletmelerden uzaklaşmaktadır. Türkiye'de tarım işletmelerinin büyük çoğunluğunun küçük ve çok parçalı işletmeler durumunda oluşu, tarımsal verimliliği, tarımsal geliri, tarımsal örgütlenmeyi, yayım/eğitim faaliyetlerini ve tarım ürünlerinin pazarlanmasını kapsamak üzere bütün tarımsal faaliyetleri olumsuz şekilde etkilemektedir. Türk tarımına optimal büyüklükte tarım işletmeleri hakim olmadıkça, etkili ve verimli bir tarım politikasının uygulanması mümkün değildir.

Türkiye'de tarımda istihdam edilen nüfus başına, 2,8 hektar (ABD'de ise 55 hektar) işlenen tarım alanı düşmektedir. Türkiye'de, tarım sektöründe, yeni teknolojilerin uygulanması ve üretim ve verimliliği artırılması, tarımsal yapıdan kaynaklanan mevcut sorunlar nedeniyle son derece güçtür.

Türkiye'deki tarım işletmelerinin yapılarının iyileştirilmesi sorunu, tarım politikalarından çok, fazla nüfusun sanayiye aktarılması amacıyla sanayileşme politikaları ile ve/veya kırsal alanda nüfus planlaması politikaları ile çözülebilecek bir sorun olarak görülmektedir.

Türkiye, tarımsal üretimde yeni teknikleri yeterince uygulayamadığından ve pazarlama hizmetlerini yeterince geliştiremediğinden, tarım sektöründen yeterli bir fayda sağlayamamaktadır. Tarım işletmelerinin yapısındaki bozukluklar teknoloji kullanımının, fiyat ve pazar politikalarının ve diğer tarımsal politikaların verimliliğini sınırlayan en önemli unsur olmuştur.

Türkiye tarım sektöründe beklenen gelişmelerin sağlanabilmesi için dünya tarımında ortaya çıkan gelişmeleri izlemek ve olanakları ölçüsünde uygulamak durumundadır. Tarım ürünlerine pazar bulunması Türkiye için önemli bir sorun olarak ortaya çıkarken, ihracat fiziksel olarak artırılabilir, parasal olarak aynı oranda artırılamamaktadır. UT sonucunda tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesi yönünde sağlanan gelişmeler, Türkiye'ye, özellikle, pazarın dışa açılması bakımından, bazı yükümlülükler getirmekle beraber, Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatının artırılmasına katkıda bulunabilecek bir unsur olarak görülmektedir.

Türkiye, üçüncü GATT görüşmesine katılarak bu sözleşmeyi imzalamış ve 1953 tarihli bir yasa ile onaylamıştır. Türkiye dünya ticaretinde önemli bir paya sahip olmadığından, GATT görüşmelerinde etkili olamamaktadır. Ancak, GATT görüşmelerinde, tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesi yönünde ortaya çıkabilecek gelişmeler, tarım ürünleri ihracatçısı bir ülke olan Türkiye için olumlu bir gelişme olarak görülmektedir. Bu gelişmelerden etkili bir şekilde yararlanmak için Türk tarım ürünlerinin dünya piyasalarında rekabet gücünü artırıcı politikaların uygulanması gereklidir.

Türkiye, UT'de, **gelişmekte olan ülke statüsündeki** bir ülke olarak, bir takım yükümlülükler üstlenmiştir. Türkiye, gelişmekte olan bir ülke olarak pazara giriş ve ihracat sübvansiyonları ile ilgili belirli yükümlülükler üstlenmiştir. Bu yükümlülükler ve bu yükümlülükler uygun olarak Türkiye tarafından yerine getirilmesi gerekli düzenlemeler, 25 Şubat 1995 ve 22213 mükerrer sayılı Resmi Gazete'de 95/6525 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yayımlanmıştır. Türkiye ayrıca, 9 Temmuz 1995 tarih ve 22338 mükerrer sayılı Resmi Gazete ile bu yükümlülüklerine uygun olarak ithalat rejimini belirlemiştir.

Pazara girişle ilgili olarak, Türkiye, daha önce GATT'a konsolide edilmeyen bazı hassas ürünlerde, gelişmekte olan ülkelere tanınan **tavan oranları** konsolide etmiştir. Dolayısıyla bu ürünlerde, Türkiye, 1986 yılındaki geçerli tarife oranlarından daha yüksek düzeyde bir konsolidasyona gitmiştir ve gümrük vergisi indirimleri bu yeni oranlar üzerinden

gerçekleştirilecektir. Türkiye, tavan oranlarında konsolidasyona gidilen ürünler dışındaki ürünlerde ise, Eylül 1986 tarihindeki geçerli kanuni veya tavizli tarife oranlarını indirim esas almıştır. İndirimler, eşit dilimler halinde ve 10 yılda gerçekleştirilecektir. Hassas ürünlerde tavan oranlarından konsolidasyona gidilmiş olması ve diğer ürünlerdeki tarife indirimlerinin 10 yıla yayılmış ve düşük oranlarda olması nedeniyle, Türkiye'nin tarım ürünleri ticaretinde ciddi bir değişikliğin ortaya çıkması beklenmemektedir.

Türkiye, gelişmekte olan ülkeler için uygulanan asgari destek (de minimis) kuralı uyarınca, destekleme düzeyi, üretim değerinin yüzde 10'unun altında bir değerde olduğundan, **yurtiçi desteklerle** ilgili herhangi bir yükümlülük üstlenmemiştir. Ayrıca, ticaret veya üretimi bozucu etkileri olmayan ya da çok az bozucu etkiye sahip olan yurtiçi destekler de Türkiye'nin yükümlülükleri dışındadır.

İhracat sübvansiyonları ile ilgili olarak, Türkiye'nin, 1986-1990 yıllarında, **Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu (DFİF)** ve **vergi iadesi** yoluyla veya 1991-1992 yıllarında bütçe yoluyla tarım ürünleri dış ticaretine uyguladığı sübvansiyonların ortalama değeri, ABD doları olarak hesaplanmış ve indirimlerin bu oranlar üzerinden yapılması öngörülmüştür. Türkiye'de, son yıllarda, ihracatın, bu kapsamda tarım ürünleri ihracatının da desteklenmesini azaltmıştır. Bu nedenle, Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatına uygulanan sübvansiyonlar ile ilgili GATT yükümlülükleri, bu alanda ciddi bir politika değişikliğinin ortaya çıkmasına neden olmayacaktır.

UT sonucunda tarım ürünleri ile ilgili olarak ortaya çıkan, pazara giriş, ihracat sübvansiyonları ve yurtiçi desteklerle ilgili Türkiye'nin yükümlülüklerin, Türk tarımına önemli bir etkide bulunması beklenmemektedir. Ancak, UT sonuçları, özellikle, dış ticarete en önemli engel olarak ortaya çıkmaya başlayan sağlık ve bitki sağlığı kuralları bakımından Türkiye için önemlidir. Ayrıca, Türkiye'nin özel koruma hükümlerini, özellikle hayvancılık sektörü için koydurmamış olması bir eksiklik ve ileride sorun yaratabilecek bir husus olarak görülmektedir.

4. TÜRK TARIMININ OTP'YE UYUMU SORUNU

Türk tarım politikasının belirlenmesinde, küreselleşme çerçevesinde dünya ekonomisi ile bütünleşme yanında, Türkiye-AB Ortaklık ilişkisi çerçevesinde, Türk tarım politikasının OTP'ye uyumu da önemlidir.

Tarım alanında Türkiye-AT ilişkileri; (1) tarım ürünlerinin serbest dolaşımı: Türk tarımının OTP'ye uyumu, (2) tarım ürünleri ticaretinde karşılıklı olarak tercihli bir rejim uygulanması (tarım tavizleri) ve (3) işlenmiş tarım ürünleri, konuları olmak üzere üç yönlü bir yapı göstermektedir. Tarım alanında Türkiye-AT ilişkilerinde en önemli konu Türk tarımının OTP'ye uyumudur. Türk tarımının OTP'ye uyumu gerçekleştirildiğinde, Türkiye ile AB arasında tarım ürünlerinin serbest dolaşımı sağlanacak, dolayısıyla, işlenmiş tarım ürünleri ve karşılıklı tarım tavizleri ile ilgili rejim OTP kapsamına girerek sona erecektir.

Türk tarımının OTP'ye uyumu en erken 2003 yılı sonrasında, **Ortaklık ilişkisi çerçevesinde uyum** veya **Tam Üyelik çerçevesinde uyum** olmak üzere iki şekilden biri ile gerçekleşebilir.

Ortaklık ilişkisi çerçevesinde Uyum: AB'ye sonradan katılan bütün ülkeler OTP'ye uyumu tam üyelik koşullarında gerçekleştirdiğinden Ortaklık ilişkisi çerçevesinde uyum bazı belirsizlikler içermektedir. Ortaklık ilişkisi çerçevesinde; bütün tarım ürünlerinde uyumun gerçekleştirilip gerçekleştirilmeyeceği, uyumun aşamaları, AB'nin ne ölçüde mali destek sağlayacağı gibi konular belirsizdir. Bu konular, ancak, uyum öncesinde tarafların yapacakları görüşmelerle belirlenebilecektir. Ortaklık ilişkisi çerçevesinde gerçekleştirilecek bir uyum süreci AB'nin yapısal fonlarını kapsamayacağından veya Türk tarımının OTP'ye uyumu için AB'nin Türkiye'ye yeterli miktarda bir mali kaynak sağlaması beklenilmediğinden, Türk tarımının rekabet gücü sınırlı olacaktır. Ulusal kaynaklardan sağlanacak desteklerin AB destekleri düzeyinde olması mali nedenlerle son derece güçtür ve Türk tarımının rekabet gücünü yeterli düzeye yükseltebilecek ölçüde olması beklene-

mez. Ayrıca, Türkiye ile AB tarımı arasındaki önemli yapısal farklılıklar nedeniyle Ortaklık ilişkisi çerçevesinde kapsamlı bir uyumu gerçekleştirmenin güçlüğü bilinmektedir.

Tam Üyelik Çerçevesinde Uyum: Türkiye ile AB arasında yapılacak Katılım Anlaşması ile uyumun bütün kuralları belirlenecektir. Ancak, Topluluğa sonradan katılan ülkelerin Katılım Anlaşmaları göz önüne alındığında, Türkiye'nin bu aşamada OTP'ye uyumu durumunda AB mevzuatını büyük ölçüde benimsemesi beklenmektedir.

Başka bir ifade ile, Tam Üyelik koşullarında uyumun kuralları hemen hemen bellidir. Türk tarımının OTP'ye uyumunda en önemli sorunlardan biri mali konulardır. Türkiye, OTP'ye uyum ile Türk tarımına AB kaynaklarından yeterli desteğin sağlanıp sağlanamayacağı endişesi içerisindeyken, AB, bu uyumun kendine nasıl bir mali yük getireceği hesabı içerisinde. Türk tarımının OTP'ye uyumunun, desteklemenin azaldığı bir dönemde gerçekleşmesi durumunda, AB'nin bütçesine büyük bir yük getireceği söylenemez.

Türkiye'nin büyük bir tarım ülkesi olması ve Türk tarımının AB tarımından önemli farklılıklar göstermesi nedeniyle, OTP'ye uyum önemli sorunlar yaratabilecektir. Daha önceki AB'ye katılmalarda da olduğu gibi, Türk tarımının OTP'ye uyumunun, aşamalı bir şekilde gerçekleşmesi beklenmelidir.

Türk tarımının OTP'ye uyumu Türkiye ve Toplukta karşılıklı olarak; genel ekonomik ve sosyal yapı yanında, tarım ile doğrudan ilgili olarak işletme yapısı, üretim, tüketim, fiyat ve pazar politikası, tarım ürünleri fiyat düzeyleri, dış ticaret, tarıma bağlı ve dayalı sanayiler, rekabet politikası, teknoloji kullanımı, verimlilik, üretici gelirleri, kendine yeterlilik, mali politikalar, bölgesel ve sosyal politikalar, mevzuat ve kurumsal yapı olmak üzere pek çok konu üzerine etkili olacaktır.

Gerek Türk tarımı gerek AB tarımı hızlı ve sürekli bir değişim içerisinde. Özellikle, OTP sürekli bir reform sürecindedir. Bu nedenle, muhtemel bir uyumun sonuçları, büyük ölçüde uyumun ne zaman gerçekleşeceğine de bağlıdır. Desteklemenin

yoğun bir şekilde uygulandığı bir dönemde uyumun gerçekleşmesi ile, desteklemenin azaltıldığı veya tamamen kaldırıldığı bir dönemde uyumun gerçekleştirilmesi Türk tarımı için çok farklı sonuçlar doğurabilecektir.

Bugünkü destekleme düzeyinde Türk tarımının OTP'ye uyumu Türk tarımına bazı mali imkanlar sağlayabilecektir. Ancak, OTP'nin reformu çerçevesinde önümüzdeki yıllarda tarıma sağlanan desteklerin azaltılması beklenildiğinden, OTP Türk tarımı için yeterli ölçüde destekleyici/koruyucu olmayabilecektir.

Bilindiği üzere, AB, bütçe disiplini çerçevesinde, üye olacak ülkelerin tarım potansiyelini göz önünde bulundurarak, her yeni üyenin kabulünden önce tarımsal harcamaları kısma yoluna gitmektedir. Böyle bir uygulama Türkiye'nin Tam Üyeliği öncesinde de ortaya çıkabilecektir. AB ayrıca, son yıllarda tarım da dahil olmak üzere, bütün alanlarda, mali destek sağlamaktan çok düzenleyici bir rol almaya girmektedir.

DTÖ çerçevesinde ortaya çıkan gelişmeler tarımsal harcamaların kısılması yönündeki süreci daha da hızlandırmaktadır. Bu gelişmeler göz önüne alındığında Türkiye'nin OTP çerçevesinde AB'den sağlayacağı mali destek çok sınırlı bir düzeyde olabilecektir.

Türkiye; tarım işletmelerinin yapısındaki bozukluk, teknoloji kullanımındaki yetersizlik, düşük verimlilik, yüksek üretim maliyetleri gibi sorunlara bağlı olarak doğal kaynakları nedeniyle üstün olduğu meyve-sebze, tütün, pamuk gibi, AB tarımını tamamlayıcı nitelikte olabilecek ürünler dışında, çoğu tarımsal üründe, özellikle hayvansal ürünlerde Toplukla rekabet edemeyebilecektir.

Tarımsal üretimde ve üretici gelirlerinde beklenen artış sağlanamayacak, hatta azalmalar ortaya çıkabilecektir. Ayrıca, Türkiye süt, et gibi bazı stratejik tarım ürünlerinde dışa bağımlı olabilecektir. Tarım kaynakları bakımından zengin bir ülke olan Türkiye, gerekli yapısal iyileştirmelerin gerçekleştirilmesi durumunda belirli bir rekabet gücüne kavuşabilecektir.

5. TARIM POLİTİKALARINDA YENİ DÜZENLEMELER: IMF VE DÜNYA BANKASI

Türk tarımında yapılacak yeni düzenlemeler, esas olarak ilk "Niyet Mektubunda" (9 Aralık 1999) ifadesini bulmaktadır. Niyet Mektubunda, ekonomik alanda yürütülecek yeni politikalar yanında, tarım politikalarındaki düzenlemeler de yer almaktadır. Niyet Mektubu'nda; Tarımsal Destekleme Politikalarının yoksul çiftçilere destek vermek için kullanılacak en etkili bir yol olmadığı belirtilerek, bu uygulamaların pazarın fiyat işaretlerini bozarak kaynak dağılımında yanlışlıklara sebep olduğu, desteklerin daha çok zengin çiftçilere yöneldiği ve hizmet dağılımına yol açtığı dile getirilmekte ve GSMH'nin %3'üne yakın seviyede Bütçeye mali yük getirdiği vurgulanmaktadır.

IMF Niyet Mektubunda, kısa vadede, mevcut politikaların bazı değişikliklere uğratılarak 2000 yılında da uygulanması ve 2001 yılında doğrudan gelir desteği programına başlanması öngörülmüştür. Orta vadede ise, mevcut destekleme politikaları tamamen kaldırılarak yerine, yoksul çiftçileri hedef alan, "Doğrudan Gelir Desteği Sistemi" öngörülmektedir. Bu amaçla, 2000 üretim yılında bir pilot program uygulamaya konulmuş, bu program 2001 yılında genişletilmiş ve 2002 yılı sonunda ise tam uygulamaya geçilecektir. Bu sistem üreticilerin kayıt altına alınmasını amaçlamaktadır. Kayıt işleminin Mart 2001'de tamamlanması hedeflenmiştir, ancak bu hedef henüz tam olarak gerçekleştirilememiştir.

TSKB'lerin tam olarak özerkleşmesini öngören Yasa 1.6.2000 tarihinde TBMM tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Birliklerin yeniden yapılanmasında ve üreticilere olan borçların ödenmesinde kullanılmak üzere 410 Trilyon TL kaynak sağlanmış ve bu kuruluşların 4 yıllık bir geçiş sürecinde yeniden yapılanmaları için bir "Yeniden Yapılandırma Kurulu" oluşturulmuştur.

Devletin tarımsal kredilere sağladığı faiz sübvansiyonları 2000 yılı Mart ayından itibaren kaldırıl-

mıştır. Kimyevi gübre desteği Eylül 2001'den itibaren, diğer girdi sübvansiyonları ise 2002 başından itibaren kaldırılmıştır.

Tütün ve şeker kanunları ile Türk çiftçisinin aleyhine gelişmelere yol açabilecek ve bu ürünlerde Türkiye'yi dışa bağımlı kılacak düzenlemeler ortaya çıkmıştır.

Yukarıda ana hatları verilen taahhütlerimiz, gelecekteki tarımsal destekleme programlarının niteliği ve kapsamı konusunda bir çerçeve oluşturmaktadır. Burada kamuoyunca bilinmesi gereken bu çerçevenin, çözümü acil olan sorunlarla içice bulunan Tarım sektörünün (reel ekonominin) geliştirilmesi için değil de, mali politikalara öncelik verilerek, yalnızca makroekonomik dengenin oluşturulması amacıyla uygun olarak belirlenmesidir.

Niyet Mektubunda yer alan düzenlemelere, örneğin doğrudan gelir sistemine geçebilmek için, önce Tarımsal Reform ve Tarımda Yeniden Yapılanma Programında yer alan çiftçi kayıtlarının tutulması gibi hazırlıkların tamamlanması gerekmektedir.

Niyet Mektubunda yer alan düzenlemeler, Türk tarımının verimlilik ve rekabet gücünün artırılması, özellikle, kırsal ve tarımsal alt yapının ve tarım işletmelerinin yapısı iyileştirilmesinden sonra gerçekleştirilebilecek uygulamalar olarak görülmektedir. Dolayısıyla, Niyet Mektubu ile tarım sektöründe öngörülen düzenlemeler eksik ve işe tersinden başlayan bir uygulama izlenimini doğurmaktadır.

Tarımsal Reform ve Tarımda Yeniden Yapılanma gerçekleştirilmeden, Niyet Mektubunda öngörüldüğü şekilde, fiyatların düşürülmesi ve tarımsal kredi ve girdi desteğinin kaldırılması, tarımsal üretimde ve Doğrudan Gelir Desteği kapsamında olmayan çiftçilerin gelirlerinde ani düşümlere yol açması ve önemli sosyal ve siyasal sorunlara yol açması mümkündür.

Niyet Mektubunda, önemli bazı ürünlerle ilgili uygulamalara yer verilmekte, diğer ürünler ile ilgili olabilecek uygulamalar gözardı edilmektedir. Oysa, parite nedeniyle bütün ürünler birbirine bağımlıdır ve ürünler bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Ay-

rica Niyet Mektubunda girdilerin rasyonel kullanımı ve kredi kullanımındaki etkinliği artıracak önlemler gibi, yeni yaklaşımlardan ve tarım politikası araçlarından bahsedilmemektedir.

Böyle bir Programın gerçekleştirilmesi, çiftçilerin ve çiftçi örgütlerinin, hatta, tarım dışı kesimlerinin bilgilendirilmesini ve tüm kesimlerin katkı ve desteğini gerektirmektedir. Bu nedenle Bakanlar Kurulu kararı ile kurulan "Tarımda Yeniden Yapılandırma ve Destekleme Kurulu"nun çalışmaları bölgesel ve ülkesel bazda düzenlenecek teknik danışma toplantıları ile desteklenmelidir.

Desteklemenin kamu maliyesine yükünün hafifletilmesi, tarımsal destekleme politikalarındaki reformun sadece bir boyutudur. Oysa verimliliğin ve ürün kalitesinin artırılması, üretici gelirlerinin istikrarda tutulması, gıda güvenliğinin korunması, kırsal ve tarımsal gelişmenin hızlandırılması ve ihracatın artırılması gibi hususlar ise, tarımsal politikalarımızın vazgeçilemez amaçlarıdır. Bu amaçlara ulaşmada başarı sağlanırsa, sektörün desteklemelere de gereksinimi azalacaktır. Bu nedenle, Niyet Mektubu'nu kapsamlı bir "Tarımda Yeniden Yapılanma Programı" veya "Tarım Reformu " ile tamamlamak zorunlu görülmektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarım sektörü ile ilgili sorunlara sadece tarım politikaları ile çözüm getirmek mümkün değildir. Bu nedenle tarım politikaları ile sağlanacak gelişmeler yanında, diğer alanlarda sağlanacak gelişmelerle, tarım sektörü ile ilgili sorunlara yeterli bir çözüm bulunabilir. Bu kapsamda, dünya tarımında ve ekonomisinde ortaya çıkan gelişmeler ve OTP'ye uyum sorunları göz önünde bulundurularak, Türkiye'de, tarım toplumundan sanayi toplumuna, hatta, bilgi toplumuna geçişin sağlanması ile, ulusal kalkınmanın, bu çerçevede tarım sektörü ile ilgili sorunların çözülmesi mümkündür.

Türkiye gerek küreselleşme çerçevesinde yeni Dünya koşullarına uyumda gerek OTP'ye uyumda, verimlilikte ve rekabet gücünde sağlanacak iyileştir-

melerle, kendi ayakları üzerinde durabilecek bir tarım sektörünü oluşturma gayretleri içerisinde olmalıdır.

Türkiye verimlilikte sağlanacak artışlarla tarımsal üretimi artırmada önemli olanaklara sahiptir. GAP'ın önümüzdeki yıllarda devreye girmesi tarımsal üretim ve verimliliği artırmada büyük bir adım olacaktır. Üretimde ve verimlilikte sağlanacak artışlarla ve pazarlama hizmetlerinde yapılacak iyileştirmelerle, önemli tüketim merkezlerine çok yakın bir coğrafi konumda bulunan Türkiye, tarım ürünleri ihracatını büyük ölçüde artırma ve dünya ölçeğinde önemli bir tarım ürünleri ihracatçısı ülke olma durumundadır. Dünya ekonomisi ile entegre olma gayretleri içerisinde olan Türkiye'nin yurtiçi piyasada ve dünya tarım ürünleri piyasasında rekabet gücünü artırabilmesi için; düşük maliyetli, belirli standartlarda, sağlık ve bitki sağlığı kurallarına uygun ve belirli kalitedeki ürünleri gelişmiş pazarlama yöntemleri ile pazara sunması gereklidir.

Bu amaçla ulaşmak için:

- Verimlilik ve rekabet gücü iyileştirilmelidir. Bu amaçla, başta biyoteknoloji olmak üzere yeni tarım teknikleri etkin bir şekilde uygulanmalı ve tarım işletmelerinin yapısı ile kırsal ve tarımsal alt yapının iyileştirilmesine öncelik verilmelidir. Yeni destekleme yaklaşımının temeli, gelişmeyi öngören, teknik, ekonomik ve sosyal amaçları kavrayan ilkelere dayanmalıdır.
- Tarım kaynaklarının kullanımında sürdürülebilir tarım ilkesi göz önünde bulundurulmalı, tarım kaynakları korunmalı ve geliştirilmelidir.
- Tarım politikaları, yapısal dönüşüme (tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş) katkıda bulunmalıdır. Yapısal dönüşümü hızlandırmak üzere, desteklemeler, yaşayabilir optimum ölçekli ekonomik işletme öngörüsüne yönelmeli ve kayıtlı sektörün gelişimi ile üretici örgütlenmesine katkıda bulunmalıdır.
- Desteklemelerin doğrultusu, teknik, ekonomik ve sosyal tercihlerin dengelendiği üretim deseni ile pazar yapıları olmalı, üreticiden tüketiciye il-

gili tüm katmanların yararlarını kavrayan ve üretimle pazar sürecini bütünleyen anlayışlarla uygulanmalıdır.

- Pazar sürecindeki destekleme, pazarlama kanallarının kısıtılarak, üretici örgütlerinin etkinliğinin artırılması ve borsacılığın gelişmesi amaçlarıyla uyumlu olmalıdır.
- Desteklemenin öncelikli hedef kitlesi kayıtlı ve örgütlü kesim olmalıdır.
- Yeni destekleme politikalarının araç ve yöntemleri, amaçlarıyla tutarlı olacak şekilde etkin kılınmalıdır. Desteklemeler ilkeli, yeni, somut, seçici anlayışlarla saptanmalıdır.

Günümüzdeki devlet anlayışı, müdahaleci değil, düzenleyici ve yönlendirici fonksiyonları olan devlete kabul etmektedir. Devletin tarım politikalarının da, bu anlayışla uyumlu bir biçimde belirlenmesi ve uygulanması icap etmektedir. Bu politikalar çerçevesinde, Türk tarımı için belirlenecek destekleme tedbirlerinin yöntem ve ana unsurları şöyle olmalıdır:

- Destekleme politika ve tedbirleri, uzun vadeli olmalı ve öngörülen tedbirler bir kanunla yürürlüğe konulmalıdır.
- Destekleme uygulamasında sorumluluk, bugünkü dağınık yapının yarattığı sonuçlar dikkate alınarak, tek elde (Tarım Bakanlığı) toplanmalıdır. Bakanlık bünyesinde bir "Destekleme Kurumu" ve bir "Destekleme Kurulu" kurulmalıdır (Toprak Mahsulleri Ofisi, böyle bir kuruma dönüştürülebilir).
- Üreticilerin ürünlerini serbest pazar yapılarında satmaları esas alınmalıdır. Ancak devlete satmayı tercih eden küçük üreticilerin ürünleri taban fiyat üzerinden alınıp kendilerine bu fiyattan peşin ödeme yapılmalıdır. Daha sonra, hasat dönemini takiben, devlet bu ürünü, benzer şekilde alınan ürünlerle birlikte, ihale yoluyla, serbest pazarda satarak, üreticiye hedef fiyatlarla taban fiyatı arasındaki farkı ödemelidir.
- Bu arada, ürünlerini serbest pazarda satan üreticilere, pazar fiyatları ile hedef fiyatları arasın-

daki fark, destekleme bütçesinden "Fark Giderici Ödeme" olarak ödenmelidir. Bu ödemeler, Yeni Destekleme Programı'nın ilk yıllarında peşin yapılmalı, bilahare "Ürün Sertifikası" verilmesi suretiyle yapılmalıdır.

- Tarım Satış Kooperatifleri, üyeleri olan üreticilerin demokratik kooperatifçilik ilkelerine uygun bir biçimde sahip olup, yönetecekleri yapıya dönüştürülmelidir. Bu işlemde, kooperatiflerin depo, tesis, araç, gereç gibi varlıklarının bir kısmı hibe olarak, diğer kısmı da uzun vadeli ödeme planına göre borçlandırılma yoluyla, üreticilere devredilmelidir. Bu kooperatiflere, işletme kredisi da dahil olmak üzere devlet eliyle müdahale edilmemeli, Devlet, Destekleme Kurumu kanalıyla sadece denetim işlevini yürütmelidir.
- Kooperatiflerin finansman ihtiyacını karşılamak üzere bir "Tarımsal Kooperatifler Finansman Programı" geliştirilmelidir. Bu program esas itibarıyla "kredi garantisi" sağlamalı, kooperatifler, devletin verdiği garantiyi kullanarak özel bankalar da dahil olmak üzere, bankalardan kredi alabilmelidir. Bu kredi garantisi, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı bünyesinde kurulması önerilen "Destekleme Kurumu" veya T.C. Ziraat Bankası tarafından verilmelidir. Bu şekilde, devletin minimum rolü altında, özel bankalarında tarım sektörüne kredi açmaları mümkün olacaktır.
- Üreticilerin "Tarımsal Hizmet Birlikleri" kurmalarını sağlayıcı tedbirler alınmalıdır. Bu birlikler bitki koruma, hayvan ıslahı, su kullanma gibi konulara yönelebilir. Her konu için birliklerin kurulmasını önleyici teknik ve hukuki engeller ortadan kaldırılmalı, bu hizmet konularındaki devlet rekabeti önlenmelidir. Bu arada bitki koruma konusunda örneğin süne, zeytin sineği, kıvıllı gibi zararlılar için devlet eliyle yapılan mücadele, kurulacak birliklere devredilmelidir. Devlet bu hizmetlerin normlarını ve şartlarını belirleyip uygulamayı denetlemelidir.
- Girdi sübvansiyonları uygulamadan kaldırılarak, yerine, "Kullanma ve Tedarik Kredileri" sistemi

uygulamaya konulmalıdır. Bu sistem çerçevesinde, Türkiye Ziraat Donatım Kurumu, bir merkez birliği çatısı altında, bölge müdürlükleri bazında kurulacak hizmet kooperatiflerinden oluşacak şekilde yeniden organize edilmeli, bu kooperatiflere kredi verilmek suretiyle, üyelerine girdi tedariki ve kullanımı hizmetlerini sunmaları sağlanmalıdır. Örneğin, gübre için bu kooperatifler, üyelerinin gübre ihtiyacını toprak tahlillerine göre tespit etmeli, bu gübreyi tedarik edip aynı olarak üyelerine dağıtmalı, hatta isteyen üyelerinin tarlasına da gübreyi tatbik ederek hizmet sunmalıdır. Kredi'nin bedeli hasadı takiben alınmalıdır. Bu krediler, özel sektör girdi imalatçı ve dağıtıcılarının kullanımına da açık olmalıdır.

- Tarımsal yayım da, hizmet birlikleri, gönüllü kuruluşlar, vakıflar ve özel sektör kanalıyla üreticiye daha etkin bir şekilde götürülebilecek hizmetler arasındadır. Ülkemizde bugün, büyük ölçüde devlet eliyle götürülen tarımsal yayım hizmetlerinin etkinliği tartışma konusudur. Bu sebeple, başarılı tecrübeler ışığında, ülkemizin uygun yöntemlerinde tarımsal yayımın birlikler ve diğer kuruluşlar kanalıyla yürütülmesi için düzenlemeler yapılmalıdır.
- Türk tarımının bugün karşı karşıya bulunduğu verimlilik sorunlarının giderilmesinde, üstün vasıflı bitki ve hayvan üretim materyallerinin kullanılması, yeni yetiştirme, bakım, hastalıklarla mücadele ve hasat tekniklerinin uygulanması ve ürünlerin hasat sonrasında uygun koşullarda depolanmasının büyük katkıları olacaktır. Bu amaçla, araştırma ve teknoloji geliştirme çalışmalarına hız ve yoğunluk kazandırılması gerekmektedir. Bu yöndeki çabalarda, özel sektör ve üretici birliklerinin sahip olduğu güç ve kaynaklardan yararlanılması isabetli olacaktır.
- Tarım ürünleri ihtisas borsaları geliştirilmeli ve güçlendirilmelidir.
- Doğal afetlerden zarar gören çiftçilerin zararlarını telafi edecek özel sigorta sistemi kurulmalıdır.

KAYNAKLAR

- ALEXANDRATOS, Nikos, *World Agriculture: Toward 2000*, London, 1988.
- ANANIA, Giovanni, CARTER, Colin A., McCALLA, Alex F., *Agricultural Trade Conflicts and GATT*, Boulder, 1994.
- EVERY, William P., *World Agriculture and the GATT*, Boulder; 1993.
- BENLİ, Erkan, ELÇİ, Ayhan, ERTUĞRUL, Cemil, GÜRBÜZ, Mahir, ÖĞÜT, Haşim, *Tarım Raporu : Tarımda Yeniden Yapılanma*, Yayınlanmamış Döküman.
- COHN, Theodore H., "The Changing Role of the United States in the Global Agricultural Trade Regime", EVERY, William P., *World Agriculture and GATT* içinde makale, Boulder, 1993.
- Commission of the European Communities, *The Future of Rural Society*, Brussels, 1987.
- Commission of the European Communities, *Towards a Common Agricultural Policy for Europe (Buckwell Report)*, Brussels, 1997.
- DUNCAN, Marvin R., "US Agriculture: Hard Realities and New Opportunities, Positioning Agriculture for the 1990s", *A New Decade of Change*, Washington D.C., 1989.
- ERAKTAN, Gülcan, *Türkiye'de Tarım ve Tarım Kesimine Yönelik Politikalar ve AT Karşısındaki Durumu*, Ankara, 1988.
- ERAKTAN, Gülcan, "Türkiye'de Tarım Politikası Uygulamaları", *Türk Ziraat Mühendisleri Birliği Teknik Tarım Kongresi Tebliği*, Ankara, 1988.
- ERTUĞRUL, Cemil, "Planlı Dönemde Üretim Hedefleri ve Gerçekleşme Oranları", *TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, IV Türkiye Ziraat Mühendisliği Teknik Kongresi*, Ankara, 1995.
- ERTUĞRUL, Cemil, "Türk Tarım Politikası ve Yeni Tarım Politikalarına Uyum Sorunları", *TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım Haftası 93 Sempozyum* içinde makale, Ankara.

- ERTUĞRUL, Cemil, "Türkiye ve Dünyada Tarım Ürünleri Üretim ve Ticaret Eğilimleri", TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım Haftası 92 Sempozyum içinde makale, Ankara.
- ERTUĞRUL, Cemil, Dünya Tarım Politikalarında Ortaya Çıkan Gelişmeler Karşısında Türk Tarımı, Ankara, 1997.
- ESER, Vehbi, Modern Biyoteknoloji ve Biyogüvenlik, yayınlanmamış döküman.
- ESER, Vehbi, Modern Biyoteknoloji'deki Gelişmelerin Işığı Altında Dünya ve Türkiye'de Tarım, yayınlanmamış döküman.
- FRANKLIN, Michael, The Rich Man's Farming: The Crisis in Agriculture, Oxford, 1985.
- GARDNER, Bruce L., "The United States", başlıklı makale, SANDERSON, Fred. H., Agricultural Protectionism in the Industrialized World, Washington D.C., 1990.
- GUYAMORD, Harvé, MAHE, Louis P., ROE, Terry L., TARDITI, Secondo, "The CAP Reform and EC-US Relations: The GATT as a Cap on the CAP", ANANIA, Giovanni, CARTER, Colin A., McCALLA, Alex F., Agricultural Trade Conflicts and GATT içinde makale, Boulder, 1994.
- JOSLING, Tim, HONMA, Masayoshi, LEE, Janeok, MacLAREN, Donald, MINER, Bill, SUMNER, Dan, TANGERMANN, Stefan, VALDES, Alberto, The Uruguay Round Agreement on Agriculture: An Evaluation, Davis, 1994.
- KAZGAN, Gülten, Tarım ve Gelişme, İstanbul, 1987.
- McCALLA, Alex F., Agricultural Trade Liberalization: The Ever-Elusive Grail, American Journal of Agricultural Economics, Vol.75, Number 5, San Diego, 1993
- McCALLA., Alex F., GATT, Preferential/Regional Trading Blocks and Agricultural Trade, Review of the " Agriculture: A Declaration on Agricultural Trade, Washington D.C., 1988.
- MOYER, H. Wayne, "The European Community and the GATT Uruguay Round: Preserving the Common Agricultural Policy at All Costs", AVERY, William P., World Agriculture and GATT içinde makale, Boulder, 1993.
- PEARLBERG, Robert L., MOYER, H. Wayne, "The European Community and the GATT Uruguay Round: Preserving the Common Agricultural Policy", AVERY, William P., World Agriculture and GATT içinde makale, Boulder, 1993.
- RUNGE, C. Ford, Beyond the Uruguay Round: Emerging Issues in Agricultural Trade Policy; AVERY, P. William, World Agriculture And GATT, Boulder; 1993 içinde makale.
- SANDERSON, Fred H, Agricultural Protectionism in the Industrialized World, Washington D.C., 1990.
- Secretariat of the WTO, "Market Access for goods: A Uruguay Round Summary for Developing Country Exporters", International Trade Centre UNCTAD/GATT, International Trade FORUM, 1/95.
- The International Agricultural Trade Research Consortium, The Uruguay Round Agreement on Agriculture: An Evaluation, Davis, 1994.
- TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Tarım Haftası'96 Sempozyum : Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye Tarımı, Ankara.
- TRACY, M., Government and Agriculture in Western Europe 1980-1988: London, 1989.
- USDA, Agricultural Provision of the Uruguay Round, Washington D.C., 1994 ve The International Agricultural Trade Research Consortium, The Uruguay Round Agreement on Agriculture: An Evaluation, Davis, 1994.
- WEBB, Alan J., Protection on Agricultural Markets, Washington D.C., 1984.
- YILDIRAK, Nurettin, GÜLÇUBUK, Bülent, "Tarımsal Nüfus ve Yapısal Dönüşüm", TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Türkiye Ziraat Mühendisliği IV. Teknik Kongresi, Ankara, 1995.

TÜRKİYE TARIM POLİTİKASINDA YENİLİKLER

Dr. Hülya GÖRSÜN ATAK*

GİRİŞ

Tarımsal üretimin en belirgin özellikleri arasında doğa koşullarına bağılılığı, arz ve talep esnekliklerinin düşük olması nedeniyle tarımsal ürün fiyatlarının meydana gelen dalgalanmalar ve bunun neden olduğu gelir istikrarsızlığı sayılabilir. Başta bu sebepler olmak üzere tarımın yapısal özelliklerinden kaynaklanan risk ve belirsizlikler de gözönünde bulundurulduğunda tarım kesiminin desteklenmesi kaçınılmaz olmaktadır. Dünyada bu nedenlerden dolayı hükümetler, tarımsal üretimi ve tarımda çalışan kesimi korumak maksadıyla yoğun şekilde desteklemektedirler.

Günümüzde özellikle endüstrileşmiş ülkelerde, geçmiş dönemlerde üretimi nitelik ve nicelik olarak artırmayı amaçlayan korumacı önlemlerin alınması ve destekleme yöntemlerinin kullanılması nedeniyle tarımsal üretim, ülke ve/veya ekonomik birleşme sahalarının bu alandaki ihtiyaçlarının çok üzerine çıkmıştır. Üretimdeki artış hızı karşısında, dünya tarımsal ürün pazarının giderek daralması ve bu noktada ithalatçı ülkeler tarafından uygulanan engeller nedeniyle tarımsal ürün ihracatının düşmesi gelişmiş ülkeleri bu konuda desteklerin ve korumacılığın belirli oranlarda kaldırılması, ihracat engellerinin indirilmesi yönünde kararlar almaya sevk etmiştir.

Tarımsal ticarete liberalizasyon olarak adlandırabileceğimiz bu süreç içerisinde Türkiye de altına imzasını koyduğu uluslararası ticaret anlaşmaları gereği ve AB'ne aday olmanın getirdiği uyum çaba-

ları neticesinde üstlendiği yükümlülüklerini yerine getirme durumundadır.

Gelişmekte olan ülkeler statüsünde olan ülkemiz, henüz tarımsal üretimini bir bütün olarak kendi yurtiçi ihtiyaçlarını karşılayabilecek seviyeye ulaştıramamıştır. Tarımsal üretimin istenen seviyelere çıkartılamamış olması aynı zamanda üretici kesimin yaşam seviyesinin arzu edilen noktalara ulaşmadığı gerçeğini de ortaya koymaktadır.

Türkiye, hem uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getirme hem de aktif nüfusunun % 53'lere ulaşan bir bölümünü oluşturan üretici kesimi buldukları ortamda ve gelir seviyelerini ortalama yaşam standardını sağlayacak düzeye çıkararak muhafaza etme ve aynı zamanda da temel besin maddeleri ihtiyacını karşılayacak üretim seviyesini yakalama ikilemi arasında kalmıştır.

Günümüzde değişen dünya koşullarına uyum sağlama ve küreselleşme yani sermaye, mal ve hizmet dolaşımında sınırların kaldırılması, ulus devlet kimliğinin ve ulusal ekonomi hedeflerinin kaybedilmesi ile eş anlam taşımaktadır.

IMF ve Dünya Bankası gibi başlıca uluslararası mali kuruluşlar tarafından önerilen yeni destekleme sistemi olan Doğrudan Gelir Desteği adı altındaki alternatif destekleme yöntemi önerildiği şekli ile yani üretimden bağımsız olarak uygulandığı takdirde ülkemiz amaçlarını gerçekleştirmeyeceği açıktır.

Aralık 1999 döneminde IMF'e verilen Niyet Mektubu ile ulusal hedefleri ve bunun yanında ekono-

*T.C. Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü.

mik düzeni içinde kullandığı maliye ve para politikası araçları arasındaki dengeleri değişen ve önünde yeni bir süreç gelişen ülkemizde, ulusal amaç ve araçların ne olacağı konusunda alınacak kararların gelecek nesillerde yaratacağı etkiler de gözönünde bulundurularak seçim yapılmalıdır.

ÜLKEMİZ TARIM POLİTİKALARINDA YENİLİKLER

Türkiye'de tarımsal destekleme politikalarında yapılmak istenen reformların haklı gerekçelerini özetlemek gerekirse, mevcut destekleme politikalarının fakir çiftçilere destek sağlamanın en düşük maliyetli yöntemi olmadığını, aksine fakir ve küçük çiftçilere kıyasla zengin ve büyük çiftçilerin daha fazla yarar sağladığını, ülkemizde uygulandığı şekli ile en yoğun destekleme aracı olan fiyat desteği ve taban fiyat açıklama yönteminin serbest piyasa işleyişini ve piyasada fiyat oluşum mekanizmasını bozucu etki yarattığını ve son olarak da ülkemizde hemen her alanda olduğu gibi tarım alanında da karar verme mekanizmasının birçok Bakanlık ve kamu kurumu arasında dağılmış olmasından dolayı izlenecek tarım politikalarının tutarsız yapı izlediğini sayabiliriz.

Ülkemizde tarım politikası konusunda reform tartışmaları bir süreden beri varılmakla beraber, ilk olarak resmîyet kazanması 09 Aralık 1999 tarihinde T.C.Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı tarafından IMF'e sunulan Niyet Mektubu'nda yer alması ile gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planında ilgili başlıklar altına alınması ile birlikte resmen ülkemiz politikaları arasında sayılmaya başlanmıştır.

Ülkemizde başta ekonomik, siyasi, sosyal ve ticari olmak üzere her alanda reforma ihtiyaç duyulduğunun, ülkenin bir süreden beri kaybedilen büyü-

me ve gelişme dinamizminin yeniden kazandırılması gerektiğinin bilincinde olarak resmi adımlarla ve uluslararası taahhütler ile bunların yapılacağı iddiası elbette sevindiricidir. Ancak yeniliklerin, revizyonların ihtiyaç duyulduğu alanların önceliklerinin belirlenmesinde ve dahası bu reformların nasıl ve ne amaçlar ile gerçekleştirileceğinin tespitinde ülke gerçeklerinin gözardı edilmeden ve uluslararası kuruluşların direktiflerinin ötesinde ülke ihtiyaçlarından doğması temel koşul olmalıdır.

Ülkemiz tarımsal üretiminin, geçmişte uygulanan "bilinçli" politikalar neticesinde artık günümüzde kendi iç nüfusumuzun temel ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma geldiği bilinen bir gerçektir. Bu noktada başta yağlı tohumlar ve hayvan yemlerinde kullanılan temel hammaddeler (mısır, ayçiçeği ve soya küspeleri, balık-kan unları vs.) olmak üzere pekçok tarımsal üründe net ithalatçı konumuna gelmiş olduğumuz ise oldukça açıktır. Bu tarihten sonra ise bahsedildiği şekli ile reformize edilecek bir tarım politikası neticesinde ise yani tarımsal üretim deseni ve düzeyini dikkate almayan, ülke içi ihtiyaçları göz ardı eden bir politika demeti sayesinde şu an için ülkemiz çiftçisi açısından çok büyük fedakarlıklar ile üretimi devam ettirilen temel besin maddelerinin de üretimi son bulacak ve neticede ülkemizin pek çok stratejik besin hammaddesi yönünden dışa bağımlı duruma gelmesi kaçınılmaz olacaktır.

Dünyamızda yaşanan ve adına küreselleşme denilen büyük değişim karşısında ülkelerin ulus devleti modellerini yitirmeleri ve kendi iç kontrollerini, yönetimdeki iç dinamiklerini kaybetmeleri az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için neredeyse artık bir kader sayılmaktadır. Elbetteki bu transformasyonun karşısında durabilmek, öncelikle güçlü bir siyasi ve ekonomik yapıyı gerektirmektedir.

Bretton-Woods kuruluşları vasıtasıyla ekonomisi gelişmiş ülkelerin dünya mal, hizmet ve sermaye hareketini kendi adlarına kontrol etme ve buna karşılık az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kendilerine olan bağımlılığını artırma konusunda verdikleri çabaların bir yansıması olan IMF ve Dünya Bankası Reformları vasıtası ile küreselleşmenin gün geçtikçe ulus devletler ve ulusal ekonomik düzenler üzerindeki tehdidi daha da artmaktadır.

Gelişmiş ülkelerin özellikle 1970'li yıllarda iç ve dış politika araçları ile tarım sektörünü yoğun olarak korumaya almaları sonucunda ulusal ekonomiler üzerinde önemli bir yük oluşmuş, aşırı ürün stokları ortaya çıkmıştır. Bu aşırı ürün stokları tarımın küreselleşme tartışmalarına dahil edilmesinde önemli bir rol oynamış ve böylece tarım sektörüne yönelik uluslararası anlaşmaların AB ve ABD'de ortaya çıkan gelişmelerden geniş ölçüde etkilenmesi söz konusu olmaya başlamıştır.

Türkiye, bugün için iç desteklerinde DTÖ Tarım Anlaşmasında söz konusu olan GOÜ sınırı % 10'a henüz ulaşmamıştır. Bu nedenle iç desteklerimizin önemli bir bölümünü teşkil eden fiyat desteğinin kaldırılması gibi bir zorunluluk taşınmamaktadır. Bunun yanında AB aday ülke statüsüne alınmış olmamızın AB'ne uyum sağlayacak politika araçlarını uygulama gereği ve DTÖ'nün % 10 sınırına yaklaşıyor olması ülkemizin farklı destekleme araçlarını kullanması gereğini doğurmaktadır. Ayrıca OECD hesaplamalarına göre Genel Hizmet Desteği Tahmini' ve Toplam Transfer Tahmini'nde gerçekte tarıma yapılmayan transferlerin (özellikle Ziraat Bankası'nca pamuk primi ödemelerine yürütülen yüksek faiz oranları nedeniyle aşırı şişkin görünen ve görev zararı diye adlandırılan ödemeler) de dahil ediliyor olması tarıma yapılan transfer toplamının katlanmasına neden olmaktadır. Ancak ne varki, bu değerler OECD tarafından gösterge kabul

edilmekte ve ülkemiz tarımına aşırı bir destekleme yapıyorlarmış düşüncesini uyandırmaktadır.

Gerek uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan yükümlülüklerimiz gereği gerekse de ülkemiz içinde duyulan çeşitli ihtiyaçlardan ötürü tarım politikasında değişiklik yapılması gereği artık tartışmasız bir zorunluluktur. Ancak önemli olan bu süreç içinde ülke içi ihtiyaçların karşılanması sağlayacak, aktif nüfusun yarısından fazlasını bünyesinde barındıran tarım sektörümüzün ve bu alanda işteğal eden nüfusun zarar görmesini ve geri kazanılması imkansız ve zaten halihazırda yoğun bir erozyon tehdidi altında bulunan tarım topraklarımızın tarım dışı alanlara kaymasını engelleyecek, tahmini nüfus artış hızımızı da dikkate alarak bugünkü ve gelecek kuşaklar için gıda güvenliğini sağlayacak politika hedeflerimizin belirlenmesi gerekmektedir.

VIII. BYKP öncesine kadar ülke tarım politikamızın direngi noktasını tarımsal üretim düzeyi teşkil etmekte idi. Ancak değişen ülke ve dünya koşulları neticesinde bu çok önemli nokta gözardı edilmeye başlandı. Gerçekte ülkemizin tarım politikalarında reform sürecine girmeden önce bu konudaki politika amaçlarını bir kez daha gözden geçirmesi gerekmektedir. Türkiye geçmişte olduğu gibi tarımsal üretim konusunda kendine yeterli sayılı bir kaç ülkeden biri mi olmak istiyor yoksa bu konuda gelecek kuşakların kaderini gelişmiş ülkelerin eline mi bırakıyor, buna karar vermelidir. Bu noktada Türkiye zaman geçtikçe daha da kritikleşen coğrafi pozisyonunu çok iyi değerlendirmelidir.

Tarımsal ürünler üretiminde doyum noktasını aşmış, iç ihtiyacını karşılamamanın ötesinde tüketimleri aşırı doygunluğa ulaşmış, aşırı stokları için yeni pazarlar yaratma endişesindeki endüstrileşmiş ülkeler adına, stoklarını eritme yolunda mükemmel bir pazarlama zemini teşkil eden ülkemizin bulunduğu açmazı iyi teşhis etmesi, politika tercihlerini bu yönde yapması gerekmektedir.

Özetle söylenmek istenenlerin ötesinde tarım politikası reformu çerçevesinde öneri olarak sunulabilecek bir kaç nokta aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Öncelikle Türkiye tarımsal üretimdeki hedeflerini açıkça ortaya koymalıdır. Kuşkusuz tarımsal üretim deseni ve miktarını dikkate alan bir politika demeti uygulanmalıdır.
2. Ülkemiz sayılı bir kaç ürün dışında (tütün, fındık ve bazı yıllar şeker pancarında olduğu gibi) üretim fazlası konusunda sorun yaşamamaktadır. Ülkemizin sorunu gerçekte kaliteli ve yeterli tarımsal hammadde konusundadır. 1990'lı yılların başında büyük bir atılım gerçekleştiren ve AB'ne en büyük ihracatçı olma potansiyelini yaşayan tarıma dayalı sanayimiz, bugün büyük ölçüde hammadde sıkıntısı yaşamakta, hayvancılık ise hem kendi başına hem de kendisine bağımlı işleme sanayi bakımından önemli bir yetersizlik arz etmekte, ülkemiz hayvansal ürünler tüketim düzeyi az gelişmiş ülkeler seviyesine inmiş bulunmaktadır.
3. Pazar sinyallerini ve fiyat oluşumunu bozduğu gerekçesi ile bir bakıma terk edilmesi zorunlu bulunan fiyat desteği yerine üretimi artırılması gereken ürünlerde prim ödemeleri, üretimi kısıtlamak istenen ürünlerde ise fark ödeme sistemi uygulanabilir. Stok yaratan ürünler yerine alternatif bitkisel ürünler veya hayvancılık teşvik edilmelidir.
4. Doğrudan Gelir Desteği uygulanması konusunda ise, destekleme ile üretim arasındaki bağ koparılmamalı, gelişmiş ülkelerin hiçbir zaman tekbaşına bir destekleme sistemi olarak uygulamadıkları ve halen deneme aşamasında olan bir sistemi bizlere üretimle ilişkisi kesilmiş bir şekilde empoze etmelerine izin verilmemelidir. DGD, elbetteki gerek duyulan yerlerde ve üretimle ilişkilendirilmiş olarak yardımcı mahiyette, diğer politikaların yaratacağı gelir kayıplarını telafi edici

anlamıyla uygulamaya değer bir alternatiftir.

5. Ülkemizde üretimi teşvik edici destekleme yöntemlerinin dışında belki de en az bunlar kadar gerekli ve ne yazıkki çok fazla ihmal edilmiş bulunan kooperatifçiliğin desteklenmesi oldukça önemlidir. Büyük çoğunlukla ekstansif ve geleneksel üretim yöntemlerinin kullanıldığı ülkemizde tarımda iştigal eden nüfusun tarım tekniği açısından alması gereken yardımın yanında işleme, pazarlama, girdi sağlama, depolama vs. konularda da bilgi ve yöntem yardımına ihtiyacı çok açıktır. Özellikle fiyat desteği son bulunduğu takdirde hububat üreticisinin fiyat teşekküründe piyasada temsilcisz kalacağı ve tüccarın elinde ürününü maliyetinin altına satmak zorunluluğu nedeni ile bu üretim kolunu terk edeceği bugünden görülebilmektedir. Ticaret Borsalarının sayıca artırılması ve geliştirilmesi ülkemiz için çok önemli bir eksiği giderecektir. Ancak Borsada üreticiyi temsil edecek, onlar adına pazarlığa katılacak bir grubun bulunması ve hasat zamanında ürünün tamamının pazara sürülmesi ve bu nedenle fiyatların azami düşüşünü engelleyecek depolama imkanlarını temin edecek tarımsal ürün depolama ve satış kooperatiflerinin teşviki bu noktada çok önemli bir ihtiyacı giderecektir. Bu konu yalnızca hububatta değil aynı zamanda başta yağlı tohumlar olmak üzere diğer tüm tarımsal ürünlere uygulanmalıdır.
6. Tarımsal üretimin negatif yönde desteklenmesinin gıda güvenliği açısından yaratacağı ve uzun nesilleri etkileyecek olumsuzlukların dışında tarımda iştigal eden çalışan aktif nüfusun bu faaliyet kolu dışına itilmesi ile yaşanacak sosyal problemleri ve patlamaları da unutmamak gerekir. Büyük şehirlerde hızla artan varoşların getirdiği eğitim, sağlık, güvenlik konularındaki sorunların giderek katlanacağı hatırdan çıkarılmamalıdır.

7. Etkili ve amacına uygun tarım politikalarının teşekkülü ve uygulanması için tarımda detaylı bir kayıt sisteminin oluşturulması, çiftçi kayıt sistemi çalışmalarının hızlandırılarak ürün ve üretim faktörleri bazında genişletilmesi gerekmektedir.
8. Kayıt sisteminin geliştirilmesini takiben uluslararası standartlarda değerlendirme ölçütlerinin geliştirilmesi oldukça önemlidir. Özellikle tarıma yapılan transferlerin faiz vb. gibi artış yaratan faktörlerden ayrıştırılması, toplam tarımsal transferlerin netleştirilmesi gerekmektedir.
9. Temel besin maddeleri konusunda dışa bağımlı olmanın ötesinde, tarımsal üretimin bitirilmesi ile ülkemizin dış borçlarının da büyüyeceği, yalnız tarımsal açıdan değil aynı zamanda ekonominin bütününde bağımlılığın kaçınılmaz olacağı unutulmamalıdır. Türkiye yeni dünya düzeni içinde neyin üreticisi ve satıcısı, neyin tüketicisi ve alıcısı olacağına bugünden karar vermeli ve tercihlerini bu yönde yapmalıdır. Dünya teknolojisinin bulunduğu nokta ve ülkemizin artık teknoloji üretimi açısından bu seviyelerden çok uzak olduğu açıktır. Bu nedenle ülkemizin elinde en önemli gelir kaynağı olarak tarım ve tarıma dayalı sanayi ve tabii ki turizm kalmaktadır. Bu faaliyetler ise korunmuş bir çevrede mümkün olabilmekte, ekonomik kazanç sağlayabilmektedir. Bu açıklamalar ışığında ülkemizin seçeceği tarım politikalarında çevre koruma konusunu kesinlikle ihmal etmemesi gerekmektedir. Ekolojik ortamın devamlılığı yeni politikaların odak noktasını oluşturmalıdır.
10. Diğer yandan, mevcut KİT pozisyonundaki tarıma dayalı sanayi tesisleri geçmişte yaşanan tecrübeler ışığında özelleştirilmelidir. SEK, EBK gibi hayvancılığımızın temel desteklerinden olan kurumların özelleştirilmesi neticesinde bu üretim kollarının aldığı yaralar bugün bile etkilerini göstermektedir. Hatta hayvancılığımızın bitme noktasına gelmesinde belki de en önemli nedeni oluşturmuştur. Süt ürünleri konusunda yabancı markaların piyasamıza girişi, EBK işletmelerinin kapatılarak arazilerinin maksat dışı kullanımları ve canlı ve kesilmiş hayvan ithalindeki artışlar hep bu özelleştirme sonrasına denk gelmektedir. Ülkemiz'de tarımsal KİT'lerin diğer ülkelerdeki örneklerinden farklı olarak, özelleştirme uygulamalarında yeterince tecrübe edinilmeden ilk yıllarda kapsama alınmış olması ve bu nedenle söz konusu işletmelerin özelleştirilme süreçlerinin sorunlu yaşandığı bir gerçektir. Kuruluş amaçları ve işlevleri dikkate alınmadan en yüksek teklifi veren firmalara devredilen tarımsal KİT'lerin, birçoğunun faaliyet alanından çekildi, üretim ve istihdamda önemli oranlarda azalmalar olduğu yapılan uygulamaların neticelerini teşkil etmektedir. Bundan dolayı özelleştirmenin yalnız uygulanabilecek bir araç niteliğinden çok, kapsamlı bir istikrar ve yapısal düzenleme politikaları ile birlikte ele alınabilecek bir araç olduğunu ve KİT'lerin özelleştirilmesinde sermayeyi tabana yaymak, işletmelerin faaliyetlerinin devamlılığını garanti altına almak, tarımı sanayi ve ticaret kesimlerine entegre edebilmek için üreticilere, üretici örgütlerine, yöre halkı ve müteşebbislerine uygun koşullarda satışının tercihi önem arz etmektedir.
11. Uygulamaya yönelik bu önerilerin dışında tarımsal kavramlarda yaşanan karmaşanın da giderilmesi hem getirilecek uygulamaların standart bir zeminde devam etmesini hem de bu uygulamaların yurtiçi ve yurtdışı değerlendirmelerde uluslararası standartlar ile denkleştirilmesini sağlayacaktır. Bu nedenle üretici, işletme, faaliyet alanı vb kavramların açık ve herkes tarafından aynı anlamda algılanacak şekilde standardize edilmesi ve tanımlanmaları gerekmektedir.

SONUÇ

Türkiye kaynaklarını, geri dönüşüm sağlamayacak, üretiminde ve gelirlerinde artış yaratmayacak, aksine ekonomik ve sosyal yapının can damarını oluşturan bir faaliyet kolunu gözden çıkaracak şekilde, israf edecek derecede zengin bir ülke değildir.

Ülkemizde destekleme politikaları, zaman zaman üretim fazlalığı ile karşılaşılan bazı ürünlerde üretimi düşürecek (tütün, fındık) , buna karşılık diğer pek çok üründe üretimi artıracak (yağlı tohumlar, yem bitkileri, hayvancılık, mısır, pirinç vs), bazı stratejik ve temel besin maddelerinde ise üretimi belirli seviyede tutacak ve kalitesini artıracak (hububat ve baklagil) nitelikte uygulanmak zorunluluğundadır. Bunlara ek olarak kooperatifçiliğin desteklenmesi, kırsal kalkınmanın hızlandırılması, teknolojik gelişmenin sağlanması ve teknoloji kullanımının yaygınlaştırılması, gelir dağılımındaki eşitsizliğin giderilerek özellikle tarım kesiminde yaşayan nüfusa yeterli ve düzenli bir gelirin (gelir garantisinin) sağlanması, çevre koruyucu ve kaynakların optimum kullanımının sağlanması da izlenecek destekleme politikalarının amaçları arasında olmalıdır.

Doğrudan Gelir Desteği'nin üretimden bağımsız ve diğer destekleme araçlarının tamamıyla kaldırılması halinde tek destekleme yöntemi olarak uygulanmasının Türk çiftçisinin ve Türk tarımının ihtiyaçlarına cevap vermeyeceği açıktır. Özellikle tarımsal işleme, depolama ve pazarlama konularında ihtiyaç duyulan kooperatiflerin eksikliği bu noktada daha belirgin şekilde hissedilecektir.

Sonuç olarak Türk tarımının içinde bulunduğu açmazların çözümü için mevcut destekleme politikalarında değişiklik ve yenilemelere gitmek kaçınılmazdır. Bu maksatla tarımsal üretim faz-

lalığının olduğu ürünlerde alternatif bitkisel ürünler ve hayvancılık teşvik edilebilir, fiyat desteği yerine fark ödeme sistemi, buna karşılık üretimi artırılmak istenen ürünlerde ise prim ödemeleri uygulanabilir.

KAYNAKLAR

- ANONİM. 1999. Türkiye Tarımında Sürdürülebilir Kısa Orta ve Uzun Dönem Stratejileri. DPT Müsteşarlığı, Ocak 1999. 13 s.
- CHOSSUDOVSKY, M. 1999. Yoksulluğun Küreselleşmesi – IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İç Yüzü. Çivi Yazıları, Sezai Ekinci Matbaası. Ocak 1999, İstanbul 319 s.
- ÇAKMAK, E.H., H.KASNAKOĞLU, T.YILDIRIM. 1998. Fark Ödeme Sisteminin Ekonomik Analizi. T.C. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Çalışma Raporu 1998/3. Nisan 1198, Ankara. 33 s.
- ÖCEK, E. 2000. Tarımsal Destekleme Yöntemi Olarak Doğrudan Gelir Desteği Sistemine İlişkin Çeşitli Ülke Uygulamalarının İncelenmesi ve Sistemin Türkiye'de Uygulanabilirliğinin Değerlendirilmesi. T.C.Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı KİT Genel Müdürlüğü. Uzmanlık Tezi, Mayıs 2000. Ankara. 99 s.
- ÖZKAYA, T., O.OYAN, F.İŞİN, A.UZMAY. 2001. Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları Dünü-Bugünü-Geleceği. 67 s. <http://www.age.ege.edu.tr/~teder/>
- TANRIVERMİŞ, H., E.GÜNDOĞMUŞ, V.CEYHAN, H.FİDAN, H.ÖZDOĞRU. 2000. Türkiye'de Özelleştirme Uygulamalarının Tarım Kesimine etkilerinin değerlendirilmesi. T.C. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü. Mayıs 2000. Ankara, 213 s

TARIMDA İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Prof.Dr. Erkan REHBER*

GİRİŞ

Tarım politikaları uygulamalarında en önemli konulardan birisi de işletme büyüklüğüne yönelik politikalarıdır. Bu konuda altı çizilmesi gereken ilk nokta, tarımda uygulanan her politikanın ve tarımı ilgilendiren sosyal ve ekonomik ortamda ortaya çıkan her gelişmenin işletme büyüklüğü üzerinde etkili olduğudur. Örneğin ABD ve Avrupa Birliğinde giderek işletme sayıları azalıp, işletme büyüklükleri ise artmaktadır. Türkiye’de ise aksine işletme sayıları artarken, büyüklükleri azalmaktadır. Başta da belirtildiği gibi bunun çok farklı nedenleri vardır. Başka bir anlatımla bu değişimleri sadece yasal düzenlemelere bağlamak son derece yanlış olur. Tabii ki bu alandaki yasal düzenlemeler önemli etkenler arasındadır. Ancak genel ekonomik-sosyal yapı ve izlenen tarım politikalarının da en az yasal düzenlemeler ve hatta bazen de onların önüne geçen önemli faktörler olduğu unutulmamalıdır. Örneğin işletmelerin küçülmesi ve parçalanması gerçeğine karşın, Türkiye’de tarım işletmelerinin bölünmemesi yani giderek küçülmemesinin önünde yasal engeller bulunduğunu iddia etmek doğru değildir.

Diğer yandan işletme büyüklüğünden ne anlam gerektiği ve izlenecek politikalarda hedeflenen büyüklük kavram ve anlayışının ne olacağı da çok önemlidir. Burada, teorik ve pratik boyutu itibarıyla çok geniş olan bu konunun derinliğine inilmeden temel esasları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜ KAVRAMI

İşletme büyüklüğü denince, sektörün özelliğine göre farklı ölçüler (kriter) gündeme gelir. Tarım işletmeleri için büyüklük söz konusu olunca ise ilk akla gelen kriter arazi genişliğidir. Pratikte de hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerde yaygın olarak kullanılan ölçü de budur. Nitekim Türkiye’de 1945 Toprak Reformu Yasasında 500 Dekara kadar olan işletmeler küçük, 500-5000 dekar işlemler orta, 5000 dekardan geniş olanlar da büyük kabul edilmiştir. Arazi genişliği, genel kabul gören ve yaygın kullanılan bir ölçü olmakla birlikte işletme büyüklüğünü (scale) her zaman tam yansıtan bir ölçü değildir. Bu ölçü ancak ihtisaslaşmış ve bitkisel üretim yapan işletme grubu için uygun bir ölçü olabilir. Gerçekte işletme büyüklüğü denince genişlik (size) yerine işletme kapasitesini (ölçeğini=scale) anlamak gerekir. Bu nedenle de tüm işletmeler için, genişlikten çok işletmenin üretim gücünü (kazanma gücünü) gösteren ölçütler kullanılmalıdır. Burada da farklı kriterler olmakla birlikte çıktıya dayalı gayrisafi hasıla, brüt kar, satış geliri gibi ölçüler daha uygun düşmektedir.

İşletme büyüklüğü ve büyüklük sınıflandırması, birçok ekonomik, işletmecilik analiz ve çalışmaları-na konu olma yanında tarım politikası ile de yakından ilgilidir. İşletme büyüklüğü (kapasite) ile ilgili en önemli kavramlardan birisi de **optimal işletme büyüklüğüdür**. Optimal işletme büyüklüğü kapasite

*Uludağ Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölüm Başkanı.

değişken alındığında (yani uzun dönemde) ortalama masrafları en düşük kılan kapasiteyi ifade eder.

Örnek olarak broiler üretimini düşünürsek, 5000, 10000, 20000 ve baş / yıl gibi kapasite değişimlerini ele aldığımızda, bunlardan birisi (yani ortalama masrafların en düşük kılan kapasite) optimal kapasitedir. Diyelim ki bu da 20000 olsun. Bu örnekten de bir ölçüde anlaşılacağı gibi, optimal kapasite statik bir kavram değildir. Ekonomik ve teknik koşullar altında oluşur ve zaman ve mekan boyutunda önemli değişimler gösterir. Yani bugün için Türkiye'de 20000 kapasite optimal bulunmuşsa bu 5 yıl sonra 30 bin olabilir. Nitekim bundan 30 yıl önce Türkiye için 20000 başlık broiler üretiminde söz etmek bile pek anlamlı gelmezdi. Benzer şekilde bu ülkeden ülkeye de değişecektir. Türkiye için 20000 optimal ise bu ABD de 30000 olabilir. Tarım politikası açısından buradan çıkarılması gereken önemli bir sonuç bulunmaktadır. **Optimal işletme büyüklüğünün doğrudan politika hedefi olarak alınması anlamlı olmayacaktır.** Örneğimizden hareket edersek biz broiler için saptadığımız 20000 kapasiteyi bir politika olarak alamayız. Yapılacak şey, veya izlenecek politika işletmelerin optimal koşullarda çalışmasına olanak verecek teknik ve ekonomik olanakların iyileştirilmesi, başka bir anlatımla bu ortamı yaratacak politikaların uygulanmasıdır. Bu da ancak ulusal ve uluslararası rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisi koşullarının yaratılması ile sağlanabilir. Nitekim gelişmiş ilkelere bu koşullar bir ölçüde sağlandığı için işletme ölçeklere giderek artmakta sayıları ise azalmaktadır. Fakat, bunu bir politika hedefi olmadığı da açıktır. Nitekim ABD ve AB de işletmeleri giderek büyüyerek sayılarının azalması (endüstrileşme) tarım ve açısından olumsuz sonuçlar olarak görülebilmektedir.

Tarım politikası açısından farklı büyüklük kavramlarının tartışılmaktadır. Bunların başında **yeter**

gelirli işletme büyüklüğü kavramı gelir. Bu kavram belirli bir çiftçi ailesi için, belirli standartta geçim koşullarını yaratacak işletme büyüklüğünü yansıtmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde toprak reformu uygulamalarında yaygın olarak kullanılan bir ölçüdür. Nitekim Türkiye'de 1973 yılındaki Toprak Reformu Yasasında 15000 TL'lik bir tarımsal gelir, yeter gelir düzeyi olarak kabul edilmiştir. Bu ölçü günümüz gelişmiş ülkeleri için fazla anlamlı gözükmez de, tarım işletmelerinin büyüklüğü ile ilgili politika tartışmalarında bir alt sınır olarak kabul edilebilir. Bunun dışında tartışılan bir büyüklük ölçüsü ise **yaşayabilir işletme** kavramıdır (viable farm). Bu ölçüye göre, tarım işletmesinin yeter geliri sağlaması bir hedef olamaz, bunun yanında değişen teknik ve ekonomik koşullara uyum sağlayabilecek bir işletme ölçeğinden söz edilmektedir. Yani tarım politikalarının temel amacının, yeter gelirli değil yaşayabilir işletmeler yaratmak olması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

Değişen ekonomik koşullarda batılı ülkelerde tartışılan bir başka kavramda **aile işletmesi** (family farm) kavramıdır. Bu özellikle işletme sayılarının, bir anlamda tarım nüfusunun giderek azaldığı ve işletmelerin ölçek olarak giderek büyüdüğü gelişmiş ülkelerin gündeminde olan bir konudur. Burada finansal olarak yani ticari karlılık açısından işletmelerin optimal büyüklükte olması göz ardı edilmekte, hatta buna bir anlamda karşı çıkılmaktadır. Konuya sosyo-ekonomik boyutuyla yaklaşılarak tarım işletmelerinin ticari karakter kazanması ile nerdeyse bir fabrika işletme haline gelmeleri, çevre ve toplum sağlığı açısından olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilmekte ve aile işletmesi kavramı üzerinde önemle durulmaktadır. Aile işletmesini küçük işletme olarak anlamamak gerekir. Bir ailenin rahatlıkla yönetebileceği veya aileyi kırsal alanda tutmaya yetecek bir ölçü dikkate alınmaktadır. Bu çok boyutlu

bir politika olarak algılanmalıdır. Sosyal doku içinde belirli bir kırsal nüfusa sahip olma toplum ve çevre açısından zorunlu görülmektedir. Bu çerçevede ise **sürdürülebilir tarım** (sustainable agriculture) kavramı tarım politikalarının özünü oluşturmakta, işletme büyüklüğüne yönelik politikalarının önüne geçmektedir.

TÜRKİYE'DE İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜ VE İLGİLİ DÜZENLEMELER

Türkiye'de tarım işletmesi sayısının giderek artma eğiliminde olduğu ve son verilere göre bu sayının 4 milyona ulaştığı bilinmektedir. (Ancak burada tarım işletmesinden ne anlamak gerektiği konusunda pratiğe uyan bilimsel bir bazın oluşturulmadığının ve hala kadastralaştırmanın tamamlanmadığının da altını çizmek gerekir.) Toplam rakamlar tartışmalı olsa bile işletmelerin parçalandığı ve sayının artma eğilimi taşıdığı bir gerçektir. Diğer yandan işletmeler genişlik olarak da % 99'u küçük kabul edilebilecek niteliktedir. Ayrıca işletmelerin parçalılık durumu da önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Girişte de belirtildiği gibi bu olumsuz sonucu sadece yurtaşlar yasasında (madeni kanun) bunu engelleyen düzenlemelerin olmamasına bağlamak doğru değildir. Nitekim Medeni Kanunun mirasta genel olarak "Tersine bir kural olmadıkça mirasçılarının kalıt malları üzerinde özdeş hakları vardır (Madde 589)" düzenlemesini getirmesine karşın tarım işletmeleri için bir takım ayrıcalıklar da ortaya koymaktadır. Burada da tarım işletmelerinin parçalanmasını önlemek başka bir anlatımla bütünlüğün korunması amaçlanmıştır. Medeni Kanunun 597. Maddesi tarım işletmesinin mirasçılar arasında eşit olarak paylaşılardan, tek bir mirasçıya ayrılması koşullarını şu şekilde belirtmektedir "Kalıtta iktisadi bir "bütün olan bir tarım işletmesi varsa, bunun tümü mirasçılardan bunu işletmeye yetenekli

olduğu anlaşılan isteklisine özgülenir". Burada amacımız yasayı tartışmak değildir. Özel koşullara bağlansa da Türkiye'de de halen tarım işletmelerinin bütünlüğünü koruyan yasal düzenleme vardır. Peki olmayan nedir? Temel konu bu sorunun yanıtını verebilmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İşletme büyüklüğü ile ilgili tüm konuları, ülke ekonomisi ve tarımının genel yapısından ayrı ele almak, ve birtakım yasal düzenlemelerle, optimal işletme büyüklüğü (veya başka uygun olan bir şekilde) gibi bilimsel çalışma tespitler yapmakla bu sorun çözülemez. Türkiye'de mülkiyet ve mirasla ilgili yasalar da olmasa bile, bunların uygulanmasıyla ilgili önemli sorunlar vardır. Bir tapunun parçalanması yanında, temel sorun miras intikallerinin yapılmamış olmasıdır. Bu gün tek bir parselin 10'larca ifade edilen mirasçısı olabilmekte ve birkaç kuşağı içeren bir mirasçı grubunun oluşması sorunu içinden çıkılmaz hale getirmektedir.

İşletme bütünlüğünün korunması ile ilgili, yasal açıdan yapılması gerekenler mutlaka vardır, ama sorunun çözümü, resmi bütün olarak görülebilmektedir. Bu tartışma çerçevesinde tarımın tüm sorunlarını ortaya koymak olanaklı olmadığı gibi, bu değerlendirmede amaçta bu değildir. Türkiye'de Medeni Kanundan doğan eksiklikler varsa bu düzeltilebilir. Yeni Medeni Kanun taslağından izleyebildiğimiz kadarı ile, Madde 659'da eksikisine benzer bir düzenleme getirilmektedir. Ancak burada ilgili bakanlığa farklı bölgeler için yeterli büyüklük saptama yetkisi verilmekle birlikte hakimın takdir hakkı korunmaktadır. Bu konuda batılı ülkelerde arazi bütünlüğünü koruyan yasa hükümleri bulunmaktadır. Örneğin Norveç'te Büyük Erkek Evlat Yasası diye bildiğimiz bir düzenleme ile, ailenin en büyük erkek

evladına, işletmeyi devir alma hakkı verilmiştir. Daha sonra bu hak kız evladı da içerecek şekilde de-ğiştirilmiştir.

Ancak yukarda da kısaca önerildiği gibi, işletme büyüklüğünü korumak sadece yasa çıkartmakla olmaz. Buna işlerlik kazandıracak doğrudan ve dolaylı araçlar ve politikalara gereksinim vardır. Doğrudan yardımcı olacak konu kredi kullanım olanağı sağlanmasıdır. Yani diğer kardeşlerinin hakkına talep olan kişi bunun karşılığını ödeyebilmek için uygun koşullarda kredi alabilmelidir. Hepsinden önemlisi ise tarım politikalarının bir bütün olarak gözden geçirilmesi gerektiğidir. Türkiye'de öncelikle bütüncül bir tarım politikası oluşturulmalıdır. Kısa orta ve uzun vadeli hedefler belirlenerek adım adım konuların üzerine gidilmelidir.

En önemli sorun, nüfusun hala önemli bir bölümünün geçimini tarımdan sağlamak zorunda olmasıdır. Bu yoğun nüfusun işletme büyüklüğü ve bütünlüğü açısından arazi üzerinde oluşturduğu yoğun baskı, işletmelerin küçülmesi ve parçalanmasının başlıca nedenidir. Burada öncelikli çözüm tarıma dayalı ve kırsal sanayiinin geliştirilmesidir. Oysa, Türkiye'de mevcut kurumları da devletleştirme adına satıp, olanı da yok etme gibi olumsuz bir politika izlenmiştir. ABD'de % 90, AB'de % 60'lara ulaşan tarımsal ürünlerin işlenerek tüketiciye sunum oranı Türkiye'de bir tahmine göre % 10-15 dolayındadır. Sanayileşme sadece katma değer yaratarak çiftçi ve ülke gelirini artırmakla kalmayacak, yerinde istihdam sağlayarak kırsal nüfusun azalmasına yol açarak, arazi üzerindeki nüfus baskısını da azaltacaktır.

Tarıma dayalı sanayi ile tarımsal ürünlerin pazarlama hizmetleri de tekrar ele alınmalıdır. Ticaret Borsaları, Toptancı Hallerinin kağıt üstünde sınırlı bazı hizmetleri yerine getirdiği belirtilebilir. Ancak, işleyişleri itibarıyla tarıma ve çiftçiye gerçek katkıla-

rı olmadığı birçok olumsuz etkileri bulunmaktadır. Çok genel olarak günümüzdeki işleyişi ile Ticaret Borsaları'nın üreticiye mali yük getirmekten başka bir fonksiyonu olduğunu belirtmek zordur.

Türkiye'de üretici örgütlenmesi kesinlikle üretici yararına işleyen bir yapıda değildir. Kooperatif konusunda çok sayıda yasal düzenleme ve buna göre farklı yapıda kooperatif örgütler olmasına rağmen, bunları teke indirmek beklenirken birlik adı altında yeni düzenlemeler ve yapılanmalar ortaya çıkarılmasının amacını kavramak gerçekten güç görmektedir. Oysa Türkiye'de 1969 yılında çıkarılan 1163 sayılı, oldukça çağdaş ve demokratik bir yasa bulunmaktadır. Daha da ilginç bu yasa ile kurulan başta yapı kooperatifleri olmak üzere birçok kooperatif hareketi başarı ile yürümektedir. Konuyu çok basit ve pratik çözüme olanağı varken, yeni düzenlemeler getirmek, çözümsüzlükten başka bir şey değildir. Çiftçilerin mesleki örgütü olan Ziraat Odalarının ise yeniden yapılandırılarak etkin bir sivil toplum örgütü haline getirilmesi özel önem arz etmektedir.

Tarımin desteklenmesi de güncel olarak tartışılan bir sorundur. Gerçekle bağdaşmayan çok büyük rakamlar telaffuz edilirken, Türkiye'de gerçek üreticinin desteklenmediği herkesin malumudur. Öyle olsaydı, yıllardır uygulanan destekleme, teşvik, ürün geliştirme proje ve politikaları ile sağlam bir tarımsal yapı yaratılabilirdi. Ürün ve girdi desteği yerine, ürünlerin pazarlanması, işlenmesi konusunda destekler uygulamak daha gerçekçi olacaktır. WTO ve Uruguay Round gibi uluslar arası anlaşmalara karşın, batılı ülkeler tarımlarını desteklemenin bir yolunu mutlaka bulmaktadır. Biz ise daha çok Batı'dan yönlendirilen yanlış politikalara, tarımsal sorunları daha da artırarak, sınırlı olan kaynaklarımızı da heba etmekteyiz. Son yıllarda moda olan doğrudan destekleme uygulaması bunun en

ilginç örneğidir. Maalesef, tarımla ilgisi olmayan bazı bilim adamlarının, bu politikaya yeni bulunmuş bir araç gibi sahip çıkmaları, toplum gündemine taşımaları işin diğer ilginç bir tarafıdır. Oysa doğrudan destek konusu, Batı Avrupa ülkelerinde farklı boyutlarıyla yıllardan beri uygulanan politiklardır. Bu politikanın amacı ise, Türkiye'de izlenmek istenen politika hedefleri ile tamamıyla terstir. Bir kere doğrudan destek politikası uygulayan ülkelerin tarımsal yapısıyla, tarımsal politika hedefleriyle, Türkiye tarımının yapısı ve izlenmesi gereken politikalar arasında farklılıkların büyüklüğü dikkate alınır, AB' de uygulanan böyle bir politikanın Türkiye için uygun olmadığı kolayca anlaşılır. Doğrudan destek politikasının uygulanan haliyle işletmelerin daha da parçalanmasına yol açacağı da bir gerçektir. Yasal olarak parçalamakla birlikte, kimi mirasçılarının kırsal alanı terk etmesi nedeniyle, bazı işletmeler fiilen bütünlüğü korunurken, doğrudan destek uygulaması ile şehirde oturan, örneğin doktorluk yapan biri bile köydeki arazisine sahip çıkmak eğilimine girmiştir. Burada son olarak, tarımda emeğiyle çalışanların.(Yani arazisi, başka bir anlatımla işletmesi olmayanların) sosyal güvenliği ve çalışma koşulları gibi sorunlarda öncelikle ele alınmasının gerekli olduğunun vurgulanmasında yarar vardır.

Konu sadece Madeni Yasa düzenlemesi ile sınırlı tutulacak olursa, yeter geliri işletme büyüklüğü bir alt sınır gibi düşünülüp, yaşayabilir büyüklük esas alınmalıdır. Bunun yanında, en büyük erkek veya kız evlada ehil olmak şartıyla, hiçbir sınırlama olmadan işletmeyi devir alma hakkı verilmelidir. Bu durumda, diğer mirasçıların payının gelir değeri değil "emsal veya rayiç değeri" dikkate alınarak karşılanması gerekir. Bu uygulamada, mirasa konu olan diğer malların Pazar değerleri (Bu da emsal veya rayiç bedel demektir) dikkate alınarak evlatlar ara-

sında mirasın paylaşımında eşitlik ilkesi gözetilebilir. Ayrıca, uzun vadeli ve düşük faizli yatırım kredisi, kamu önceliğinde sağlanarak, diğer mirasçı haklarının devir alınmasına olanak yaratılması da önemlidir.

İşletmelerinin bütünlüğünü koruyan, hatta gidecek büyümelerine yol açacak, kırsal nüfusu azaltacak gerçek güç, bu konudaki yasal düzenlemeler olmayıp, yaşanan ekonomik ve sosyal koşullar olduğu gerçeği hiçbir zaman unutulmamalıdır. Ülkelerin tarihleri, çok güçlü yasaların bile uygun olmayan sosyal ve ekonomik koşulların var olduğu bir ortamda, işlenmediğinin örnekleri ile doludur.

KAYNAKLAR

- AKSOY, S. 1984, Tarım Hukuku, Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayınları: 907, Ders Kitabı: 254,396s.
- REHBER, E., 1985 Tarımda Etkinlik Kavramı ve İşletme Büyüklüğü, MPM Verimlilik Dergisi, Sayı 1984/4, Ankara, s.70-82
- REHBER, E., 1988 Büyüklük Açısından Avrupa Topluluğu ve Türkiye Tarım İşletmelerinin Karşılaştırılması, İKV Dergisi Sayı 55, Mayıs 1988,s.28-32
- REHBER, E. 1993., Tarımsal İşletmecilik ve Planlama, Uludağ Üniversitesi, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 179s.
- REHBER, E.,1996, Land Use In Farming and Farm Size A Comparative Analysis of Europe and Turkey, Fifth Conference of the Study of the International Society for the Study of European Ideas, 19-24 Augst, 1996, The Netherlands.

İRTİFAK KAMULAŞTIRMASI VE KAMULAŞTIRMADA PAZAR DEĞERİ VE NET GELİR TARTIŞMASI

Dr. Gülşen KESKİN*

1. GİRİŞ

Ekonomik ve sosyal gelişmeler ile hızlı kentleşme olgusu, devletin kamu yararı amacıyla pek çok alanda kamulaştırma yapmasını zorunlu kılmaktadır. Kamulaştırılan alanların büyük çoğunluğunu ise tarım alanları oluşturmakta ve bu alanlarda yapılan kamulaştırmalar ihtiyaca göre tam kamulaştırma, kısmen kamulaştırma ve irtifak kamulaştırması olabilmektedir. İrtifak kamulaştırması, taşınmaz malın mülkiyetinin kamulaştırılması yerine, amaç için yeterli olduğu takdirde taşınmaz malın belirli kesimi, yüksekliği, derinliği veya kaynak üzerinde kamulaştırma yoluyla irtifak hakkı kurulması olarak ifade edilmektedir (KK md.4).

Ziraat Mühendisleri, en çok kamulaştırma ile ilgili davalarda bilirkişilik yapmakta ve tam ve kısmi kamulaştırmada olduğu gibi irtifak kamulaştırmasında da kamulaştırma değerini 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu'nun (KK) 11.maddesine göre belirlemektedirler. Ancak, uygulamada bu alanlara değer takdir bir kaos halinde devam etmekte ve kamulaştırma değerinin doğru bir şekilde belirlenmesi önemli bir sorun olmaktadır. 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu'na göre, bugüne kadar arazilere net gelire¹ göre değer biçilmekle birlikte aslında kapitalizasyon faiz oranının da (f) pazar değerinin yansması olduğu düşünüldü-

ğünde pazar değeri ve net gelire göre bulunan her iki değer de birbirine yakın olması gerektiği düşünülmektedir. Ancak, gerek uygulamada kapitalizasyon faiz oranının kullanımı gerekse uygulayıcılardaki yaygın görüş, net gelire göre bulunan değer pazar değeri olmadığı yönündedir. Bu nedenle de bilirkişiler özellikle şehir merkezine yakın yerlerde, yüksek oranlarda objektif unsur (ölçü) ilavesi ile arazi değerlerini yükseltmektedirler.

Kamulaştırmada taşınmazın tazminat değerini belirlemede pazar değeri ve gelirlerin kapitalizasyonu (net gelir) yöntemi önemli iki yöntem olmakla birlikte; tarımsal alanlarda sürekli alım satım olmaması, bu alanda bir pazarın oluşmamış olması ve kamulaştırma amacıyla çeşitli spekülasyonların söz konusu olması ülkemiz için pazar fiyatı yönteminin uygulanmasını güçleştirmektedir. Elbette bu konudaki bilimsel araştırma eksikliği ve istatistik bilgilerdeki noksanlıklar, işletmelerin muhasebe kaydı tutma zorunluluğunun olmaması ve değeri etkileyen tabii ve ekonomik verilerin elde edilmesi ile ilgili güçlükler ve de çoğunlukla bu bilgilerin elde edilememesi değerlendirmelerdeki en önemli sorunlar olmaktadır.

Sonuçta, yapılan değerlendirmelerden ne mal sahipleri ne kamulaştırmayı yapan kurumlar ne de değerlendirme işlemlerinde görev yapmış olan kişiler

¹ 24.04.2001 gün ve 4650 sayılı yasa ile halen yürürlükte olan 2942 sayılı Kamulaştırma Kanununun bazı maddeleri değiştirilmiş ve 2942 sayılı kanunun 8nci maddesinde de yer alan ,ancak bugüne kadar uygulanmayan Satın Alma Usulü 4650 sayılı yasa ile köklü bir değişikliğe uğratılarak yeni kamulaştırmalarda esas alınmıştır. Buna göre, kamulaştırma yapacak kamu kurumu kendi oluşturacağı uzlaşma komisyonu aracılığıyla taşınmazın mal sahibi ile anlaşarak satın alma yoluna gidecek, anlaşma olmaması halinde mahkeme tarafların kamulaştırma bedelinde anlaşmalarını isteyecek, mahkemede tarafların anlaşamaması durumunda ise kamulaştırma değerini belirlemesi için bilirkişi görevlendirilecektir. Bilirkişi , 2942 sayılı yasanın 11nci maddesini esas alarak kamulaştırma değerini net gelire göre (gelirlerin kapitalizasyonu yöntemiyle) belirleyecektir.

*Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.

memnun kalmaktadır. Yapılan değerlendirmelerin hemen hemen tamamına her iki taraf da itiraz etmektedir .

Gelecekte de önemini koruyacak olması bakımından değer taşıyan irtifak kamulaştırması bu makalede yasal, uygulama ve değerlendirme için önemli olan pazar değeri ve gelirlerin kapitalizasyonu kriteri dikkate alınarak incelenecek ve değerlendirmeler bu çerçevede içinde yapılacaktır.

2. İRTIFAK KAMULAŞTIRMASININ YASAL BOYUTU VE UYGULAMALARI

1982 Anayasası'nda kamulaştırma, "devlet ve kamu tüzel kişilerinin, kamu yararının gerektirdiği halde, karşılıklarını peşin ödemek şartıyla, özel mülkiyette bulunan taşınmazların tamamına veya bir kısmına kanunlarda gösterilen esas ve usullere göre, el koyması " olarak ifade edilmiştir . 03.10.2001 tarihinde 4709 sayılı Kanunla Anayasa'da yapılan değişiklikler sonucunda bu ifadeler "gerçek karşılıkları peşin ödemek şartıyla" şeklinde yeniden düzenlenmiştir.

Türkiye'de kamulaştırmanın ilk önemli yasal dayanakları ise; 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarıdır . 1924 Anayasa'sında "değer pahası peşin", 1961 Anayasa' sında "gerçek karşılık" ifadesi yer almış ve 1971 yılında yapılan Anayasa değişikliğinde 1961 Anayasa' sındaki "gerçek karşılık" ifadesi çıkarılmış ve bunun yerine vergi değeri ifadesi kullanılmıştır. Ancak, bu değişiklik 12.10.1976 tarihinde Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.1982 Anayasa'sının 46 ncı maddesinde ise, "vergi beyanı, resmi makamlarca yapılmış kıymet takdirleri, taşınmaz malların birim fiyatları ve yapı maliyet hesapları ve diğer objektif ölçüler" (Anayasada 03.10.2001 tarihinde yapılan değişiklikler ile bu kriterler anayasadan çıkarılmıştır.) dikkate alınarak bulunan değer kamulaştırma değeri olarak ifade edilmekle birlikte, 1982 Anayasa' sının 46'nci maddesinde değer biçme ile ilgili olarak hangi yöntemin kullanılacağı belirtilmemiş, bunun yerine değerlendirmede dikkate alınacak unsurlar belirtilmiştir.

İlk Kamulaştırma Kanunu olan 1956 tarihli 6830 sayılı İstimlak Kanunu, taşınmaz malları arsa ve arazi olarak bir ayrıma tabi tutmaksızın pazar değeri ve gelirlerin kapitalizasyonuna (net gelire) göre bulunan değere göre kamulaştırma değerinin bulunacağını belirtmekteydi. Ancak, 1961 Anayasa' sında yer alan "gerçek karşılık" ifadesi nedeni ile, uygulamalarda emsal satışlara göre değerlendirme yapılmakta ve emsal satış bulunamaması durumunda net gelire göre arazi değeri bulunmaktaydı. Fakat 1982 yılında yapılan anayasa değişikliği ile yeni bir kamulaştırma kanunu yapma zorunluluğu ortaya çıkmış ve 1956 tarih ve 6830 sayılı kanunun yerine 1983 tarih ve 2942 sayılı yeni bir Kamulaştırma Kanunu çıkarılmıştır. Bu kamulaştırma kanununa göre ;arazilere yalnızca net gelire göre değer biçmek mümkündür ².

Kamulaştırma irtifak karşılığının nasıl hesap edileceği de kanunun 11'nci maddesinin son fıkrasında yer almıştır. Buna göre, kamulaştırma yoluyla irtifak hakkı tesisinde, bu kamulaştırma nedeniyle taşınmaz mal ve kaynaktan meydana gelecek kıymet düşüklüğünün gerekçeleriyle belirtilmesi gerekmektedir. Bu kıymet düşüklüğü kamulaştırma bedelidir.

İrtifak kamulaştırması nedeniyle kamulaştırma değerinin belirlenmesinde, arazinin kamulaştırmadan önceki ve sonraki net gelirinin(rantın) bilinmesi gerekmektedir. Bunun dışında irtifak hakkının arazinin altından veya üstünden geçiyor olması ve daha önce tesis edilmiş irtifak kamulaştırması olup olmadığı da taşınmazın değerini etkilemektedir. Yeraltı irtifak hakkının yerüstü irtifak hakkı tesisine göre daha az olumsuz etki yarattığı ise bilinmektedir.

İrtifak kamulaştırması nedeniyle kamulaştırma değerinin belirlenmesinde, arazinin kamulaştırmadan önceki ve sonraki net gelirinin(rantın) bilinmesi gerekmektedir. Bunun dışında irtifak hakkının arazinin altından veya üstünden geçiyor olması ve daha önce tesis edilmiş irtifak kamulaştırması olup olmadığı da taşınmazın değerini etkilemektedir. Yeraltı irtifak hakkının yerüstü irtifak hakkı tesisine göre daha az olumsuz etki yarattığı ise bilinmektedir.

² 2001 tarih ve 4650 sayılı yasa ile 2942 sayılı yasadaki değişikliklerle satın alma usulü kamulaştırmalarda öncelikli olarak ele alınmıştır. Ancak uygulamasının henüz nasıl olacağı belli olmadığından bu konuya burada fazla değinilmeyecektir.

İrtifak tesis edilen arazide irtifak nedeniyle yapılan çalışmalar sırasında ürün kaybı olabileceği gibi arazide devam eden zararlar da meydana gelebilir (Köhne 1993).

Arazi üzerine (dikey) tesis edilen irtifak bedellerinin belirlenmesinde aşağıdaki yıllık zarar durumları da dikkate alınmak zorundadır (Wolfram 1983, Köhne 1993).

- 1- İrtifak kurulan alan çevresinde tam işlenemeyen alanlardaki ürün azalması,
- 2- İş zamanlarındaki artış,
- 3- İlave makine masrafları (makine işi için ilave zaman),
- 4- İşlenmeyen alanlarda oluşan yabancı otlar için yapılan mücadele masrafları.

Taşınmazdaki değer azalmasının belirlenmesinde dikkate alınması gereken önemli faktörler ise şunlardır (Wolfram 1983).

- 1- Arazinin sınıfı,
- 2- Arazi büyüklüğü ve parçalılığı,
- 3- Çiftlik içi yol bağlantıları,
- 4- Arazinin tarımsal kullanımı,
- 5- Tarım dışındaki kullanım beklentileri (yüksek değerli arazi),
- 6- Arazideki irtifak sayısı,
- 7- İrtifak sıklığı (yoğunluğu).

Uygulamalarda ise, bilirkişiler tarafından arazi değerinin azalmasına neden gösterilen unsurlar genel olarak şunlardır;

2 yıllık irtifak kamulaştırmalarında;

1. Yapılan çalışmalar nedeni ile bitki besin maddesince zengin toprağın üst tabakasının zarar görmesi,
2. Ağır iş makinelerinin toprağı sıkıştırması nedeniyle toprağın havaalanma ve su tutma kabiliyetinin azalması,
3. Sözkonusu alanda 2 yıl ekim yapılamaması,

99 yıllık irtifak kamulaştırmalarında ise;

1. İnşa edilen su borularının bakım ve onarımı ile muhtemel arızalar için yapılacak müdahalelerin toprağın yapısında olumsuzluklar yaratması,

2. Taşınmazın serbest alım-satım şansını azaltması,
3. Bakım ve onarım çalışmalarının ürüne zarar vermesi,
4. Tarım yapılabilir toprak tabakasının oluşumu için uzun bir zaman, masraf ve birtakım işlemlerin gerekmesi olarak ifade edilmiştir.

Bu açıklamalara karşın hangi unsurun ne ölçüde arazinin değerine etkisi olduğu da belirtilmemektedir. Bilirkişi tarafından yapılan bu değerlendirmelere itirazlarda bulunulmakta ve bilirkişiler çok sayıda ek rapor düzenleyerek sürekli raporlarında değişiklik yapmaktadırlar. Yapılan itirazlar ve sunulan ek raporlar incelendiğinde bilirkişilerin oldukça çelişkili raporlar verdikleri ve ek raporlarda daha önceki değerlendirmeleri önemli ölçüde etkileyecek değişiklikler yaptıkları ve mahkemeden özür dileyerek raporlarını değiştirdikleri görülmektedir. Bilirkişilerin çok sayıda ek rapor vermesi ve itirazlar karşısında sürekli rapor değiştirmeleri, değerlendirmelerin sağlıklı yapılmadığı yolunda kuşkuları artırmaktadır.

İrtifak hakkı kurulması kısa süreli olabileceği gibi süresizde olabilir. Şayet irtifak hakkı kurulması (n) yıl için olup geçici ise (n) yılda meydana gelen net gelir eksilmesi takdir anına biriktirilerek tazmin edilecek değer hesaplanır. İrtifak hakkı kurulması süresiz ise, bu durumda yıllık gelir eksikliğinin kapitalizasyonu yoluyla tazmin edilecek miktar bulunur (Mülayim 2001).

Arazinin ekonomik, hukuki ve tabii şartlarının tespiti de uygulama açısından önemli bir sorundur. Örneğin; bilirkişi değerlendirmelerinde kıymet takdiri açısından temel özelliklerden olan taşınmazın tarla mı yoksa arsa mı olduğu konusunda tereddütler olduğu görülmektedir. İlk Bilirkişi Kurulu tarafından tarla olarak nitelendirilen taşınmazların ek raporlarda veya daha sonra mahkemenin görevlendirdiği II. Bilirkişi raporlarında arsa olarak değerlendirildiği durumlarla sıklıkla karşılaşılmaktadır.

Tarım alanlarının şehre yakın olması durumunda bu araziler ne tam bir tarım arazisi ne de arsadır.

Bunları tarım arazisinden arsaya dönüşüm sürecindeki alanlar olarak belirtebiliriz. Kamulaştırmalarda asıl sorun bu alanlarda çıkmakta, tarım arazisi olarak az, arsa olarak yüksek bir kamulaştırma değeri söz konusu olmaktadır. Bu gibi yerlerde yüksek oranda objektif ölçü ilavesi ile kamulaştırma değerini artırmak yerine bölgede veya yakın çevrede benzer durumdaki yerlerde emsal satış araştırması yapılması daha doğru görülmekle birlikte, bu konuda yasada bir açıklık olmaması uygulamada sorun yaratmaktadır.

Yargıtay kararlarına göre irtifak kamulaştırma bedeli, genel olarak kabul edilen ilkeye göre, özel nedenler olmadıkça, irtifaka konu taşınmaz malda gerçekleştirilecek kamu hizmeti nedeni ile işgal edilecek yerin değerinden fazla olamaz (Anonim 1993).

Kamulaştırmalarda bilirkişiler tarafından kabul edilen ve önemli tartışmalara neden olan objektif ölçüler ise genel olarak şu şekilde özetlenebilir;

1. Arazilerin belediye mücavir alan sınırına bitişik olması ve fiziksel alt yapı hizmetlerinden yararlanması,
2. Şehirlerarası karayoluna çok yakın olması ve ulaşım faktörünün getirdiği sağlık, eğitim, kültür, haberleşme, pazarlama vb. imkanlardan yararlanma şansı,
3. Sanayi ve endüstriyel gelişim bölgesi ile toplu konut alanına çok yakın olması ve araziye talebin artması,
4. Zemin mekaniği bakımından yapı inşasına uygun olması,
5. Alım-satım şansının yüksek olması.

Yargıtay kararlarında kapitalizasyon faiz oranının seçilmesinde belirleyici olan unsurların objektif ölçüler kapsamında ele alınamayacağı belirtilmekle birlikte, aynı kararlarda ulaşım durumu ve pazara yakın olma gibi bazı faktörler nedeniyle objektif ölçü kapsamında belirli bir % artırımını yapılabileceği görülmekte-

dir. Oysa bu faktörler zaten kapitalizasyon faiz oranı belirlenirken dikkate alınan unsurlardır ve objektif ölçütlerle ikinci kez aynı faktörlerin değere etkisi dikkate alınmaktadır ki bu hatalı olmaktadır. Aynı şekilde bilirkişiler tarafından kullanılan objektif ölçütler de oldukça tartışmalıdır.

Bilirkişi tarafından yapılan yüksek orandaki objektif artışlar bir anlamda net gelire göre değer biçmeyi anlamsız kılmaktadır. Çünkü, %100 ve %200 lük bir artış arazi değerini 1 ve 2 kat artırmaktadır. Bu durumda yapılan değer biçme işlemleri çok fazla anlam ifade etmemektedir. Net gelirin veya kapitalizasyon faiz oranının yüksek veya düşük olması bu durumda önemli değildir. Sonuçta objektif unsur ilavesi ile belli bir değere ulaşmak mümkündür.

Objektif ölçülerden ifade edilmek istenenlerin nereler olduğunun Anayasa ve KK'nunda açıklanmamış olması uygulamada birçok soruna neden olmuştur. Ancak, zamanla yasanın uygulanmasından ve Yargıtay kararlarından bazı tespitler yapmak mümkün olmuştur. Bunlar şu şekilde özetlenebilir (Keskin 2000, Mülâyim 2001).

- 1- Objektif ölçüler, f'nin bulunmasında dikkate alınan unsurlar dışındaki başka diğer unsurlardır³,
- 2- Sosyal ve kültürel faaliyetlerden yararlanmanın objektif unsur olarak arazi değerine katkısı düşünülemez,
- 3- Taşınmazın değerine objektif ölçüler nedeni ile ilave yapılabilmesi için bu unsurların taşınmazın değerine doğrudan etkili olması ve birbirinin tekrarı olmaması gerekir,
- 4- Tarım arazisinin asıl değer belirleme ölçüleri (f) bendinde yer almakta, (i) bendi tali bir artırım veya indirim unsuru taşımaktadır.
- 5- Objektif ölçüler nedeni ile yapılacak artırımlar, bilimsel metodun öğelerini anlamsız kılacak veya onları bertaraf edecek ölçüde olmamalıdır.

³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Z.G., Mülâyim, Tarımsal Değer Biçme ve Bilirkişilik, Yenilenmiş ve Genişletilmiş İkinci Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 2001; G., Keskin, Türkiye'de Tarım Arazilerinin Kamulaştırmasında Değer Biçme: Akyar ve Kurtboğazi Barajları Örneği, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2000. (Basılmamış)

3. KAMULAŞTIRMADA PAZAR DEĞERİ VE NET GELİR YÖNTEMİ (GELİRLERİN KAPİTALİZASYONU)

Pazar değeri, alım-satım sonucunda ortaya çıkmakta ve bu değer objektif bir değer olarak nitelendirilmektedir. Gelir yaklaşımına göre bir malın değeri ise, o maldan ileride elde edileceği varsayılan bütün gelirlerin değer biçilen zamana biriktirilmesi olarak kabul edilmektedir (Mülayim 2001, Rehber 1984).

2942 sayılı KK'nunun 11'nci maddesi f bendinde "net gelir" olarak ifade edilen, gelir yöntemine göre arazilerde kamulaştırma değerinin bulunmasıdır.

Gelir yöntemine göre bir arazinin kamulaştırma değerinin belirlenebilmesi için 3 unsurun doğru olarak belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bunlar;

- 1- Arazinin değer biçme niteliklerinin doğru olarak belirlenmesi,
- 2- Ortalama arazi rantının doğru belirlenmesi ve
- 3- Uygun kapitalizasyon faiz oranının kullanımıdır⁴.

KK'nunun 11'nci maddesinde yer alan bir ifadeye göre, kamulaştırma bedelinin belirlenmesinde, kamulaştırmayı gerektiren imar ve hizmet teşebbüsünün neden olacağı değer artışları ile ilerisi için düşünülen kullanma şekillerine göre getireceği kar değer biçmede dikkate alınmaz. Bu ifadelerden potansiyel niteliklere göre değer biçmenin yapılamayacağı anlaşılmaktadır. Ancak 2942 sayılı KK'nunda değer biçme nitelikleri olarak hangi niteliklerin dikkate alınacağı konusu net olmamakla birlikte 11'nci maddenin arazilerle ilgili bendinde yer alan taşınmazın kamulaştırma tarihindeki mevki ve şartlarına göre ve olduğu gibi kullanılması halinde getireceği net gelirden aktüel niteliklere göre değer biçme yapılacağı ifadesi çıkmaktadır.

Ancak, taşınmazın değerinin biçilmesinde aktüel ve potansiyel yolların her ikisi de hatalıdır. Böyle bir durumda, değer biçme niteliklerinin normal yola göre alınması ve bulunan normal değer, arazinin aktüel durumuna göre ayarlanması gerekmektedir (Mülayim 2001).

Arazinin gelir yöntemine göre değeri şu formülle bulunmaktadır (Mülayim 2001, Köhne 1993).

$$\text{Arazinin Değeri (D)} = \frac{\text{Arazi rantı (R)}}{\text{Kapitalizasyon faiz oranı (f)}}$$

Rantın hesaplanmasında en önemli konu ise münavebe sisteminin, ürünlerin verim durumlarının ve fiyatların doğru olarak belirlenmesidir.

Yargıtay kararlarında Türkiye'nin coğrafi konumu, iklim koşulları, toprak yapısı ve verimlilik durumu ile diğer unsurlar dikkate alınarak f'nin %3-%15 arasında kabul edildiği görülmektedir. Ancak, ortalama f'nin bölge için doğru olarak belirlenmesi kadar kamulaştırma sırasındaki değer biçme uygulamalarında da bu oranın doğru kullanılması önemlidir. Yani bölge için bulunan ortalama kapitalizasyon faiz oranı, değeri biçilecek araziler için olduğu gibi kullanılamaz. Arazilerin kapitalizasyon faiz oranını etkileyen nitelikleri göz önünde bulundurularak bu oran artırılıp eksiltilebilir.

Uygun bir kapitalizasyon oranına ulaşmak için, pazar değerlerine başvurmak zorunlu olmaktadır. Çünkü f'nin bulunmasında bölgedeki arazi alım-satım değerlerinin ve bu arazilerin net gelirlerinin bilinmesi gerekmektedir. Buradan da görüldüğü gibi, kamulaştırma yasamızda öngörülen gelir değerinden hareketle, yasada ön görülme bile dolaylı olarak, emsal satışlardan yararlanmak gerekmektedir (Rehber 1984). Sonuçta, net gelire göre bulunan değer de aslında pazar verilerinden (fiyatlarından) bulunmaktadır.

⁴ Kapitalizasyon faiz oranının bulunmasıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz; G, Keskin, "Eskişehir İli Tarla Arazilerinde Ortalama Kapitalizasyon Faiz Oranının Bulunması" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1994.

4. SONUÇ

Kamulaştırma bedelinin net gelir veya pazar değerine göre belirlenmesi durumunda, hangi yöntem söz konusu olursa olsun mutlaka yeterli sayıda ve sağlıklı veri bulunması gerekmektedir ki bu her zaman mümkün olamamaktadır. Ancak, değerlendirmeyi yapan kişiler farklı veri kaynaklarından gerekli bilgileri edinmek için çaba sarf etmek zorundadırlar. Bu veriler, yakın bölgede oluşan pazar verileri olabileceği gibi arazi kiralari, geçmiş yıllardaki arazi kiraları, arazi satışları ve bölgedeki emlakçılardan alınan bilgiler de olabilmektedir. Elde edilen bu bilgiler ise sorgulanarak değerlendirilmelidir.

Net gelir yönteminin Türkiye için önemi ise, arazi alım satımının çok sık olmaması ve her an bu verilere ulaşmanın mümkün olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu şartlar altında her zaman pazar fiatlarına ulaşmak mümkün olmamakla birlikte, kapitalizasyon faiz oranları bilindiği takdirde net gelire göre değer biçmek her zaman mümkün olmaktadır.

Kapitalizasyon faiz oranı, kamulaştırma yapılan bölge için bir araştırma sonucu belirlenmelidir. Bunun için tüm illerde kapitalizasyon faiz oranını belirleyen araştırmalar yapıp yayınlanmalıdır.

Türkiye'de irtifak sıklığı, sayısı, yer altından geçen irtifak, yerüstü irtifak tesisi ve irtifak kamulaştırması nedeniyle oluşan ekonomik güçlükler ve zararların belirlenmesine yönelik herhangi bir araştırma mevcut değildir. Özellikle irtifak kamulaştırması nedeniyle gelecekte de önemli sorunlar gündeme gelmeye devam edecektir. İrtifak kamulaştırmasının tam ve kısmen kamulaştırmadan farklı olması değer tespiti için önemli olan değer azalmasının belirlenmesindeki güçlükler bu konuda yeni çalışmaların yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Uygulamada ise özellikle bilirkişiler açısından son derece önem taşıyan karşılıklı bilgi alış verişinin sağlanması ve belirli zaman ara-

lıklarında bilirkişilerin sorunlarını gündeme getirmeleri ve bu sorunların tartışılabilmesi toplantıların düzenlenmesi yararlı olacaktır. Araştırmaz ve bilgi akışsız mevcut sorunların azaltılması veya çözülmesi mümkün olmamaktadır.

5. KAYNAKLAR

- Anonim, 1983 .Kamulaştırma Kanunu , 4.11.1983 tarih ve 18215 sayılı RG. Ankara.
- Anonim, 1993. Yargıtay Kararları Dergisi ,Sayı 1-11,Ankara
- Clemens, H., 1993 . Verkehrswertermittlung von Leitungsrechten ,Abhandlungen GuG 4/93 .
- Keskin, G.,1994."Eskişehir İli Tarla Arazilerinde Ortalama Kapitalizasyon Faiz Oranının Bulunması"Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi (Basılmamış),Ankara.
- Keskin, G., 2000. Türkiye'de Tarım Arazilerinin Kamulaştırmasında Değer Biçme: Akyar ve Kurtboğazi Barajları Örneği,Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi (Basılmamış).
- Köhne, M.,1993. Landwirtschaftliche Taxationslehre, 2. Auflage, Verlag Paul Parey, Hamburg und Berlin.
- Mülayim, Z.G., 2001.Tarımsal Değer Biçme ve Bilirkişilik, Yenilenmiş ve Genişletilmiş İkinci Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Rehber, E.,1984. Tarımsal Arazi Kıymetlerinin Takdiri Üzerine Bir Araştırma, A.Ü.Z.F Yayınları: 894, A.Ü. Basımevi, Ankara.
- Wolfram, V.,1983. Die Entschädigung für Energieversorgungsleitungen auf landwirtschaftlich-genutzten Grundfläachen ,des HLBS Schriftenreihe Heft 105 ,Verlag Pflug und Feder GMBH-Bonn.

SU KAYNAKLARININ YÖNETİMİ ÜZERİNE II (Su ve Toprak Kaynakları Bakanlığı Kurulmalıdır)

Emin Argun BARAN*

Hatt-ı müdafaa yoktur. Sath-ı müdafaa vardır. O sathı vatandır.

M. K. Atatürk

Su kaynakları yönetimi üzerine gerek üniversite-lerde ve gerekse kamu kurumlarınınca veya diğer örgütlerce yapılan çalışmalarda; genellikle sulama suyu yönetimi üzerine çalışmalar ve tartışmalar yapılmaktadır. Akademik düzeyde yapılan çalışmalar sulama suyu yönetimi üzerinde yoğunlaşmakta ve bununla sınırlı kalmaktadır. Sadece Çevre Bakanlığı tarafından yapılan bir çalışmada, yanlış bile olsa, havza bazında yönetim ve havza kurulları üzerine, ilgili kurumlarla, bir tartışma ve çalışma ortamı yaratılmıştır. Son yıllarda biraz da kuraklığın etkisinin yoğun olarak hissedilmesi üzerine kuraklıkla ilgili çalışmalar yapılmış ve kamuoyuna yansımıştır.

Su kaynakları ve su kaynakları yönetimi; sadece içme ve kullanma veya sulama suyu ve bunların yönetimi olarak değerlendirilmemelidir. Su kaynakları yönetimi; suyun doğada çevrime girdiği andan başlar ve çevrimin sona erdiği ana kadar olan tüm aşamayı kapsar. Kullanım veya değerlendirme amaçları doğrultusunda sınıflandırma, tahsis etme, ücretlendirme, geri kazanım ve yeniden dönüşüme sokma bu yönetimin içinde yer alan bir bölümdür.

Toprakla ilgili tartışılan konular ise; sadece kent- sel, sanayi ve turistik kullanım amacıyla imara açılacak araziler ve tarım arazilerine yöneliktir. Son günlerde ise bir sivil toplum örgütünün gündeme getirmesiyle birlikte erozyon da tartışma konusu olarak gündeme gelmiştir. Toprağın korunması, özel koruma bölgeleri, sulak alanlar, yaban hayatı, ulusal parklar pek gündeme gelmemektedir. Toprak kaynakları yönetimi; sınıflama, kullanım planlarının

yapılması, kadastral planlar ve tapulama, bölgesel planlama, imar planları ve yeniden yerleşim ve yerleşim kararları, erozyon ve çölleşme ile mücadele, toplulaştırma ve havza ıslah çalışmaları ile tahsisler de dahil olmak üzere bunların bütünüdür.

Su ve toprak kaynakları yönetimi; merkezden ve bütüncül yaklaşımlarla uzun yıllık dönemler –enaz 25 yıllık periyodlar-gözönüne alınarak planlanmalı ve düşünülmelidir.

Bir moda gibi salgın halini alan alt ve üst kurullar oluşturarak alternatif bürokrasiyi oluşturmak, karar mekanizmaları olarak bunları devreye sokmak ve Anglosakson yöntemleri uygulamaya koymaya çalışmak doğru değildir. Bunların sakıncaları; doğal kaynakların idari sınırlara bağlı olmaması ve havza bütününde değerlendirilmesi gereği, yerel bazda uygulamayı yürütecek yeterli ve bilgili teknik kadroya sahip olunamaması, -olunsa bile-yerel çıkarların daima ön planda olmasıdır. Bu tarz kararların sağlıklı olmayacağı da tartışma götürmez.

Bu nedenlerle; toprak kaynakları ulus topraklarının tamamını kapsayacak şekilde ve bir bütün olarak düşünülmeli, bunların sınıflandırılması ve kullanım planlamalarının yapılmasını, tahsisleri, yaban hayatını, ormanları, meraları, ulusal parkları kapsamalıdır.

Ülkemizde gerek su kaynakları gerekse toprak kaynakları ile ilgili gerekli düzenlemeleri içeren bir yazılı metin bulunmamaktadır.

*Kamu Yönetimi Uzmanı, Ziraat Mühendisi, DSİ Genel Müdürlüğü.

Sadece Cumhuriyet öncesi padişah fermanlarıyla düzenlenmiş su ve toprak kullanımları ve bölüşümleri mevcuttur. Bu uygulamanın Cumhuriyet Türkiye'si ve günümüz koşullarına ne kadar uygun olduğu ortadadır. Bugün çoğu arazi yağmaları, rant kavgaları ve anlaşmazlıklarına bu uygulamaların neden olduğu belirgindir.

Bugün; yanlış kullanımlar sonucu ortaya çıkan taşkınlar ve erozyon sorununun da mevcut kurumsal ve yapısal düzenlemelerle çözülemeyeceği de bilinen bir gerçektir.

Ayrıca çeşitli nedenlerle kirlenen ve yok olan su ve toprak kaynaklarını yeniden var etmek, iyileştirmek veya eski haline getirmek pek kolay olmadığı gibi bazı durumlarda mümkün de değildir.

Mevcut kurumlar ve bakanlıklar incelendiğinde; suyla ilgili görevlerin Devlet Su İşleri, İller Bankası, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Denizcilik Müsteşarlığı, Çevre Bakanlığı, belediyeler; toprakla ilgili görevlerin KHGM, DSİ, Çevre Bakanlığı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü, Deprem Araştırma Dairesi, su ve toprak kaynaklarını da içerecek şekilde doğal çevreyle ilgili görevlerin de sadece Çevre Bakanlığı'nda olduğu görülür. Bütün bunlara rağmen varılan sonuç ne yazık ki çok iç açıcı değildir.

Küresel ısınmayla birlikte yaşanan iklim değişiklikleri de -aşırı ısınma/ani soğuma, aşırı yağış- sorunların daha da büyümesine ve büyük acıların/ kayıpların yaşanmasına neden olmaktadır.

Ülkemizde su ve toprak kaynaklarıyla ilgili yaşanan sorunları sıralayacak olursak;

- kirlilik,
- yok olma,
- yanlış ve hatalı kullanım,
- taşınma ve yapısal bozulmadır.

Ülkemizde hatalı ve yanlış kullanım sonucu su ve toprak kaynakları hızla kirlenmekte ve yok olmaktadır. Su yatakları ve kaynakları çekilmekte/ kurumakta, toprak kaynakları erozyonla taşınmakta ve

yok olmaktadır. Bunların sonucunda ortaya çıkan yapısal değişim geri dönülemeyecek şekilde çölleşmeye, kuraklığa ve çoraklığa neden olmaktadır.

Kamuda küçülmenin ve birtakım kurumların kapatılması ve birtakım kurumların özelleştirilmesinin sürekli söz edildiği ve uygulamaya konduğu günümüzde merkezi yönetimce yapılması gereken ve özelleştirilemez görevler vardır.

Bir ulusun sahip olduğu doğal kaynakları o ulusun zenginliğidir. Onları değerlendirmesi ve koruması ise güçlülüğünü gösterir. Bu nedenle su ve toprak kaynakları yönetimi merkezi yönetimce tek elden ve etkin bir şekilde yürütülmesi gereken görevlerden biridir.

En önemli sorun; kamu hizmetlerinin etkin ve verimli olarak sürdürülmesi ve kurumların işlevselliğinin yaşama geçirilmesidir. İşlevini yitirmiş ve niteliksiz işgücü istihdam eden ve hizmet üretemeyen kurumların tamamıyla kapatılması kadar doğal bir şey yoktur. Niteliksiz ve düşük eğitilmiş veya eğitimsiz insanları oy uğruna kamuda istihdam etmenin işe yaramadığı da artık bilinmelidir.

Mevcut yapıda; gerek yasaların yetersizliği, gerekse bürokrasideki politik baskı ve yapılanma kurumlarının etkin bir hizmet üretmesini ve işlevsel olmasını engellemektedir.

Ülke yönetiminde; bir anda, siyasi çıkarlar-la/kaygılarla bakanlıklar ve kurumlar yaratmak ve bakanlıklar veya kurumlar kaldırmak alışlagelmiş bir davranış olsa da demokrasinin tam olarak gelişmiş ve oturmuş olduğu sağlıklı sistemlerde ne kadar yanlış ve gülünç olarak yorumlanacağı aşıkardır.

Değişen çevre ve teknoloji birtakım yapılanmaları zorunlu kılmaktadır. Bu yapılanmalara hiç kimse'nin itirazının olmayacağı ise gayet doğaldır.

Ülkenin sınırlı ve kıt kaynakları söz konusu olduğunda; bu kaynakları kullanılır şekilde gelecek nesillere aktarmak için, sağlıklı ve çağın gereklerine uygun örgütlenmeye gitmek ve uygulamaları yapmak zorunluluğu vardır. Özellikle su ve toprak kaynakları yönetiminde dağınık ve rastgele bir örgüt-

lenme yerine bütüncül ve merkezi bir örgütlenme en doğru ve sağlıklı bir yapı olacaktır.

Merkezi yönetim; su ve toprak kaynakları ile ilgili örgütlenme açısından incelenecek olursa değişik bakanlıklar altında değişik yapılanmalar şeklinde olduğu görülür. Bu kurumların hepsi, birbirinden bağımsız olarak, sorumlu olduğu alanla ilgili kararlar almakta ve uygulamakta veya uygulanmasını sağlamaya çalışmaktadır. Dağınık bir yapılanma içinde olan bu kurumların etkin olması ve verimli hizmet üretmeleri söz konusu değildir.

Bugün farklı bakanlıklar altında ve dağınık bir şekilde bulunan ilgili kurumlar gerek yasal mevzuatın hazırlanmasında gerekse uygulanmasında bir araya gelememekte veya güçlükte gelmekte, fakat iş/hizmet üretememekte ve etkin olamamaktadır.

Bunları sayacak olursak; Başbakanlık altında fakat çeşitli Devlet Bakanlıklarına bağlı Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve GAP İdaresi Başkanlığı, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, Denizcilik Müsteşarlığı, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü, Deprem Araştırma Dairesi, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı altında Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı altında Tarım Reformu Genel Müdürlüğü bulunmaktadır. Çevre Bakanlığı gerek doğal çevre açısından gerekse su ve toprak kaynaklarının korunması ve muhafazası için yeterince etkin olamamaktadır. Aynı şeyleri Orman Bakanlığı ve birimleri için de söylemek mümkündür.

Çevre Bakanlığı; bünyesinde bulunan Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı, Çevre Kirliliğini Önleme ve Kontrol Genel Müdürlüğü, Çevre Koruma Genel Müdürlüğü, Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Planlama Genel Müdürlükleri bugün için sadece adı var kendi yok kuruluşlar niteliğindedir. Onaylanan ÇED raporları genelde tartışmalıdır. Çevre kirliliği ile mücadele ise söz konusu bile değildir. Bugün dere yataklarına, göllere ve denizlere akan sanayi atıkları ve kanalizasyon sularına, koruma bölgelerinde yapılaşmaya engel olmaya kimsenin gücü yetmemektedir. Deniz kirliliği ise başlı başına ayrı bir sorundur. Üstelik yurt dışından ithal edilen

atık maddeler ve bunların depolanması göz ardı edilen önemli sorunlardan biridir. Orman Bakanlığı bünyesinde yer alan Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Ağaçlandırma Genel Müdürlüğü sadece ormancılık açısından olaylara yaklaşmaktadır. Halbuki milli parklar ulusal varlıklardan olup, varlıklarını korumak ve sürdürmek zorunluluğu vardır. Ağaçlandırma çalışmaları ise bir bakanlık ve ona verilen ödenekle sınırlı, dar bir çerçevede yürütülmeye çalışılmakta, dikilen ağaçların korunması ve bakımı ise güçlükte yürütülmeye çalışılmaktadır. Denizlerimizde ve kıyılarımızda -hatta içsularımızda bile- ise söz sahibi olduğumuzu ve onlara hakim olabildiğimizi ve onları değerlendirebildiğimizi söylemek güçtür.

Sonuçta; sınırlı ödenekle ve sınırlı ve dar alanlarda her kurum kendi görevini politik baskılara rağmen yürütmeye çalışmaktadır. Bu kurumlar için önemli olan yılbaşında yaptıkları çalışma programının yıl sonunda gerçekleşme oranıdır.

Bütün bu genel çerçeve dahilinde su ve toprak kaynaklarının yönetimini irdeleyecek olursak Türkiye için olumlu ve iyi şeyler söylemek kolay değildir.

Konuyla ilgilenen sivil toplum örgütleri de dar bir alanda kalmakta ve spesifik olarak bir konuya eğilmekte ve onunla ilgilenmekte, çeşitli baskı grupları karşısında etkili olamamaktadırlar.

Bütün bu yapılanma içerisinde etkin ve verimli hizmet üretmenin güçlüğü ortadadır. Kaldı ki, mevcut kaynakları korumak ve gelecek nesillere aktarmak bu tarz bir yapılanma içinde güç olacaktır.

Bu nedenle gerek doğal çevrenin ve yapının, su ve toprak kaynaklarının korunması, kullanım planları ve tahsislerinin yapılması, gerekse eşgüdümün sağlanması ve koordinasyon için ilgili kurumların tek bir çatı/bakanlık-**Su ve Toprak Kaynakları Bakanlığı**-altında toplanması gerekmektedir.

Böylece bugün yasadışılığa neden olan birçok olay ve bazı çıkar gruplarının rant kapısı önlenecik ve gelecek nesillere sağlıklı yaşamın temel varlığı olan doğal çevre, su ve toprak, temiz ve sağlıklı bir şekilde aktarılmış olacaktır.

TOPRAK VE SU KAYNAKLARININ GELİŞTİRİLMESİNDE KATILIMCILIK VE FİNANSMAN MODELİ

Dr. M. Necat ŞENGÜN*

I- GİRİŞ

Toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi, birim alandan daha fazla gelir sağlanması ve rantabl bir tarım yaparak Ülkemiz tarımının dünya ile rekabet edebilir hale getirilmesi için birinci derecede önem arz eden bir konudur.

Toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi için önümüzdeki en önemli sorunlar, yapılacak yatırımların ihtiyaç duyduğu finansal kaynağın temini ve yapılacak tesisleri kullanıcıların sahiplenmesi ile işletme-bakım hizmetlerini aksatmadan yapacak sorumluluğu almalarıdır.

Bu çalışmada tesislere kullanıcıların hem finansal hem de tesisin işletme-bakım ve onarımına katılmasının ayrıca tesise sahiplenmesinin sağlanması için uygulaması gereken model hakkında bilgiler yer almaktadır.

II- ÜLKEMİZDE TOPRAK VE SU KAYNAKLARINI GELİŞTİRME ÇALIŞMALARI

a) Yatırım Projeleri

Ülkemizde tarımsal altyapı kapsamında toprak ve su kaynaklarını geliştirmek için yapılan çalışmaların en büyük bölümünü Devlet eliyle yürütülen yatırım projeleri oluşturmaktadır. Bu projeler Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'na bağlı birimler tarafından yürütülmektedir.

b) Kredi Projeleri

Tarımsal üretim faaliyetinde bulunan çiftçilerimizin özkaynakları ile tamamını yapamadıkları ve ihtiyaç duydukları tarımsal alt yapı hizmetlerini finans kurumlarının desteğiyle yaptıkları, belirlenen bir vade içerisinde aldıkları krediyi ödedikleri bir yatırım şeklidir.

c) Sorunlar

Ülkemizde yatırım projelerine ayrılan ödenek bütçe imkanlarının kısıtlı olması nedeniyle maalesef istenilen oranlara ulaşamamaktadır.

Çizelge 1'de 1997-2000 yıllarında yıllar itibariye yatırıma ayrılan ödenek, bu miktarın içerisinde tarıma ayrılan bölüm ile esas çalışma konumuzu oluşturan Devlet Su İşleri ve Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne ayrılan paylar yer almaktadır.

Çizelge'den görüleceği üzere bütçeden yatırımlara ayrılan pay, bunun içerisinde tarıma ayrılan bölümün yetersizliği ortadadır. Ayrıca tarıma ayrılan payın önemli bir bölümünün DSİ hizmetlerine tahsis edilmesi tarla içi geliştirme hizmetlerine ve münferit tarımsal alt yapı çalışmalarına ayrılan ödeneğin ne kadar yetersiz kaldığını göstermektedir.

Nitekim Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne yıllar itibariyle ayrılan ödenekte meydana gelen azalma, yıllar itibariyle hizmet götürülen alanda da önemli bir daralmanın yaşanmasına neden olmuştur. Çizelge 2, 1984-1999 yıllarında KHGM tarafından hizmet götürülen alanları konular itibariyle göstermektedir.

Çizelge 3'de, ülkemizde uygulanan Toprak ve Su Kredi Projeleri'nin 1960-2000 yıllarındaki durumları verilmiştir.

Proje maliyetinin tamamının kullanıcı tarafından karşılandığı, sulama, toprak koruma, drenaj, arazi ıslahı v.b. konuları kapsayan bu projeler katılımcılığın tam olarak sağlandığı, işletme-bakım ve onarım hizmetlerinin tamamının kullanıcı tarafından yapıldığı, tesislere sahiplenme ve tesislerden yararlanmanın en üst seviyeye ulaştığı örnek projelerdir.

Ancak Çizelge'nin incelenmesinde de görüleceği gibi hem proje sayısı hem de hizmet götürülen alan büyüklüğü itibariyle 1963 yılından

*Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Sulama Dairesi Başkanı.

MAKALE

Çizelge 1. Yıllar itibariyle bütçeden yatırımlara ayrılan ödenekler ile DSI ve KHGM'ne ayrılan miktarlar. (milyon TL)

Yıllar	Yatırıma Ayrılan Ödenek Tutarı	Tarıma Ayrılan Yatırım Ödeneği Tutarı	Tarıma Ayrılan Ödeneğin Yatırıma Ayrılan Ödenek İçindeki Payı (%)	Tarıma Ayrılan Ödeneğin İçinde DSI Genel Müd'ne Ayrılan Ödenek (TL)	Tarıma Ayrılan Ödeneğin İçinde KHGM'ne Ayrılan Ödenek (%)	Tarıma Ayrılan Ödeneğin İçinde KHGM'ne Ayrılan Ödenek (TL)	Tarıma Ayrılan Ödeneğin İçinde KHGM'ne Ayrılan Ödenek (%)
1997	1.008.100.000 ⁽¹⁾	115.777.200 ⁽¹⁾	11,48	78.103.750 ⁽⁵⁾	67,46	11.591.350 ⁽⁵⁾	10,01
1998	2.135.000.000* ⁽²⁾	154.560.000 ⁽²⁾	7,24	100.650.000 ⁽⁶⁾	65,12	18.700.000 ⁽⁶⁾	12,10
1999	3.560.000.000 ⁽³⁾	242.340.000 ⁽³⁾	6,81	154.425.000 ⁽⁷⁾	63,72	27.900.000 ⁽⁷⁾	11,51
2000	5.905.000.000 ⁽⁴⁾	397.000.000 ⁽⁴⁾	6,72	255.650.000 ⁽⁸⁾	64,40	46.000.000 ⁽⁸⁾	11,57

Kaynak:

1) R. Gazete 24.01.1997-Mükerrer 22887 Sayı-Sayfa (2)	5) R. Gazete 24.01.1997-Mükerrer 22887 Sayı-Sayfa (9)
2) R. Gazete 22.01.1998-Mükerrer 23238 Sayı-Sayfa (2)	6) R. Gazete 22.01.1998-Mükerrer 23238 Sayı-Sayfa (11)
3) R. Gazete 10.07.1999-Mükerrer 23751 Sayı-Sayfa (3)	7) R. Gazete 10.07.1999-Mükerrer 23751 Sayı-Sayfa (10)
4) R. Gazete 14.01.2000-Mükerrer 23933 Sayı-Sayfa (3)	8) R. Gazete 14.01.2000-Mükerrer 23933 Sayı-Sayfa (10)

* Bütçede yer alan Özelleştirme Ödeneğinde büyük oranda kullanım olmadığı için ek olarak değerlendirmeye alınmamıştır.

Çizelge 2. KHGM Tarım Sektörü Uygulamaları (Ha).

Yıllar	Sulama	Toprak Muhafaza	TİGH	Drenaj Toprak Islahı	Toplam Alan (ha)
1984	45975	16876	38653	15562	117066
1985	39000	14400	40113	19681	113194
1986	40120	15430	47650	7704	110904
1987	27484	10352	38014	4300	80150
1988	25689	10019	22500	6117	64325
1989	25689	10019	13111	6117	54936
1990	18687	8702	28237	7503	63129
1991	25726	9360	25280	3634	64000
1992	11899	4684	17874	1356	35813
1993	13617	3768	34669	6478	58532
1994	9422	1862	26735	855	38874
1995	10088	6533	19701	2015	38337
1996	11659	1873	28064	2799	44395
1997	22752	4430	30709	2807	60698
1998	15992	5301	30772	1310	53375
1999	8299	4097	29407	3466	45269

1984 yılına kadar istikrarlı bir şekilde artma gösteren bu projeler 1985 yılından itibaren düşme trendine girmiştir. Bu düşmenin pek çok sebebi mevcuttur. Ancak bunlar içerisinde en önemlisi belirtilen **projelere uygulanan faiz oranında** tarım kesiminin kaldıramayacağı tutardaki yükselmedir.

Proje maliyetinin tamamının çiftçi tarafından karşılandığı, işletme-bakım ve onarımının kullanıcı tarafından üstlenildiği bu çalışmaların tamamen alınan yanlış kararlar sonucu bitme noktasına geldiğini görmekteyiz.

MAKALE

Çizelge 3. Toprak ve Su Kredi Çalışmalarının Yıllara Dağılımı.

Yıllar	Proje Adedi	Saha (Dk)	Kredi Tutarı (TL)	Çiftçi Katkısı (TL)	Keşif Tutarı (TL)
1960	68	2.883	722.174	-	722.174
1961	400	50.358	7.181.233	1.365.775	8.547.008
1962	224	40.300	4.968.652	1.128.395	5.097.047
	692	83541	12.872.059	2.494.170	15.366.229
1963	635	71.457	12.348.323	3.887.665	16.235.988
1964	1.150	112.685	17.932.463	7.923.305	25.855.768
1965	1.153	134.949	18.026.004	8.385.479	26.351.433
1966	1.138	89.243	15.731.056	7.150.681	22.881.737
1967	1.279	107.988	20.290.465	10.168.560	30.468.025
	5.355	516.322	84.337.311	37.455.690	121.793.001
1968	1.367	119.470	22.599.857	10.270.846	32.870.703
1969	1.791	90.258	27.289.021	11.900.636	39.109.707
1970	1.840	81.607	27.572.239	9.748.449	37.320.688
1971	1.270	67.433	24.339.039	10.014.958	34.353.997
1972	1.125	48.951	21.598.748	9.079.715	30.678.463
	7.393	407.719	123.318.954	51.014.604	174.333.558
1973	1.487	67.219	33.640.813	10.017.450	43.658.263
1974	2.287	98.535	77.643.334	15.842.255	93.485.589
1975	2.371	101.999	99.207.315	24.131.688	123.339.003
1976	2.762	118.115	124.499.642	34.196.914	158.696.556
1977	3.098	114.016	156.378.776	49.489.369	205.868.145
	12.005	499.884	491.369.880	133.667.676	625.047.556
1978	3.620	124.792	279.329.407	55.057.393	334.386.800
1979	3.999	116.022	407.546.009	77.300.578	484.846.587
1980	4.284	112.187	999.479.712	242.576.458	2.242.056.170
1981	4.913	146.587	1.875.259.984	378.660.921	2.253.920.905
1982	6.195	218.531	3.121.778.000	565.540.000	3.687.318.000
1983	6.527	230.828	3.993.653.000	686.036.000	4.679.639.000
	25.918	824.155	10.397.716.705	1.950.113.957	12.347.830.662
1984	5.847	259.862	5.192.276.000	953.295.000	6.145.571.000
1985	4.620	232.106	5.557.207.000	1.033.026.000	6.590.233.000
1986	3.686	221.996	7.327.695.000	1.399.815.000	8.727.510.000
1987	3.723	238.731	10.322.521.000	2.202.607.000	12.525.128.000
1988	2.126	208.202	10.066.933.000	4.400.597.000	14.547.530.000
1989	1.125	158.550	11.246.549.000	5.732.273.000	16.978.822.000
1990	1.535	88.454	18.187.301.000	8.879.861.000	27.167.162.000
1991	1.167	103.928	21.337.055.000	10.375.972.000	31.713.027.000
1992	705	91.109	20.375.918.000	10.504.485.000	30.880.403.000
1993	683	104.460	34.464.788.000	17.484.627.000	51.949.415.000
1994	577	88.709	61.217.748.000	30.060.055.000	91.277.803.000
1995	948	119.680	374.623.458.000	193.778.428.000	568.401.886.000
1996	1.390	98.152	912.530.578.000	329.399.248.000	1.241.929.826.000
1997	1.259	116.891	1.451.292.671.000	534.722.360.000	1.986.015.031.000
1998	769	88.632	2.348.383.203.000	885.021.574.000	3.233.404.777.000
1999	609	44.750	2.588.083.290.000	959.780.824.000	3.547.864.114.000
2000	497	34.066	2.178.153.314.000	812.758.669.000	2.990.991.983.000
Genel Toplam	86.549	4.764.991	10.069.751.449.316	3.810.897.530.490	13.880.648.979.806

III- KREDİ PROJELERİNİN YAYGINLAŞTIRILMASININ YARARLARI

Kamu Maliyesi Yönünden Yararlar

Bilindiği gibi yatırımcı kuruluşlar tarafından yıl-

lık yatırım programlarına bağlı olarak uygulanan tarımsal alt yapı projelerinin hemen hemen tamamına yakın bir bölümünde finansman devlet tarafından karşılanmakta, bu projelere kullanıcıların katılımı sağlanamamaktadır.

Proje maliyetine katılmayan kullanıcı maalesef tesisin işletme- bakım ve onarımı için gerekli olan sorumluluğu da yeterince üstlenmemekte, sonuçta yapılan tesis sahipsiz kalmakta, çoğu zaman tesis-te yeterince bakım ve onarım yapılmadığından tesis çalışamaz hale gelmekte ve elden çıkmaktadır. Sonuçta kamunun tesisin yapımı için harcadığı kaynak da boşa gitmektedir.

Buna karşılık aynı tesis kredi projesi geliştirilerek, kullanıcının da devreye sokulmasıyla uygulanabilirse hem projenin maliyet yükü kamunun üstünden kaldırılmış olacak, hem de bu tesise ait her türlü işletme-bakım ve onarım işleri kullanıcılar tarafından yapılacağından tesisin sürekli çalışır vaziyette kalması temin edilmiş olacaktır.

IV- ÖNERİLEN MODEL VE MODELİN BAŞARILI OLMASI İÇİN ALINMASI GEREKEN TEDBİRLER

a) Önerilen Model

Bu modelin esasını, geçmişte TOPRAK-SU Genel Müdürlüğü'nün çok yoğun bir şekilde uyguladığı, özellikle 1980-1985 yıllarında ülkemizin pek çok yerinde kamu tarafından finanse edilen projelerin de önüne geçen Toprak ve Su Kredi Projeleri oluşturmaktadır. Bu projelerin konularını arazi tesviyesi, arazi ıslahı, tarla içi drenajı, toprak muhafaza, yağmurlama sulama, damla sulama vb. oluşturmaktadır.

Kullanıcı tarafından, projenin maliyetinin karşılandığı, etüt-projeleme ve inşaat aşamalarında kullanıcının söz sahibi olduğu, işletme-bakım ve onarımının tamamının kullanıcı tarafından yapıldığı dolayısıyla **katılımcılığın** en üst seviyede sağlandığı, kontrollü olarak yürütülen bu projelere talebin tekrar canlandırılması için finansman konusunda aşağıda verilen modelin bir an önce hayata geçirilmesi yararlı olacaktır.

- Belirtilen bu kredi projelerinin faizleri sıfıra indirilmelidir.
- Kredi işlemlerini yürüten finans kurumunun faiz ile ilgili görev zararı Maliye Bakanlığı tarafından karşılanmalıdır.

- Maliye Bakanlığı faiz ile ilgili görev zararını karşılamak için ek bir kaynak yaratmakta sıkıntı çekerse, toprak ve su kaynaklarını geliştirmek üzere yatırımcı kuruluşların bütçede ayrılan ödeneklerinden belli oranda kesinti yaparak finans kurumuna aktarmalıdır.

- Uygulanan projelerin ana parası kullanıcılar tarafından iki yılı ödemesiz olacak şekilde 5 yılda geri alınmalıdır.

b) Önerilen Modelin Başarılı Olması İçin Alınması Gereken Tedbirler

- Krediyi kullananların geri ödemenin kesin olarak yapılacağına inanması, hiçbir şekilde af ve erteleme ümidinin yaratılmaması lazımdır.

- Kredinin düşük faiz, uzun vade prensibinden hiçbir şekilde dönülmemesi gerekir.

- Kredi işlemlerini yürütecek birimin yaygın bir hizmet verecek alt yapıya sahip olması gereklidir.

- Projeler mutlaka kontrollü olarak yürütülmeli, işe ait tamamlanan bölümler incelendikten sonra hakediş hazırlanıp, ödeme yapılmalıdır.

V- SONUÇ

Bir **tarım ülkesi** olan yurdumuzda tarımsal alt yapı hizmetlerinin kaynak yetersizliği nedeniyle yeterince yapılamadığı, yapılanların ise kullanıcıların bu tesislere tam olarak sahiplenmemeleri nedeniyle bakım ve onarımlarının yapılmaması sonucu kısa sürede elden çıktığı bir gerçektir.

Kullanıcı tarafından projenin maliyetinin karşılandığı etüt-projeleme ve inşaat aşamalarında kullanıcının söz sahibi olduğu, işletme-bakım ve onarımının tamamının kullanıcı tarafından yapıldığı dolayısıyla katılımcılığın en üst seviyede sağlandığı kontrollü olarak yürütülen Toprak ve Su Kredi Projeleri'nin desteklenerek çiftçilerimiz tarafından talep edilen bir yatırım haline getirilmesi **Ülkemiz tarımının gelişmesi** açısından yararlı olacaktır.

YAPRAKTAN UYGULANAN DEĞİŞİK ÇEŞİT VE DOZLARDAKİ ÇİNKOLU GÜBRELERİN BUĞDAYDA (*Triticum aestivum L.*) VERİM VE VERİM ÖĞELERİ ÜZERİNE ETKİSİ

Ferhat Reşat SELEN* ve Mehmet ÜLKER*

ÖZET

Deneme, 1998-99 vejetasyon döneminde Yüzüncü Yıl Üniversitesi Ziraat Fakültesi deneme arazilerinde yürütülmüştür. Bu çalışmada, Van ekolojik koşullarında değişik çeşitteki (Docto-Zino-15 ve Extra Proteinate Çinko) çinkolu gübrelerin, artan dozları (Ü, 7.5, 15.0, 22.5, ve 30.0 g Zn/da) buğdayda sapa kalkma dönemlerinde yapraktan uygulanarak, verim ve verim öğeleri (bitki boyu, metre-karedeki başak sayısı, başak tane verimi, bin tane ağırlığı, tane verimi ve toplam verim) üzerindeki etkileri incelenmiştir. Deneme, tesadüf bloklarında faktörivel deneme değerine göre üç tekrarlamak ve 33 parsel olarak konulmuştur.

Denemede çinkolu gübre çeşitleri ve artan çinko dozlarının bin tane ağırlığı ile metre-karedeki başak sayısı dışında incelenen diğer verim ve verim öğelerine etkileri istatistiki olarak % 1 ve % 5 seviyelerinde etkili bulunmuştur. Tane verimi (kg/da) yönünden çinkolu gübrelerin artan dozları istatistiki olarak % 1 seviyesinde etkili olmuş, en yüksek tane verimi 152.0 kg/da ile 300 g/da Extra Proteinate Çinko isimli çinkolu gübrenin ikinci dozundan elde edilmiştir.

GİRİŞ

İnsan ve hayvan beslenmesinde önemli bir yeri bulunan ve eski çağlardan bu yana kullanılan buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır, çeltik ve darı günümüzde vazgeçemediğimiz hububat ürünlerinin ana kaynaklarını oluşturmaktadırlar. Bu bitkiler Dünya'da en çok ekim alanına sahip kültür bitkileridir. Ülkemiz topraklarında da işlenen arazilerin % 80'lik kısmında tahıl tarımı yapılmaktadır (Kün,1988).

Türkiye'de buğday bitkisi, Doğu Karadeniz Bölgesi dışında tüm bölgelerde yetiştirilmektedir. Kurak ve soğuk iklim koşullarının hüküm sürdüğü Van'da buğday, ekiliş alanı (104.394 ha) itibariyle, birinci ürün olarak yetiştirilmektedir. Ancak verimi 115.7 kg/da ile Türkiye ortalaması olan 201.7 kg/da'dan oldukça düşüktür (Anonim, 1997). Bu verim düşüklüğünün başlıca nedenleri arasında kaliteli tohumluk kullanılmayışı, yeterli toprak hazırlığı yapılamaması ve gübrelemenin yetersiz olması sayılabilir. İlde, yıllık toplam 13.823 ton makro besin elementi içeren (N, P, K) gübreler kullanılmasına karşın, mikro besin elementleri yönünden gübreleme hemen hemen hiç yoktur (Anonim, 1987).

Van topraklarının kireçli olması, ikliminin de yarı kurak olması nedeniyle mikro besin elementlerin-

*Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarla Bitkileri Bölümü, Van.

den en çok çinkonun eksikliği görülmektedir (Karaçal ve Çimrin, 1997). Nitekim Van, ülkemizde çinko eksikliğine en çok rastlanılan tarım topraklarına sahiptir (Eyüpoğlu ve ark., 1995). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Kampüs alanında yürütülmüş bir çalışmada kampüs topraklarının çinko kapsamının ortalama 0.22 ppm olduğu ve 0.02 ile 0.56 ppm arasında değiştiği bildirilmiştir. (Karaçal ve Çimrin, 1997).

Bitkilerin çinkoyu topraktan alışı üzerine genotipik yapıları etkili olduğu gibi (Graham ve ark., 1992), toprak özellikleri de olumlu ya da olumsuz etkilemektedir (Marschner, 1995). Genelde kireçli, organik maddesi az, kurak ve yarı kurak bölge toprakları çinko noksanlığının sıkça görüldüğü topraklardır. Toprak p.H.' sı arttıkça çinkonun yarayışlılığı azalmaktadır. Topraklarda çinkonun yarayışlılığı yönünden p.H. 5.5-6.5 genelde kritik düzey olarak kabul edilmiştir (Kacar, 1997).

Bu çalışmada Van koşullarında, değişik çeşitteki çinkolu gübrelerin, artan dozları, buğdayda sapa kalkma döneminde uygulanarak, verim ve verim öğeleri üzerine etkileri incelenmiştir.

MATERYAL VE YÖNTEM

Deneme, 1998-99 vejetasyon döneminde Van ili, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Ziraat Fakültesi deneme arazisinde yürütülmüştür. Deneme alanı toprak tekstürü bakımından kumlu-tınlı kil grubuna girmektedir. Toprak reaksiyonu bakımından hafif alkali (p.H. 7.5) yapıdadır. Toprakta kireç % 1.42, tuz % 0.02, organik madde % 0.46, azot % 0.02, fosfor 5.58 ppm ve elverişli çinko 0.42 ppm oranlarındadır.

1998-99 vejetasyon dönemi boyunca (Kasım 1998-Temmuz 1999) düşen yağış miktarının toplam 253.7 mm olarak gerçekleştiği ve uzun yıllar ortalaması (319.3 mm) ile karşılaştırıldığında önemli derecede az yağış aldığı tespit edilmiştir. Çalışma-

da, Van ekolojik koşullarına adapte olmuş ve yörede uzun yıllardır tarımı yapılan, populasyon niteliğindeki Tir buğdayı (*Triticum aestivum* var. *Aestivum* L. Ssp. *Leucospermum* Körn.) kullanılmıştır (Yılmaz ve ark., 1994).

Deneme, "Tesadüf Bloklarında Faktöriyel Deneme Desenine" göre üç tekrarlamalı olarak kurulmuştur. Denemede her parsel taban gübresi olarak 15 kg/da hesabıyla DAP (diamonyumfosfat) gübresi verilmiştir. İlkbaharda amonyum sülfat gübresi ile her parsel verilen azot 8 kg/da'a tamamlanmıştır (Kün, 1998). Docto-Zinc-15 ve Extra Proteinate Çinko isimli çinkolu gübreler ise (Docto-Zinc-15 için 50, 100, 150, 200 g/da ve Extra Proteinate Çinko için 150, 300, 450, 600 g/da) sapa kalkma döneminde bitkiye püskürtülerek verilmiştir.

Deneme parselleri 1.6x6=9.6 m² ölçüsünde düzenlenmiştir. Emim, 20 cm sıra aralığında, 400 tane/m² hesabıyla 13 Kasım tarihinde parsel mibzeri ile yapılmıştır. Hasat ise 2 Temmuz tarihinde her parselin kenar tesirleri çıkarıldıktan sonra geriye kalan kısmı orakla biçilmek suretiyle yapılmıştır.

SONUÇLAR VE TARTIŞMA

Tir buğdayında, değişik çeşit ve dozlarda yapraktan uygulanan çinkolu gübrelerin incelenen karakterler bakımından faktör seviyeleri ortalamaları ve "Duncan" grupları Çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1. Buğdayda çinko dozlarında belirlenen bitki boyu, metrekaredeki başak sayısı, başak tane verimi, bin tane ağırlığı, tane verimi ve toplam verim gibi morfolojik özelliklere ait Duncan grupları ve ortalama değerleri

Aynı harflerle gösterilen ortalamalar arasındaki fark 0.05 seviyesinde önemli değildir.

DZ: Docto-Zinc-15, EP: Extra Proteinate Çinko

Çizelge 1. Buğdayda çinko dozlarında belirlenen bitki boyu, metrekaredeki başak sayısı, başak tane verimi, bin tane ağırlığı, tane verimi ve toplam verim gibi morfolojik özelliklere ait Duncan grupları ve ortalama değerleri.

Dozlar	Bitki Boyu (cm)			Metrekaredeki Başak Sayısı (tane/m ²)			Başak Tane Verimi		
	DZ	EP	Doz.Ort.	DZ	EP	Doz.Ort.	DZ	EP	Doz.Ort.
Kontrol	58.3	58.3	58.3 b	450	450	450.0	1.00	1.00	1.00 c
1	65.0	66.6	65.8 a	428	467	447.5	1.15	1.19	1.17a
2	67.3	64.6	66.0 a	460	431	445.5	1.17	1.22	1.20 a
3	63.6	61.6	62.6 ab	411	474	442.5	1.06	1.04	1.05 bc
4	67.6	63.3	65.5 a	432	441	436.5	1.23	1.00	1.12 ab
Çeşit Ort.	64.4 a	62.9 a	63.6	436.2	452.6	444.4	1.12 a	1.09 a	1.11

Dozlar	Bitki Boyu (cm)			Metrekaredeki Başak Sayısı (tane/m ²)			Başak Tane Verimi		
	DZ	EP	Doz.Ort.	DZ	EP	Doz.Ort.	DZ	EP	Doz.Ort.
Kontrol	36.0	36.0	36.0	112.7	112.7	112.7 b	423.3	423.3	423.3 b
1	36.0	34.6	35.4	129.7	149.7	139.7 a	497.7	558.7	528.2 a
2	35.7	36.7	36.2	128.7	152.0	140.3 a	475.0	533.3	504.2 a
3	36.2	35.8	36.0	140.0	146.7	143.3 a	517.7	518.0	517.8 a
4	35.5	34.0	34.8	124.0	142.7	133.3 a	459.3	532.3	495.8 a
Çeşit Ort.	35.8	35.4	35.7	127.0 b	140.7 a	133.9	474.6 a	513.1 a	493.9

Aynı harflerle gösterilen ortalamalar arasındaki fark 0.05 seviyesinde önemli değildir.

DZ: Docto-Zinc-15, EP: Extra Proteinat Çinko.

Bitki Boyu

Denemede kullanılan çinko dozlarının bitki boyu üzerine etkisi önemli bulunurken, çinko çeşitleri etkili olmamıştır. En yüksek bitki boyu 66.0 ve 65.8 cm ile 2. ve 1. dozdan elde edilirken, en düşük bitki boyu 58.3 cm ile kontrolden elde edilmiştir (Çizelge 1). Bitki boyu, ekolojik koşullar başta olmak üzere, ekim sıklığı ve bitki besin maddeleri durumundan önemli derecede etkilenen morfolojik bir özelliktir.

Çinko noksanlığında auxin hormonu yeterli düzeyde oluşmadığı için, bitkilerde boğum aralarının kısalmasıyla bitki boyu kısalmaktadır (Kacar, 1984 a). Dolayısıyla, çinko uygulamasıyla bitki boyunda

artış meydana gelmesi beklenir. Nitekim bu çalışmada da uygulanan çinkolu gübreleme sonucunda bitki boyunda artış meydana gelmiştir. Elde edilen bulgular, çinkolu gübrelemenin bitki boyunu artırdığını bildiren Kenbaey ve Sade (1997), Kınacı (1997), Özbek ve Özgümüş (1997) ile benzerlik göstermektedir.

Metrekaredeki Başak Sayısı

Metrekaredeki başak sayısı üzerine uygulanan değişik çeşit ve dozlardaki çinkolu gübrelerin istatistikî yönden önemli bir etkisi olmamıştır. Metrekaredeki başak sayısı; başta çeşit özelliği olmak üzere, ekim şekli, ekim sıklığı, kullanılan gübre çeşidi,

uygulama zamanı ve kardeşlenme gibi faktörlerden etkilenebilmektedir. Genellikle kardeşlenmenin etkinliğine bağlı olarak, birim alandaki kardeş sayısının artmasıyla aynı alandaki başak sayısının da artması beklenir (Ülker ve ark., 1999). Metrekaredeki başak sayısı bakımından görülen farklılıklar daha çok çinkolu gübrelemenin uygulama zamanından kaynaklanmaktadır. Bazı araştırmacılar çinkolu gübreyi toprağa ekimle uygulamışlar ve metrekaredeki başak sayısında artışın meydana geldiğini bildirmişlerdir (Kenbaey ve Sade, 1997). Bu çalışmada, çinkolu gübre çeşitleri sapa kalkma döneminde uygulanmıştır. Bu dönemde kardeşlenme tamamlandığı için uygulanan çinkonun kardeşlenme üzerine herhangi bir etkisi olmamıştır.

Başak Tane Verimi

Denemede kullanılan çinko dozlarının başak tane verimi üzerine etkisi önemli bulunurken, çinkolu gübre çeşitlerinin etkisi önemli olmamıştır. Çizelge 1'de görüldüğü gibi en yüksek başak tane verimi 1.20 g ile 2. dozdan elde edilirken, en düşük başak tane verimi 1.00 g ile kontrolden elde edilmiştir. Başak tane verimi üzerine çevre koşulları başta olmak üzere, genotip, başak boyu, metrekaredeki başak sayısı, başaktaki tane sayısı, başaktaki başakçık sayısı ve bin tane ağırlığı etkili olabilmektedir. Çinko uygulamalarının erken başaklanmayı sağlaması ve bitkinin çiçek açımı ile tane bağlaması üzerine etkisi başak tane verimini arttırmada önemli olmaktadır (Oktay ve ark., 1997). Bununla beraber çiçeklenme ve tane bağlama dönemlerinde meydana gelebilecek ani sıcaklık değişimleri veya sıcaklık artışı bin tane ağırlığını düşürerek başak tane verimini etkileyebilmektedir (Ülker ve ark., 1999).

Bin Tane Ağırlığı

Bin tane ağırlığı yönünden çinko çeşit ve dozlarının istatistiki anlamda etkili olmadığı saptanmıştır.

En yüksek bin tane ağırlığı 36.2 g ile 2. dozdan elde edilirken, en düşüğü 34.8 g ile 4. dozdan elde edilmiştir (Çizelge 1). Bin tane ağırlığına çevre koşullarının etkili olmasına karşın bu özellik genellikle genotipe bağlıdır. Bin tane ağırlığı, metrekaredeki başak sayısından dolayı olarak olumsuz yönde etkilenen önemli bir verim kriteridir (Ülker ve ark., 1999). Bu çalışmada elde edilen bulgulara benzer şekilde Gezgin (1997), Kenbaey ve Sade (1997) de buğdayda çinko uygulamasıyla önemli bir değişim olmadığını ortaya koymuşlardır. Farklı ekolojilerde, farklı çeşitlerle yapılan araştırmalarda, çinko uygulamasıyla bin tane ağırlığının arttığı (Ceylan ve ark., 1997, Ekiz ve ark., 1997, Gültekin ve ark., 1997, Kınacı 1997, Özbek ve Özgümüş 1997, Taban ve ark., 1997) şeklinde bulgular da mevcuttur.

Tane Verimi

Tane verimi yönünden çinko çeşit ve dozlarının istatistiki anlamda önemli olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, en yüksek tane verimi 143.3 kg/da ile 3. dozdan elde edilmiştir. En düşük tane verimi ise 112.7 kg/da ile kontrolden elde edilmiştir (Çizelge 1). Çinko uygulamalarının tane verimini arttırdığını bildiren Ceylan ve ark. (1997), Ekiz ve ark. (1997), Gezgin (1997), Gültekin ve ark. (1997), Kalaycı ve ark. (1997), Kınacı (1997), Özbek ve Özgümüş (1997), Taban ve ark. (1997) gibi araştırmacıların benzer çalışmaları da mevcuttur.

Toplam Verim

Denemede kullanılan çinkolu gübre çeşitleri ve artan çinko dozlarının toplam verime olan etkisi önemli bulunmuştur. En yüksek toplam verim 528.2 kg/da ile 1. dozdan elde edilirken, en düşüğü 423.3 kg/da ile kontrolden elde edilmiştir.

Sap+tane verimi olarak da ifade edilen toplam verime; ekolojik koşullar, yetiştirme teknikleri ve ge-

notipte etkili olabilmektedir. Verim öğelerini oluşturan bitkisel karakterlerin üzerinde meydana gelebilecek her bir olumlu değişiklik toplam verime yansımaktadır (Ülker ve ark., 1999). Toplam verimin artmasında çinkolu gübrelemenin az veya çok etkide bulunduğu kaydedilmektedir (Kacar, 1984a). Çinkonun bitki gelişiminde bitkisel hormonları aktivite edici rolü göz önüne alındığında optimum yetiştirme koşullarında başarı sağlanacağı bilinmektedir (Oktay ve ark., 1997). Ülker ve ark. (1999) tarafından yapılan benzer bir çalışmada da toplam verimin artmasında çinkolu gübrelemenin etkili olduğu bildirilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada Van ekolojik koşullarında yetiştirilmekte olan ve bir populasyon niteliğindeki Tır buğdayı materyal olarak kullanılmış olup, değişik çeşit ve dozlardaki çinkolu gübrelerin buğdayda verim ve verim öğeleri üzerindeki etkisinin en yüksek hangi doz ve/veya dozlarda olabileceğinin tespitine çalışılmıştır. Bu amaç ve önemi göz önüne alınarak yapılan çalışma sonucunda dekara en yüksek verim 152 kg/da ile 300 g/da dozuna ait Extra Proteinate Çinko isimli çinkolu gübreden elde edilmiştir. Bu doza kadar verimde artış olmuş ancak bu dozdan sonra istatistiki olarak da önemli bir yükselme kaydedilmemiştir. Tane verimine çinkolu gübrelerin dozları çeşitleri istatistiki yönden % 1 seviyesinde önemli olmuştur.

İncelenen karakterlerden bin tane ağırlığı ve metrekaresindeki başak sayısı bakımından çinkolu gübre çeşitlerinin ve dozlarının herhangi önemli bir etkisi olmamıştır. Başak tane verimi, toplam verim, tane verimi ve bitki boyu gibi karakterlere uygulanan çinkolu gübre dozlarının etkisi önemli bulunmuştur. Gübre çeşitleri bakımından ise sadece tane verimi ve toplam verimde farklılık söz konusu olmuştur.

Sonuç olarak bölgenin ekolojik koşullarına adapte olmuş Tır buğdayında yüksek verim elde etmek için makro elementlerin (azot ve fosfor gibi) kullanılmasının yanında çinko içerikli mikro elementlerinin de uygulanmasının gerektiği görülmektedir. Bunu çiftçi bazında düşündüğümüzde yapraktan uygulama ve yaprak gübrelerinin maliyeti yükseltebileceği göz önüne tutulmalıdır. Bu sebeple uygulanan çinkolu gübre çeşitlerinden maliyet bakımından en ekonomik olanının tercih edilmesi gerektiği bilinmelidir. Bu önerilerin dışında her şeye rağmen doğru formülasyonlar seçilmiş olsa bile yıl, nisbi nem, sıcaklık ve uygulama zamanı gibi absorpsiyonu etkileyen çevre faktörleri nedeniyle bu uygulamalardan elde edilen etkinin yıla ve yere göre farklı olabileceğini unutmamak gerekir.

Elbetteki yöresel olarak farklı sonuçlar alınabileceği bilirse de, bundan sonra yapılacak olan çinko çalışmalarının verim ve verim öğelerinde bu artışı sağlamadaki rolünün, bitkideki fizyolojik ve biokimyasal olayları nasıl değiştirdiği hakkında, daha detaylı bir kaynak oluşturabilmek için bir kısım çalışmalarında bu yönde ilerlemesinde yarar vardır.

KAYNAKLAR

- Anonim, 1987. Van İli Verimlilik Envanteri ve Gübre İhtiyaç Raporu. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Köy Hiz. Gen. Müd. Yayınları, TOVEP Yay. No: 46, Ankara.
- Anonim, 1997. Tarımsal Yapı ve Üretimi. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. Ankara.
- Ceylan, Ş., Akdemir, H, Oktay, M, İrget, E., 1997. Çinko Uygulamalarının Lirasa-92 ve Cumhuriyet-75 Buğday Çeşitlerinde Verim ve Bazı Verim Kriterlerine Etkisi. I. Ulusal Çinko Kongresi. 12-16 Mayıs 1997, Eskişehir 229-234.
- Ekiz, H, Öztürk, L., Bağcı, S.A., Gültekin, İ., Yılmaz, A., Çakmak, İ., 1997. Çinko Noksanlığının Buğ-

- dayın Kuraklık Toleransı Üzerine Etkileri. I. Ulusal Çinko Kongresi. 12-16 Mayıs 1997, Eskişehir. 511-517.
- Eyüpoğlu, F., Kurucu, N., Talaz, S., 1997. Türkiye Topraklarının Bitkiye Yarayışlı Çinko Bakımından Genel Durumu. I. Ulusal Çinko Kongresi. 12-16 Mayıs 1997, Eskişehir. 99-106.
- Gezgin, S., 1997. Farklı Form ve Dozlarda Yapraktan Uygulanan Çinkonun Buğdayın Verim ve Verim Unsurlarına Etkisi. I. Ulusal Çinko Kongresi. 12-16 Mayıs 1997, Eskişehir 213-221.
- Graham, R.D., Ascher, J.S., Haynes, S.C., 1992. Selecting Zinc-Efficient Cereal Genotypes for Soil of Low Zinc Status. *Plant and Soil*, 146: 241-250.
- Gültekin, İ., Ekiz, H., Yılmaz, A., Kenbaev, B., 1997. Ticari Yaprak Gübrelерinin Buğday Üretimindeki Yeri. I. Ulusal Çinko Kongresi. 12-16 Mayıs 1997, Eskişehir. 279-285.
- Kacar, B., 1984a. Bitki Beslenme. A.Ü. Ziraat Fak., Yay. No: 899, Ders Kitabı: 250, Ankara. 317s.
- Kacar, B., 1997. Toprakta Çinkonun Bulunuşu, Yarayışlılığı ve Tepkimeleri. I. Ulusal Çinko Kongresi. 12-16 Mayıs 1997, Eskişehir. 47-60.
- Kalaycı, M., Aydın, M., Özbek, V., Çekiç, C., Çakmak, İ., 1997. Eskişehir Koşullarında Buğdayda Çinko Noksanlığı Üzerine Yapılan Çalışmalar. I. Ulusal Çinko Kongresi. 12-16 Mayıs 1997, Eskişehir. 107-113.
- Karaçal, İ., Çimrin, K.M., 1997. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Kampüs Alanı Toprak Profillerinin Z.n. Durumu ve Bu Elementin Bazı Toprak Özellikleri İle İlişkileri. I. Ulusal Çinko Kongresi. 12-16 Mayıs 1997, Eskişehir. 123-130.
- Kenbaev, B., Sade, B., 1997. Konya Kıraç Koşullarında Arpa Çeşitlerinin (*Hordeum vulgare* L.) Çinko Dozlarına Tepkilerinin Belirlenmesi. I. Ulusal Çinko Kongresi. 12-16 Mayıs 1997, Eskişehir. 339-348.
- Kınacı, G., 1997. Değişik Çinko Preparatlarının Bazı Buğday Çeşitlerinde Verim, Verim Ögeleri ve Kalite Üzerine Etkileri. I. Ulusal Çinko Kongresi. 12-16 Mayıs 1997, Eskişehir. 251-256.
- Kün, E., 1988. Serin İklim Tahılları. A.Ü. Ziraat Fak., Yay. No: 1032, Ders Kitabı: 299, Ankara. 320s.
- Marschner, H., 1995. Mineral Nutrition of Higher Plants. Academic Press. Horcourt. Brace and Company, Publishers, 374p.
- Oktay, M., Çolakoğlu, H., Hakerlerler, H., 1997. Bitkide Çinko. I. Ulusal Çinko Kongresi. 12-16 Mayıs 1997, Eskişehir. 31-45.
- Özbek, V., Özgümüş, A., 1997. Farklı Çinko Uygulamalarının Değişik Buğday Çeşitlerinin Verim ve Bazı Verim Kriterleri Üzerine Etkileri. I. Ulusal Çinko Kongresi. 12-16 Mayıs 1997, Eskişehir. 183-190.
- Taban, S., Alpaslan, M., Güneş, A., Aktaş, M., Erdal, İ., Eyüpoğlu, H., Baran İ., 1997. Değişik Şekillerde Uygulanan Çinkonun Buğday Bitkisinde Verim ve Çinkonun Biyolojik Yarayışlılığı Üzerine Etkisi. I. Ulusal Çinko Kongresi. 12-16 Mayıs 1997, Eskişehir. 147-155.
- Ülker, M., Sönmez, F., Yılmaz, N., Ege, H., Bürün, B., Apak, R., 1999. Tir Buğdayında Tane Verimi İle Bazı Verim Ögeleri Arasındaki İlişkiler. *Turkish Jourwal of Agriconiture and Forestry*, 23 (1): 45-52.
- Yılmaz, N., Ege, H., Ülker, M., Sönmez, F., 1994. Bazı Kışlık Buğday Çeşitlerinin Van Koşullarına Adaptasyonu Üzerine Bir Araştırma. III. Ulusal Nükleer Tarım ve Hayvancılık Kongresi. 19-21 Ekim 1994, Ankara (Kongre Kitabı Basılmamıştır).

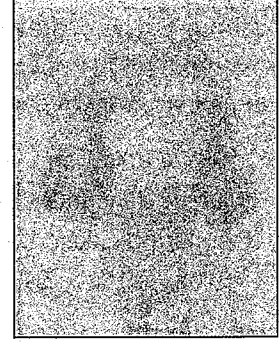
YİTİRDİKLERİMİZ

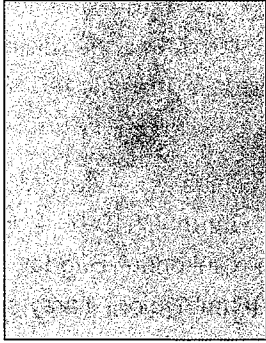
Prof. Dr. Sebahattin ÖZBEK
1915 - 2001

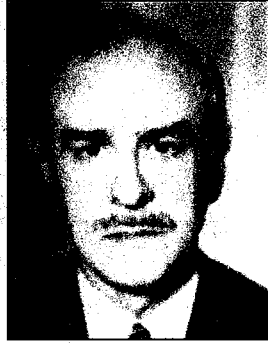
Prof. Dr. Hüseyin GÖKÇORA
1918 - 2000

Prof. Dr. Ömer KÖŞKER
1925 - 2002

Hidayet SİNANOĞLU
1916 - 2002

Cevdet SEVİNTUNA
1927 - 2002

Şevket ÖZBERK
1917 - 2001

Mustafa ÖZENDÜLGER
1941 - 2001

*Yitirdiğimiz tüm meslektaşlarımıza
Tanrı'dan rahmet, yakınlarına ve
meslektaş topluluğumuza başsağlığı ve sabır dileriz.*

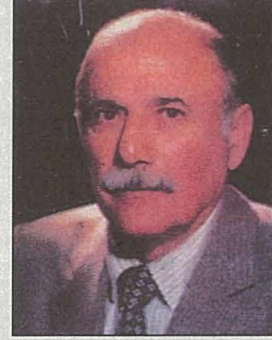
YİTİRDİKLERİMİZ

Dr. Figen PALA
1958 - 2001

Halil Muhtar BAŞARAN
1925 - 2001

Talip ÖDEN
1926 - 2001

Dr. İsmet AKMAN
1955 - 2001

Yalçın BATTALOĞLU
1947 - 2001

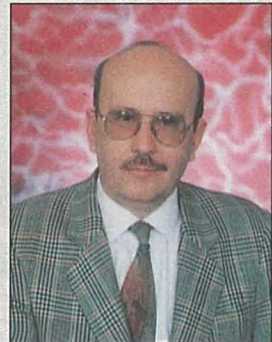
Demet B.ERÇİN (GÜMRÜKÇÜ)
1976 - 2001

Nevzat SALDAMLI
1957 - 2001

A. Canip ENGİN
1921 - 2002

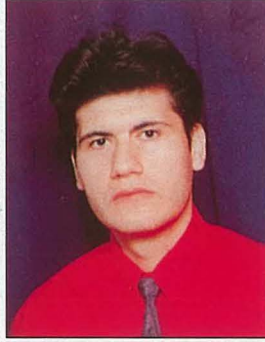

Mehmet AÇIKGÖZ
1950 - 2002

YİTİRDİKLERİMİZ

Dr. Coşkun SAYDAM
1939 - 2001

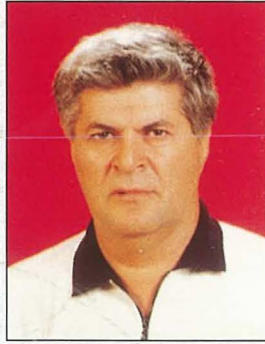
Ahmet Murat ERDOĞAN
1972 - 2002

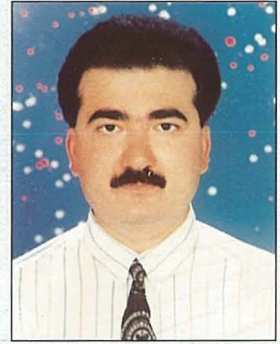
Bahattin ERGİNEL
1936 - 2001

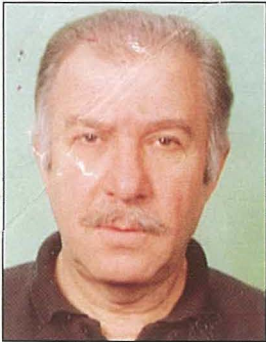
Zeki KARACA
- 2001

Dr. Cavit KAYHAN
1947 - 2001

Murat Zahit YANPAR
1965 - 2002

E. Semih YILMAZ
1939 - 2001

Mustafa GÜLLE
1944 - 2002

Erdal GÜNGÖR
1948 - 2001

